

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

ÅRSBOK

1951

YEARBOOK OF THE NEW SOCIETY OF LETTERS
AT LUND

LUND, C. W. K. GLEERUP

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

ÅRSBOK

1951

YEARBOOK OF THE NEW SOCIETY OF LETTERS

AT LUND

LUND, C. W. K. GLEERUP

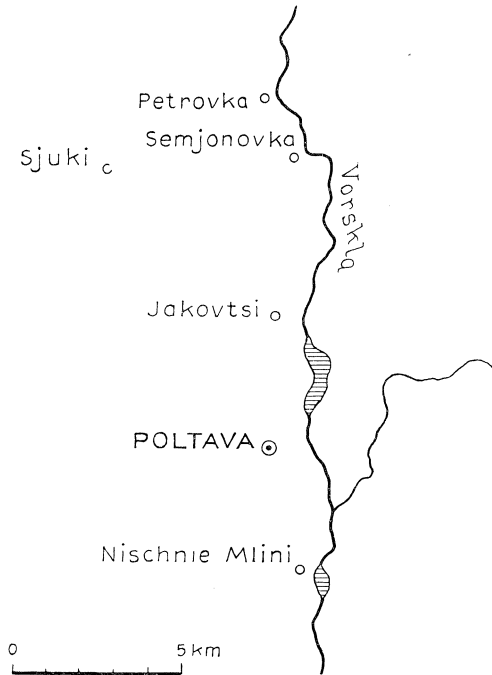
L U N D
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI
1 9 5 1

FÖRE POLTAVA

AV

HANS VILLIUS

SKISS ÖVER POLTAVAOMRÅDET

I

Den 1 maj 1709 öppnade Karl XII löpgravar mot den befästa kosackstaden Poltava på floden Vorskla:s västra strand i Ukraina. Ryska styrkor samlades undan för undan på östra sidan av floden. Försök gjordes att över Vorskla undsätta den belägrade staden. Vid mitten av juni skärps läget. På kvällen den 16 börjar ryska trupper under general Rönne överskrida Vorskla något mer än en mil norr om Poltava. Ett brohuvud upprättas på västra stranden vid byn Petrovka. Vid underrättelsen om den ryska aktionen detacheras starka svenska avdelningar från poltavaområdet till byn Sjuki belägen nordväst om Poltava på ungefär en halvmils avstånd från Petrovka. I Sjuki befann sig redan tidigare flera svenska regementen under fältmarskalk Rehnskiölds kommando. På morgonen den 17 juni rycker de svenska trupperna, utgörande ungefär hälften av armén, mot den ryska ställningen vid Petrovka. Men ingen av parterna öppnar strid. De svenska styrkorna dras tillbaka. Under framryckningen hade underrättelse ingått, att Karl XII sårats i ena foten, då han ett stycke söder om Poltava vid byn Nischnie Mlini var i färd med att driva tillbaka en mindre fientlig styrka, som övergått Vorskla.

Under de följande dagarna utbyggs det ryska brohuvudet, och den 21 juni börjar tsarens huvudstyrkor föras över floden. Ryssarna inrättar sig i ett befäst läger vid byn Semjonovka söder om Petrovka. Under tiden har de svenska trupperna vid Sjuki dragits ner mot poltavaområdet. Den 22 uppställs den svenska hären i slagordning, sedan underrättelse ingått, att ryssarna ämnade leverera batalj. Men inte heller den 22 kommer det till strid. Ingen av härarna går till anfall.

Föredrag vid nordiska historikermötet i Göteborg den 9 aug. 1951. Här tryckt i utvidgad form.

Den ryska armén rycker nu närmare Poltava. Den 26 juni bygger den ett befäst läger vid byn Jakovtzi på en knapp halvmils avstånd från den belägrade staden. Svenskar och ryssar befinner sig nu på kanonskotts avstånd från varandra. Den 27 juni fattas i det svenska högkvarteret beslut att följande dag gå till angrepp mot fienden.

II

Den föregående framställningen återger i korta drag kända faktiska händelser från det skede av Karl XII:s ryska fälttåg, som närmast föregår slaget vid Poltava. Så långt är man inom forskningen överens. I tolkningen av dessa händelser går dock meningarna starkt isär.

En rad forskare har antingen i samlade framställningar eller i specialundersökningar sysselsatt sig med poltavaslagets närmaste förhistoria. Bland dessa kan främst nämnas Ernst Carlson, Arthur Stille, Carl Benedich, Einar Carlsson och Willy Kleen.

För Ernst Carlson erbjuder poltavaslagets närmaste förhistoria inga väsentliga problem. De svenska trupper, som den 17 juni stod i begrepp att våga ett anfall mot ryssarna vid Petrovka, drogs tillbaka som en följd av underrättelsen om Karl XII:s skottskada. I denna ser också Ernst Carlson orsaken till svenskarnas passivitet under de följande dagarna, då inga verksamma åtgärder vidtas för att hindra tsarens samlade makt att övergå Vorskla och rycka närmare Poltava. Då läget blivit outhärdligt, och svenskarna var berövade all utsikt till förstärkningar, fattades beslutet om anfall på ryssarnas befästa läger.¹

Stille fann det i sin undersökning anmärkningsvärt, att man på svensk sida inte försökte förhindra den ryska övergången av Vorskla. Svenskarnas passivitet kan ha betingats av kungens skottskada. Men Stille framlägger också en annan hypotes: »Kan det antagas», skriver han, »att Carl XII skulle hava haft så mycket mot att slå ett slag mot fienden, om denne stode i en ställning, där han knappast hade någon brukbar reträttväg»?²

¹ Ernst Carlson, Slaget vid Poltava och dess krigshistoriska förutsättningar enligt samtida källor (tryckt i Historiska studier. Festskrift tillägnad C. G. Malmström), s. 30 ff.

² A. Stille, Carl XII:s fälttågsplaner 1707—1709, s. 185.

Carl Bennedich, författaren till generalstabens stora verk »Karl XII på slagfältet», anammade denna Stilles hypotes och vidareutvecklade den.³ Enligt Bennedich är det ingen tvekan om att ryssarna släpptes över Vorskla med avsikt. Rehnskiölds framryckning mot Petrovka den 17 juni blir hos Bennedich en demonstration i syfte att locka ryssarna söderut från övergångsstället. Ur denna aspekt ser Bennedich också händelserna i det följande. Svenskarnas passivitet är hela tiden avsiktlig. En fälla gillras för tsarens armé. När denna kommit så långt söderut som till Jakovtzi, är ögonblicket inne, och Karl XII tvekar inte att genast slå till.⁴

Händelsutvecklingen den närmaste tiden före slaget vid Poltava togs för några år sedan upp till förnyad granskning av Einar Carlsson. Undersökningen koncentrerades till händelserna den 17 juni. Einar Carlsson utmönstrar helt tesen, att ryssarna lockades söderut från övergångsstället. »Det är *möjligt*», skriver han, »att konungen med avsikt släppt ryssarna över Vorskla vid Petrovka. Men det är *säkert*, att han ej ämnat låta dem stanna där».⁵ Rehnskiölds framryckning den 17 juni var ingen demonstration. Han hade order att gå till angrepp. Avsikten var att slå den ryska styrkan vid Petrovka. Endast underrättelsen, att kungen svårt sårats, föranledde fältmarskalken att inställa det tilltänkta anfallet.⁶ Einar Carlsson går sålunda på denna punkt tillbaka till den uppfattning, som Ernst Carlsson tidigare hävdad. Men händelserna den 17 juni tillmäter Einar Carlsson en mycket större betydelse än man tidigare gjort. Om anfallet genomförts, hade det mänskligt att döma slutat med ryskt nederlag. »Troligen hade katastrof ej stått att undvika», skriver han, »reträttvägen över Vorskla förvandlades lätt till dödsfälla. I bästa fall måste förlustsiffrorna stiga mycket högt. Men härigenom avgjordes fälttåget *de facto*».⁷

I ett genmäle vände sig Willy Kleen mot Einar Carlsson. Ett avgörande har inte, såsom Einar Carlsson låter framskynta, föresvävat

---

³ Härom se närmare Einar Carlsson, Det svenska högkvarterets planläggning av slaget vid Poltava. En jämförelse mellan litteratur och källor, KFÄ 1947, s. 133 f.

⁴ Generalstaben, Karl XII på slagfältet 3, s. 756 ff.

⁵ Einar Carlsson, KFÄ 1947, s. 141.

⁶ Ibidem, s. 145 f.

⁷ Ibidem, s. 147.

den svenska krigsledningen den 17 juni. Karl XII ville undvika en huvuddrabbning i väntan på förstärkningar. Att svenskarna avsåg att anfalla ryssarna vid Petrovka, strider inte mot denna teori. En delseger kunde skapa tidsfrist och möjliggöra ett svenskt strategiskt återtag.⁸ Också Kleen är övertygad om att ett angrepp mot Rönne skulle ha slutat med svensk seger, men han bestrider, att fälttåget därmed skulle ha avgjorts. Budskapet om skottskadan är för Kleen inte nog förklaring till att anfallet inställdes. Kleen framställer hypotesen, att Rehnskiöld varit av annan mening än kungen om lämpligheten att utsätta armén för förluster i en större strid.⁸ Den viktigaste dagen i poltavaslagets förhistoria är inte den 17 utan den 22 juni. Då den svenska hären den dagen stod uppställd till slag, ingick betydelsefulla underrättelser, som klargjorde, att undsättning utifrån inte var att vänta.⁹ Nu, menar Kleen, kunde det svenska högkvarteret börja planlägga poltavaslaget. Men det är oegentligt att tala om någon planläggning före denna skickesediga dag.¹⁰

En rad olika uppfattningar om poltavaslagets närmaste förhistoria har alltså sett dagen. De kan i korthet sammanfattas så: Ernst Carlsson ser förklaringen till svenskarnas passivitet i Karl XII:s skottskada. Stille framkastar teorin, att passiviteten är avsiktlig för att locka ryssarna in i ett ogynnsamt läge. Bennedich förvandlar denna teori till visshet. Einar Carlsson utmönstrar den alldeles; meningen var att driva bort ryssarna från västra vorsklastranden. Skottskadan hindrade ett anfall, som skulle fått avgörande följder. Kleen slutligen bestrider, att så skulle blivit fallet. Till en början vill svenskarna undvika ett avgörande, men när det blir klart den 22 juni, att hjälp inte är att vänta, börjar man planlägga slaget.

III

Studiet av de olika uppfattningarna om poltavaslagets närmaste förhistoria aktualiserar frågan: Varför går meningarna så starkt isär?

I viss utsträckning har man att se förklaringen i att forskningen gått till verket med förutfattade meningar, men huvudorsaken är en

⁸ W. Kleen, Poltavaslagets strategiska inramning. Några anteckningar, KFÅ 1949, s. 143 f.

⁹ *Ibidem*, s. 146.

¹⁰ *Ibidem*, s. 147.

annan. Källorna till Karl XII:s ryska fälttåg har aldrig ingående undersökts och kritiskt värdesatts. I denna omständighet har man i själva verket att se den främsta orsaken till att fälttåget som helhet blivit så olika bedömt. Ett försök till en värdering gjordes redan i början av 1900-talet av Carl Hallendorff.¹¹ Undersökningen är dock i flera avseenden ytlig; källmaterialets art framträder inte tillfredsställande.

De från svensk sida härrörande källorna till det ryska fälttågets historia är nästan uteslutande berättande. Källor med karaktär av kvarlevor saknas så gott som fullständigt. Det berättande materialet kan uppdelas i fyra olika grupper: samtida källor bestående av brev och dagböcker, efter fälttågstiden renskrivna och bearbetade dagböcker, memoarer och slutligen en grupp ofta sent tillkomna skildringar, huvudsakligen sammanställningar av anteckningar från tidigare författares arbeten.¹²

Det mycket skiftande värdet av dessa olika källor har inte stått klart för den tidigare forskningen. I avsaknad av en undersökning, i vilken materialet tagits upp till ingående granskning, har man inte kunnat följa en linje, där de bästa källorna konsekvent kunnat utnyttjas. I stället har ofta nog de olika källuppgifterna harmoniserats, eller har man godtyckligt valt ut de uppgifter, som passat den tes man velat driva, medan andra uppgifter, som inte passat, vrakats utan motivering. Med förkärlek har man utnyttjat sena, årtal efter fälttåget tillkomna källor. Det har varit frestande, ty i dessa källor ses händelseutvecklingen mera i stort, mera syntetiskt. De innehåller kombinationer och slutsatser. Men just däri ligger deras stora brist, en brist, som man negligerat. I många fall har man att göra med konstruktioner, gjorda långt i efterhand och i ljuset av vad som verkligen kom att inträffa.

För tiden närmast före slaget vid Poltava är det samtida källmaterialet rikligt. Visserligen saknas för denna period av det ryska fälttåget de officiella meddelanden om krigshändelserna, som skickades från arméns fältkansli för att publiceras i gazetter och samtida tryck.

---

¹¹ C. Hallendorff, Karl XII och Lewenhaupt 1708, UUA 1902.

¹² För ett närmare studium av dessa källor se H. Villius, Karl XII:s ryska fälttåg. Källstudier. Den följande redovisningen av det samtida källmaterialet bygger på denna undersökning.

Likaså saknas brev från ett par av de ordinarie brevskrivarna.¹³ Detta betyder emellertid mindre. Det saknade materialet tillhör nästan helt en grupp av källor, som genom sin klart svenskvänliga tendens är av begränsat värde.

Det bevarade materialet är så mycket tillförlitligare. Två utländska observatörer, den prussiske överstelöjtnanten David Natanael von Siltmann och den engelske kaptenen James Jefferyes har avsänt depescher, von Siltmann till sin konung, Fredrik I, Jefferyes till statssekreteraren Boyle i engelska regeringen. Dessa depescher innehåller intressanta uppgifter om händelserna i fälttågets slutskede. Den omständigheten, att författarna är utländska observatörer, gör deras anteckningar värdefulla. De har genom sin ställning kontakt med de ledande inom hären. Men inte nog därmed. De har inte varit engagerade i kriget på samma sätt som flertalet andra författare och behöver därför inte befaras ha sett händelserna ensidigt från svensk synvinkel. Hos von Siltmann har man visserligen velat spåra en svenskfientlig tendens. Därvid har man emellertid utgått från källor med prosvensk tendens. von Siltmanns mera objektiva och kritiska inställning har då tett sig som svenskfientlighet.

Såväl Jefferyes som von Siltmann har fört dagbok under sin vistelse vid den svenska hären. Av Jefferyes dagbok finns blott ett utdrag bevarat, som fogats till en av hans depescher, men detta utdrag omfattar just händelser under tiden före slaget vid Poltava.

Handschriften till von Siltmanns dagbok har tidigare förvarats i Preussisches Geheimes Staatsarchiv. Vid Berlins fall 1945 övertogs den av sovjetryska myndigheter och är följaktligen för närvarande oåtkomlig. Tills vidare är man därför hänvisad till den utgåva som finns. Enligt uppgift bygger denna på en avskrift av originalet.¹⁴ Det finns ingen anledning att dra denna uppgift i tvivelsmål. Dagboken har av von Siltmann förts för att ligga till grund för hans depescher. Ofta är texten i dessa ordagrant densamma som i dagboksutgåvan. Detta klargör, att utgåvan återger originalet eller en text, som helt eller nära ansluter sig till originalversionen.

Eftersom von Siltmann skulle anlita dagboken vid depeschskrivandet, låg det i hans intresse att föra den noggrant. Detta erbjöd honom

---

¹³ Kanslirådet Olof Hermelin och kanslisekreteraren Josias Cederhielm.

¹⁴ A. Quennerstedt i inledningen till KKD 3, s.XXVII f.

svårigheter, då armén var i rörelse. Då hären låg stilla, såsom var fallet under belägringen av Poltava, hade emellertid von Siltmann bättre tillfälle att föra sin dagbok omsorgsfullt och mera dag för dag. Det avspeglar sig i notisernas utförlighet och ordval. Bland anteckningarna för de sista månaderna före slaget vid Poltava möter en serie uttryck för samtidighet, som visar att notiserna nedtecknats i nära samband med händelserna. Detsamma är fallet med en annan av de samtida dagböckerna, som förts av hovjunkaren Gustaf Adlerfelt.

De tillförlitliga ryska källor, som finns att tillgå, är ganska få till antalet. De utgöres av aktstycken, som i några fall kan komplettera de uppgifter, som lämnas i det samtida svenska materialet.

Den tidigare forskningen har i mycket ringa utsträckning eller inte alls utnyttjat de här omnämnda källorna. Stille och Bennedich har t. ex. lämnat åsido, utan att ange varför, en rad viktiga uppgifter, som von Siltmann meddelat i sin dagbok,¹⁵ och samtliga forskare har förbigått en av de källor, som allra bäst belyser den närmaste förhistorien till slaget vid Poltava, nämligen Jefferyes depesch, daterad 27 juni 1709, dagen innan slaget ägde rum. Utdraget ur Jefferyes dagbok har tidigare inte uppmärksammats av forskningen.

En rekonstruktion av poltavaslagets närmaste förspel måste emellertid ovillkorligen bygga på det samtida, tillförlitliga material, som står till buds. Om det får bilda grundvalen, framträder utvecklingen i en annan och klarare belysning än tidigare.

IV

Av det bevarade källmaterialet kan inte utläsas, om den ryska styrka, som på kvällen den 16 juni börjar överskrida Vorskla, lockats över med avsikt eller inte. Frågan måste lämnas öppen. Einar Carlsons uppfattning kan såtillvida biträdas, likaså hans uppfattning, att Rehnskiölds framryckning mot Petrovka inte var en demonstration i syfte att locka ryssarna söderut från övergångsstället. Redan den starka truppkoncentrationen till Sjuki är tillräckligt motargument. »För ett demonstrerande motstånd hade drygt halva armén icke behövt anlitas», skriver Einar Carlsson med rätta.¹⁶

¹⁵ Det gäller flertalet av de i det följande citerade anteckningarna ur dagboken.

¹⁶ Einar Carlsson, KFÅ 1947, s. 146.

Men är det också riktigt, att Rehnskiöld hade order om angrepp mot Rönne, och att endast budskapet om kungens skottskada förmodade honom att inställa det? Uppfattningen stöder sig först och främst på uppgifter i en av de senare källorna, en berättelse författad av generalmajor Johan August Meijerfelt.

Meijerfelt omtalar, att Rehnskiöld hade för avsikt att angripa ryssarna, »wozu Ihre Königl. Mayts Ordres nicht allein auch wahren, sondern auch von Pultawa alles Infanterie, wass sie nur von da vor kurtzer Zeit immer missen könnten, santen sie zum Feltmarschal, so dass er ein zimbl. Corpo beysammen». De svenska trupperna var i full marsch mot fienden, då underrättelse ingick, att kungen svårt sårats, »und kahn diese Zeitung zu erst allein an den Feltmarschal, der es dan sehr cachirte und in dem Anmarch eine Halte machte, alle Generals und Obersten zu sammen fordrende, erstlich proponierende, ob es rathsam, dass man dem Feinde da in seinem Fortel, weil er so vortelhafft partiret stunde, anzugreifen, wozu dan alle Lust hatten, darauff er ihnen diese betrübte Zeitungen, doch in aller still zu halten, entdeckete, welches eine grosse Besturtzung verursachete, und nahmen die meisten dieses vohr ein übeles Ohmen, und wurde beschlossen, diese Attaque vor dissmahl ein zu stellen».¹⁷

Som stöd för att Meijerfelt är vittnesgill har bl. a. anförts, att hans uppgifter bekräftas av von Siltmann.¹⁸

von Siltmanns uppgifter återfinns i hans dagbok. Där läser man, att de svenska trupperna vid Sjuki på morgonen den 17 juni uppställdes i slagordning och ryckte fram ett stycke mot fienden. Därefter hölls korum. »Als dann der Feldmarchall Ordre vom König noch abwartete», fortsätter von Siltmann, »so ihmie auch balde gebracht wurde mit Nachricht, dass Ihre May. der König zwischen 6 und 7 Uhr in den lincken Fuss bey Pultava seye mit einem Büchschenschuss blessiret worden; auf dieses so rückte er mit der Armee in 3 Linien auf den Feind zu, als sie nun noch etwa einen Canonenschuss von Feind waren, wurde ein Halt gemacht und wurden erst gewahr, wie dass sie sich verschantzet hatten und spanische Reuter vorgesetzt, solchemnach der Feldmarchall auf einen Hügel trate um des Feindes Positur und Situation durch das Perspectiv genau zu

---

¹⁷ Meijerfelts berättelse, Engeströmska saml. B. VII I: 1, KB.

¹⁸ Einar Carlsson, KFÄ 1947, s. 145.

erforschen, gienge herunter auf Seite und ruffte die Generalität zu sich mit selbigen Kriegsath zu halten, wie dann die meisten Stimmen ergiengen den Feind zu attackiren, eröffnete der Feldmarchall an einen General den Passum vom König, worauf, nachdeme die Moscoviter anfiengen die Paucken zu rühren und ein Mouvement machten auch auf wenige Schritte avancirten, doch nicht aus dem Trenchement und 2 Stück aufführten auf die Schweden canonirend, der Feldmarchall die Armee rechts um machen liesse und sich wider sachte auf ihren vorigen Platz zurückzogen». ¹⁹

På flera punkter avviker von Siltmanns uppgifter från Meijerfelts. ²⁰ Den viktigaste skillnaden är, att von Siltmann i motsats till Meijerfelt hävdar, att framryckningen fortsatt sedan underrättelsen om skottskadan ingått. Frågan blir nu: Vilken av författarna har rätt?

von Siltmanns dagbok är, som nämnts, en samtida källa. Detsamma gäller inte Meijerfelts berättelse. Den bevarade handskriften till berättelsen har tillkommit ett flertal år efter fälttåget. Ett äldre, nu förlorat manuskript ligger visserligen till grund för handskriften. Denna är emellertid till större delen — innefattande uppgifterna om framryckningen mot Petrovka — en bearbetad renskrift, i vilken bearbetningen inte kan skiljas från den text, som går tillbaka på det förlorade manuskriptet. ²¹

De olika tidpunkterna för nedtecknandet av de båda författarnas notiser avspeglar sig tydligt i framställningarna. Nyktert och sakligt beskriver von Siltmann de händelser, som ägt rum. Utvecklingens olika moment framträder klart. Meijerfelt, som avfattat sin berättelse i efterhand, har inte måktat sammanhålla de olika länkarna i händelsekedjan. Han ger en förenklad bild av vad som skett och förlämnar samtidigt sin skildring en dramatisk tillspetsning, som alldeles saknas hos von Siltmann. Meijerfelts berättelse äger för det berörda avsnittet inte vitsord framför von Siltmanns dagbok.

---

¹⁹ v. Siltmanns dagbok, KKD 3, s. 324 f. — v. Siltmann följer den nya stilen, 10 dagar efter den svenska, 11 dagar efter den gamla. I det följande har den nya och gamla stilen omräknats till den svenska utom i citat.

²⁰ Inte heller generalmajor Creutz anteckningar (Enväldets skadeliga påföljder och aggets bittra frugter, s. 402), som Einar Carlsson ävenledes hänvisar till som stöd för riktigheten i Meijerfelts uppgifter, bekräftar dessa.

²¹ Se Villius, Karl XII:s ryska fälttåg. Källstudier, kap. Meijerfelts berättelse.

Hade budskapet om skottskadan varit skälet till att Rehnskiöld inställde anfallet, skulle framryckningen inte ha fortsatts sedan underrettelsen ingått. Orsaken måste vara en annan. Inte heller kan man förutsätta, att den order, som tillställs Rehnskiöld, innehållit en befallning om angrepp. Kungen, som befinner sig på ett annat frontavsnitt, kan inte bedöma läget. Inte ens Rehnskiöld har vid tiden för orderns mottagande kommit till klarhet om detta. Den fientliga styrkans position blir först klar, sedan man på kanonskotts avstånd gjort halt i framryckningen. Ryssarna hade förskansat sig och satt upp spanska ryttare till skydd. Rehnskiöld rekognoscerar, och först därefter sammankallas krigsrådet.

Det framgår klart, varför Rehnskiöld inte går till angrepp, om von Siltmanns notiser sammanställts med anteckningar, som gjorts av Jefferyes. I depeschen av den 27 juni med syftning inte bara på läget längre fram under slagets förhistoria utan också på situationen den 17 juni läser man: »they (☉: ryssarna) have either given way or else we have found them so deeply burryed in the earth, that we have not been able to attack them, without hazarding the loss of ovr infantry». ²² I dagboken skriver Jefferyes: »His Maj:^{ty} not being able to be present because of a wound — — — and the ennemy having deeply entrench'd themselves, the feltmarchall, who commanded the Army, did not think fitt to attack them». ²³

När det blir klart för Rehnskiöld, att kungen inte kan infinna sig, och han kommer underfund med att ryssarna befinner sig i en fördelaktig position, vill han inte ta ansvaret för ett angrepp, vilket han uppenbarligen inte ansett vara utan risker. Rehnskiöld har inte varit lika övertygad som nutida historiker om en lycklig utgång av ett anfall. ²⁴ En uppgift hos Meijerfelt, som varken står i strid med eller är besläktad med von Siltmanns anteckningar, är i detta sammanhang av ett visst intresse. Rehnskiöld skulle vid krigsrådet ha satt i fråga, om det vore rådligt att angripa fienden, som stod så fördelaktigt posterad. Budskapet om skottskadan använder Rehnskiöld uppenbarligen som påtryckningsmedel för att driva sin vilja

---

²² Jefferyes t. Boyle 27 juni 1709, State Papers Foreign, Sweden (S. P. 95), vol. 17, Public Record Office, London.

²³ Jefferyes dagbok, fogad till depeschen av den 27 juni 1709.

²⁴ Jfr ovan s. 7 f.

igenom. När ryssarna inte lämnar sin gynnsamma ställning utan stannar kvar i sina verk, dras de svenska trupperna tillbaka.

Själva budskapet om att kungen svårt sårats är inte orsaken till att anfallet inställdes. Orsaken är inte heller, att Rehnskiöld fastän övertygad om seger är av annan uppfattning än kungen om lämpligheten att utsätta armén för förluster. Förklaringen är i stället, att Rehnskiöld i kungens frånvaro inte velat ta ansvaret för en riskabel stormanlöpfung mot petrovkaställningen.

V

Den tidigare forskningen har så gott som helt sett händelserna under den närmaste tiden före Poltava från svensk synvinkel. De ryska operationerna, som erbjuder åtskilliga intressanta drag, har man fäst mycket liten uppmärksamhet vid. Men utan att ta vederbörlig hänsyn till dem, är det ogörligt att nå en rätt förståelse av slagets förhistoria.

Den ryska delstyrkan i brohuvudet vid Petrovka tillämpar under de närmaste dagarna efter den 17 juni en konsekvent taktik gentemot svenskarna.

Under den 19 juni skriver von Siltmann i sin dagbok: »Morgens frühe als alle Regimenter zu fouragiren aus waren, wurde Allarm, indeme sich die Moscoviter aus ihrem Trenchement sehen liessen, woselbst sie vorgestern waren, solchemnach gemeldte Fouragiers sogleich wider zurück gejagt kamen, aufsattelten u. alle Regimenter ausrückten, die Bagage auch wider aus den Dorf biss über den Pass gieng, als aber der Feldmarchall selbst recognoscirte u. sahe, dass nur einige Squadrons waren, kame er hin zum Graf Piper, alwo ich eben ware und wurde beschlossen, dass die Bagage über gedachten Pass solte stehen bleiben, liesse auch etl. Regimenter wider einrücken und absattlen, da aber aufs neue wider Nachricht kame, dass sich die Moscoviter noch stärkeker sehen liessen, wurde resolvirt, dass alle Regimenter nach Pultava zu (wie auch die Bagage) marchiren solten um sich mit der gantzen Armee zu conjungiren — — — und ist hier wenig Wasser vor Menschen und Vieh noch weniger an allen Lebensmittel».²⁵

---

²⁵ v. Siltmanns dagbok, KKD 3, s. 326.

Bland anteckningarna för följande dag, den 20 juni, läser man bl. a.: »Da man in der Frühpredigt ware, bekame der Feidmarchall Nachricht, dass sich wider einige Suadrons Moscoviter hier auf dem Felde sehen liessen, worüber auch mit der Predigt aufgehöret wurde und alle Pferde gesattelt, weilen aber nichts weiter erfolgte und ged:e Suadronen sich wider nach ihrem Trenchement zogen, war auch hier wider abgesattelt worden. Gegen Abend liessen sich etwan eine halbe Meil von diesem Campement etl. tausend Moscoviter und Cosacken wider sehen, worauf sich biss 7 à 8000 Man Schweden zu Pferde gegen selbige aufstellten, auch so nahe kamen, dass sie sich beyderseits mit Pistolen langen könten, da dann die Moscoviter rechts um machten und sich in guter Ordnung wider nach ihrem Trenchement zogen».²⁶

Ryssarna söker oroa svenskarna och störa den svenska härens proviantering, men de inlåter sig inte i öppen strid. De svenska trupperna hålls i ständig beredskap. Så snart de rycker ut, drar sig ryssarna tillbaka. Det är ovisst, om syftet med de ryska aktionerna också varit att manövrera bort den svenska styrka, vilken ännu efter den 17 juni var förlagd vid Sjuki, och som utgjorde det allvarligaste hotet mot brohuvudet vid Petrovka. Det framgår i alla fall klart av von Siltmanns notiser, att de svenska trupperna dras ner mot poltavaområdet som en följd av den ryska störningsverksamheten.²⁷

Svenskarna bjuder strid på öppna fältet, men liksom den 17 juni går de inte till storms mot ryssarnas förskansningar. Tydligt är, att svenskarnas passivitet i viss utsträckning betingats av att kungen inte på vanligt sätt kunde leda armén.²⁸ I första hand bör emellertid

²⁶ v. Siltmanns dagbok, KKD 3, s. 326 f.

²⁷ Möjligen har en annan faktor haft betydelse härvidlag. Meijerfelt påpekar, att ryssarna gjorde min av att vilja tränga sig emellan de svenska förbanden i sjukiområdet och de trupper, som var förlagda vid Poltava. Uppgiften återfinns i ett kortare avsnitt av berättelsen, som icke renskrivits. Bearbetningen kan här skiljas från den äldre text, som går tillbaka på det förlorade manuskriptet (se Villius, Karl XII:s ryska fälttåg. Källstudier, s. 127 ff. 150. Jfr ovan s. 13). Den anförda uppgiften ingår i denna äldre text.

²⁸ I depeschen av den 27 juni påpekar Jefferyes vid ett tillfälle, att kungens sjukdom inverkat på svenskarnas hållning. Av Jefferyes övriga uttalanden framgår emellertid klart, att han inte ansett skottskadan vara huvudorsaken till svenskarnas passivitet. State Papers Foreign, Sweden, vol. 17. (S.P. 95), Public Record Office, London.

förklaringen ses i de risker, som ansetts förbundna med ett anfall. Under dagarna efter den 17 juni kunde ryssarna utbygga och ytterligare förstärka sina verk. Så länge huvuddelen av tsarens armé ännu befann sig på den östra vorsklastranden, kunde inte hela svenska hären frigöras från poltavaområdet för ett angrepp på brohuvudet i norr.

Mot bakgrunden av händelserna den 17 juni och dagarna närmast därefter bör den följande utvecklingen ses.

Tsarens samlade härsmakt förs nu över Vorskla. Mellan den svenska och den ryska arméledningen börjar en dramatisk dragkamp för att driva fram ett avgörande på de för motståndaren ogynnsammaste villkoren. Detta har tidigare inte alls uppmärksamats. Dragkampen avgöres först, då man i det svenska högkvarteret den 27 juni fattar beslutet att gå till anfall mot ryssarna.

På kvällen den 21 juni, då de ryska huvudstyrkorna påbörjat övergången av Vorskla, kunde överlöpare och fångar lämna uppgift om att tsaren lät sin härsmakt passera floden i syfte att följande dag leverera batalj med svenskarna. Uppgiften sades härröra från tsaren själv.²⁹

Någon huvuddrabbning kom emellertid inte att äga rum den 22 juni. I en devesch, daterad dagen därefter, skriver von Siltmann: »alle überkommende Deserteurs und Gefangene — aussagten, dass Ihro Mayt. der Zaar — — — eine Bataille lieffern wolte, Morgens umb 6 Uhr sich auch mit einer Linie sehen liesse und movirte, welches sie schon gantzer 8 Tage hero gethan, der Feldtmarschall Graff Rheinschild auch zu unterschiedenen Mahlen mit dem grösten Theil der bey sich habenden Armée aussrückte und en ordre de bataille rangirte, der Feind aber nichts weiter tentirte als nur dadurch die königl. schwedische Trouppen immer zu allarmiren, so dass in 4 Tage und Nächte kein Pferd abgesattelt, noch einige Fourage als etwas Laub von Bäumen gehabt, und ein jeder vom grössten bis auf den allergeringsten umb so ein mühsahmes und elendes Leben zu endigen froh war und wünschte, dass es zu einer Hauptaction kommen möchte — — — der Feind aber that gleich wie er vorige Tage hero gethan, und zog sich wieder zurück in seine auffgeworfene Wercke».³⁰

²⁹ v. Siltmanns dagbok, KKD 3, s. 328.

³⁰ v. Siltmann t. Fredrik I 23 juni 1709, KFÄ 1937, s. 170.

von Siltmann ser händelserna den 22 juni i ljuset av vad som skett under de föregående dagarna. Den ryska taktiken bjuder i väsentligheter inga nya drag. Målet för ryssarna är att undsätta Poltava. Då tsaren låter sina huvudstridskrafter passera Vorskla, är det liktydigt med att han för att nå detta mål nu är beredd att våga en avgörande drabbning. I en order av den 20 juni skriver han: »Jag har beslutat att övergå Vorskla på bron vid Petrovka för att med Guds hjälp pröva lyckan med fienden».³¹

Tsaren vill emellertid endast låta det komma till slag på vissa villkor. Detta måste starkt accentueras. Hans styrkor undviker konsekvent öppen strid. Det gäller inte bara den 17 juni och dagarna därefter utan också den 22 och hela tiden fram till dess slaget kommer till stånd. Trots den överlägsenhet i manskap, som tsaren besitter, när hela hans här befinner sig på västra vorsklastranden, vill han inte riskera ett öppet fältslag. Den ryska strategien utmärkes av stor försiktighet, sannolikt i hög grad betingad av respekt för motståndaren vunnen under den föregående tidens krigföring. Svenskarna skulle tvingas att häva belägringen av Poltava och börja ett återtåg under ogynnsamma förhållanden eller förmås till ett angrepp mot det ryska lägret. Skyddade bakom starka förskansningar hade ryssarna vid sådant tillfälle kraftig trumf på hand. Försöken att störa livsmedelsförsörjningen för den svenska hären och hålla den i alarmberedskap blir ett led i en strävan att bringa svenskarna in i ett ohållbart läge och tvinga dem att acceptera de ryska villkoren.

Det kan knappast vara en tillfällighet, att den falska uppgiften, att ryssarna ämnade leverera batalj den 22 juni, passar så väl in i detta sammanhang. Till följd av överlöparnas och fångarnas utsagor sattes den svenska armén i onödig alarmberedskap. Order om högsta beredskap utgick redan på kvällen den 21 juni.³² Uppenbarligen har ryktet, att tsaren ämnade leverera batalj, medvetet utspritts av det ryska högkvarteret. Det är helt i linje med den utmattningstaktik ryssarna tillämpar.

Det blir nu av intresse att söka klargöra, hur man på svensk sida betraktar situationen.

Medan den svenska hären den 22 juni stod uppställd till slag,

---

³¹ Ordern är i sin helhet översatt i Generalstaben 3, s. 766 not 1.

³² v. Siltmanns dagbok, KKD 3, s. 328.

ingick underrättelser, som klargjorde, att undsättning inte var att vänta under den närmaste tiden.³³ Innebär detta, att det nu blev klart för Karl XII, att han endast hade att lita till sina egna krafter, och att beslutet därför blev att gå till avgörande angrepp mot ryssarna? Frågan, varför svenskarna då inte genast anföll, har man inte kunnat bestämt besvara utan nöjt sig med en verklighetsfrämmande hypotes: Kungen kunde inte genast fatta ett så betydelsefullt beslut i den oförutsedda situation, som uppstått.³⁴

Läget är från grunden missuppfattat. Helt andra och reella faktorer betingar svenskarnas passiva hållning den 22 juni.

När svenskarna denna dag ställs upp till strid, räknar krigsledningen med att leverera öppet fältslag. I enlighet med överlöparnas och de tagna fångarnas utsagor var detta vad man kunde vänta. Ingen källa ger stöd för någon annan uppfattning än att svenskarna, efter att i flera timmar ha stått uppställda i väntan på att ryssarna

³³ I sin depesch av den 27 juni skriver Jefferyes bl. a.: »We have now gott certain informations that the tartars are in earnest, their ministers who arriv'd some dayes ago, have inform'd us that 40:™ stand ready expecting His Maj:ty's orders, whether they shall join us or make an incursion into Muscovy by another way; they add the Muscovites have prevented their design several times with fables and idle storys, sometimes giving out, the Svedes were totally beaten, and at other times, that the czar hade made peace with the king, who was to marry princess Sophia, the present czars sister» (State Papers Foreign, Sweden [S. P. 95], vol. 17, Public Record Office, London). Den ryska listen att utsprida falska rykten (jfr ovan, s. 18), som tatarerna inte omedelbart kunde kontrollera, är värd att observera. Kanens anslutning till svenskarna uppsköts därigenom. Om tatarerna, för den händelse så inte skett, hunnit komma till undsättning, skulle deras 40000 man givetvis inneburet ett väsentligt krafttillskott för svenskarna.

Vad kanens sändebud meddelade, har uppenbarligen inte gjorts känt för gemene man. I hären utspredd i stället andra uppgifter, vilka inte överensstämde med verkliga förhållanden. I en av de efter fälttågstiden renskrivna dagböckerna författad av fänrik Robert Petre läser man: »Samma dag (☉: 22 juni) ankom hr Clinckouström, som blewit sänd ifrån kung Stanislaus till Hans Kungl. Maj:tt. Hwad hans förretning egenteligen war, kunde man intet få erfara; wid det att armen war oppsteld som för är sagt, utbrachtes ibland gemehe man ett tahl, som skulle bemälte Hans Kungl. Maj:tt i Pohlen stå 10 mihl ifrån oss [med en an]sehnlig macht, hwilket t[wifwels] uta[n] af höga wederböranderna blef [utspri]dt till den ändan att uppmu[ntra] gemehe man som redan begynte fella [mödet] och blifwa ledzne wid de monge ... fattiguer» (KKD 1, 2 uppl., s. 239). Syftet med utspridandet av rykten av detta slag har emellertid inte bara varit att höja trupp moralen. Se nedan s. 20 f.

³⁴ Kleen, KFÅ 1949, s. 146 f.

skulle lämna sina förskansningar, drogs tillbaka som en följd av att så inte skedde. Adlerfelt skriver i sin dagbok: »Sedan konungen såg, att fienden intet wille komma, lätt han arméen gå uhr hwarandra».³⁵

Ett svenskt anfall på det befästa ryska lägret innebar fördelar för ryssarna, nackdelar för svenskarna. Därför söker den svenska arméledningen undvika ett slag på dessa villkor, medan den ryska krigsledningen eftersträvar det. Jefferyes har skrivit: »we have found them so deeply burryed in the earth, that we have not been able to attack them, without hazarding the loss of owr infantry».³⁶ Häri har man främst att se förklaringen till svenskarnas passivitet den 22 juni liksom under de föregående dagarna. Ett anfall ingår inte i det svenska högkvarterets planer, vare sig innan underrättelserna ingått eller efter. Svenskarna bjuder batalj endast på det för dem gynnsammaste villkoret: ett öppet fältslag. Villkoret accpteras inte av ryssarna med påföljd, att strid uteblir.

Den 22 juni fattar man ingalunda något beslut i det svenska högkvarteret att gå till anfall mot ryssarna. Såsom nedan skall framgå, söker svenskarna ännu under de följande dagarna upprätthålla öppet fältslag som villkor för batalj.

Den 24 juni hölls i det ryska högkvarteret förhör med överlöparen Mikael Sudnikov, som tidigare varit i rysk tjänst men sedan tagits tillfånga av svenskarna. Det protokoll, som fördes vid förhöret, finns ännu bevarat.

Sudnikov meddelade, att en tatarisk här på 40000 man befann sig i Samara, en ort belägen ungefär 13 mil sydost om Poltava. I den svenska hären gick ett rykte, att kung Stanislaus av Polen anryckte från Djnepr med undsättningstrupper. Karl XII var fast besluten att intaga Poltava. Vid staden anlades nya minor. Artilleri hade avgått från poltavaområdet söderut till byn Sensjari.³⁷ Det är ingen tillfällighet, att alla Sudnikovs uppgifter passar in i ett be-

³⁵ Adlerfelts dagbok, G. Adlerfelt, Karl XII:s krigsföretag 1700—1706 utg. av S. E. Bring, s. 402.

³⁶ Jfr ovan s. 14.

³⁷ Förhørsprotokoll 24 juni 1709, Samling av ryska dokument i översättning, Historiska Institutionen vid Lunds universitet. — Protokollet är tryckt på ryska i Trudy imperatorskago russkago voenno-istoričeskago obščestva 3, n:r 204. De flesta av dess uppgifter finns anförda i Generalstaben 3, s. 774.

stämt sammanhang. De tjänar det svenska högkvarterets syfte att locka ryssarna ur deras befästa läger.³⁸ Sudnikovs uppgifter är alla ägnade att visa tsaren, att tiden nu är mogen för denne att aktivt gripa in. Belägringen av Poltava, som tsaren ville undsätta, fortsattes. Nya minor anlades, och staden skulle intagas. Inom kort kunde förstärkningar väntas till svenska armén: kung Stanislaus var i antågande, och en betydande här av tatarer var inte långt avlägsen. För tillfället var emellertid den svenska hären försvagad av att artilleri avgått från poltavaområdet.³⁹

Sudnikovs uppgifter måste ses som ett led i svenskarnas strävan att få till stånd ett öppet fältslag. Högkvarteret kvitterar ryssarnas tidigare krigslist att utsprida falska rykten, men den leder inte till önskat mål. Ryssarna kan inte förmås till batalj på öppna fältet.⁴⁰ De fortsätter under dagarna efter den 22 juni sin tidigare taktik att alarmera den svenska hären och störa dess proviantering.

I von Siltmanns dagbok läser man under den 23 juni: »Haben die Moscoviter die Fouragiers sehr incommodiret und seind ihre Cosacken auch in das Schröterfeldische Regiment eingefallen, welches auf einer Avenue von Pultawa stunde». Den 25 heter det: »Haben die Moscoviter abermals die Vorposten hazaliret, so nun tägl. geschehen». Bland anteckningarna för följande dag, den 26, finner man denna notis: »Seind die Moscovitische Cosacken und Calmuken biss an die Vorposten gekommen». Den 27 juni slutligen möter följande uttalande: »Morgens früh ware die Armee wider allarmirt

---

³⁸ Tatarerna räknade uppenbarligen 40000 man (jfr ovan s. 19 not 33). Denna uppgift var riktig. Det tjänade högkvarterets syften, att storleken på de förstärkningar, som uppgavs befinna sig i Samara, gjordes känd. Ett rykte hade utspritts om kung Stanislaus anmarsch, men detta var falskt. Ingen av de övriga uppgifter Sudnikov meddelar kan visas vara riktig.

³⁹ Bennedich är den ende, som tidigare uppmärksammat Sudnikovs uttalanden. Han räknar med att det svenska högkvarteret bibringats uppfattningen, att kanen sänt trupper på vägen åt Samara (Generalstabens 3, s. 773 f.). Om högkvarterets verkliga uppfattning i denna sak säger Sudnikovs uppgifter givetvis ingenting.

⁴⁰ Möjligen har svenskarna även med andra medel försökt förmå ryssarna härtill. I en av de efter fälttågstiden renskrivna dagböckerna, författad av regementsfältskären Jacob Schultz, möter bl. a. följande uppgifter: »nahmen wir unser Lager neher an ihm (o: fienden) ungefehr ein viertl. Mehl von seinem Lager und liszen ihm alle Vortheil, dar zu wurde die Armee nicht ein mahl in einer Linige gestellet, sonderen nur Regiments weise, da mit er so viel mehr Ursach hätte, uns mit seiner grosze Macht an zu greifen». KFÅ 1948, s. 85 f.

und kamen etl. Suadronen Moscoviter fast biss in die Armee herein, massacrirten auch einige Mann von den Vorposten».⁴¹

Ryssarna har under tiden dragit sig närmare Poltava. Den 26 inrättar de sig i ett läger vid byn Jakovtsi. Liksom tidigare kastar de upp förskansningar till skydd mot angrepp. Spelet går nu mot sin upplösning.

I en devesch författad inte fullt två veckor efter slaget vid Poltava skriver von Siltmann: »nach dehm bey 8 Tage hero die russische Armée die königl. schwedische täglich allarmirte auch zu unterschiedene Mahlen einige moscovitische Esquadrons bis in dem Lager der Armée die königl. schwedische Vorwachten hazardirten, so wurde den 7:ten dieses St.n. von dem König resolvirt die feindliche Armée zu attaquieren, zumahlen da die königl. schwedische Noth litte an Subsistence und nach des Felt-Marschall Graff Rheinschild eigenen Aussage gegen mir ohnmöglich nicht über zwey Tage mehr umb Pultava herumb stehen könnte».⁴²

Ryssarna har nu nått sitt mål. Svenskarna befinner sig i ett ohållbart läge.⁴³ Försörjningsläget förvärras före slaget till följd av den ryska störningsverksamheten.⁴⁴ Vid tiden omedelbart innan bataljen utkämpas, har livsmedelsbristen blivit akut. Den svenska hären kunde

⁴¹ v. Siltmanns dagbok, KKD 3, s. 329.

⁴² v. Siltmann t. Fredrik I 11 juni 1709, KFÄ 1937, s. 171.

⁴³ Den ryske forskaren Koljubakin hävdar i en kort studie i tidskriften *Russkaja Starina* 1909 (övers. av fil.kand. Göran Lundström), att tsaren tvingade Karl XII till ett angrepp under för sig själv gynnsamma men för motståndaren ogynnsamma villkor. De medel, som ryssarna använde i sin strategi, berörs dock inte av Koljubakin. I stället hävdar han i sin artikel, vilken inte, som Benedicth menar (*Generalstaben* 3, s. 762 not 1), bygger på tillgängliga ryska dokument, att tsaren känt Karl XII:s karaktär så väl, att han från början vetat, att denne skulle gå till angrepp. Medan tsaren ännu befinner sig öster om Vorskla, beslutar han en huvuddrabbning på den västra stranden av den art, som sedan kommer till stånd. Denna uppfattning, som saknar allt källstöd, kan givetvis inte biträdas.

⁴⁴ Bland anteckningar i Meijerfelts berättelse, om vilka handskriftligt detsamma gäller som för uppgiften ovan s. 16 not 27, läser man: »Dann da Ihr: Königl. Majest. wohl sahen, dass der Feind nicht attaquieren sondern nur suchen würde die Armee mit seinen Schantzen und Linien dergestalt zu umziegeln, dass die Cavallerie wegen Mangel der Fourage und des Wasser crepiren müste und der König also genöthiget würde Pultawa zu verlassen, so resolvirten Ihr: Königl. Majest. d. 27 Junij den Feind folgenden Tages gantz frühe anzugreifen». Meijerfelt hävdar således, att ryssarna medvetet försökte göra försörjningssituationen

inte längre bli stående vid Poltava. Som en följd härav framväxer beslutet om angrepp.⁴⁵

VI

Genom att ensidigt se händelserna från svensk synvinkel har forskningen alldeles förbiset, att initiativet den närmaste tiden före slaget vid Poltava ligger på rysk sida. Det är ryssarna, som går över till den svenska sidan av Vorskla, och det är ryssarna, som genom sin ideliga störningsverksamhet driver fram det svenska angreppsbeslutet. Redan innan detta fattades, hade förklarligt nog misstanken uppkommit, att tsaren inte ämnade leverera öppet fältslag. Men den bekräftades av ryssarnas åtgärd att förskansa även det läger, som slogs vid Jakovtsi. I depeschen av den 27 juni skriver Jefferyes: »Yesterday in the evening advanc'd the ennemy within cannon-shott of us; they began presently to cast up retrenchm:^{ts} before them, which they continued this whole night, and had finish'd in the morning early; this confirms us in ovr opinion, that they do not design to give us battle, unless we attack them in their trenches».⁴⁶

Ett par uppgifter i depeschen är värda särskild uppmärksamhet. »Their cavalry and owrs is at present not a quarter of a mile from one another», skriver Jefferyes, »but they keep so close within their retrenchm:^{ts} that we canot expect any engagem:^t with them unless we attack them under vast disadvantages». Till de beskrivna händelserna är Jefferyes depesch en omedelbart samtida källa. Den har skrivits samma dag som beslutet fattas i det svenska högkvarteret att gå till angrepp mot det ryska lägret. Jefferyes uttalanden lämnar inga rum för missförstånd. De ställer i blixtbelysning situationen

---

omöjlig för det svenska kavalleriet. En åtgärd av detta slag är helt i linje med den tidigare ryska taktiken att försvåra svenskarnas livsmedelstillförsel.

⁴⁵ v. Siltmanns ovan citerade uppgifter har av Eric Tengberg tagits till stöd för en teori, att försörjningsläget bidrog till att slaget kom att äga rum den 28 juni i den bemärkelsen, att denna dag var den sista i en av kosackernas fastor, varefter en allvarlig försämring av läget för svenskarna kunde påräknas (Karl XII i Ukraina våren 1709, KFÅ 1948, s. 123 med not 76). v. Siltmanns uppgifter kan emellertid inte ses i ett sådant sammanhang. Läget vid tiden för slaget måste ses mot bakgrunden av utvecklingen dessförinnan.

⁴⁶ Jefferyes t. Boyle 27 juni 1709, State Papers Foreign, Sweden (S. P. 95), vol. 17, Public Record Office, London.

vid Poltava alldeles innan slaget kommer till stånd. Ryssarna vägrar liksom tidigare att leverera öppen batalj. Svenskarna har ingen möjlighet att komma i strid med dem annat än under synnerligen ogynnsamma förhållanden.

Men hänsyn kunde nu inte längre tas till de stora risker, som var förbundna med ett angrepp. Det ryska villkoret för en drabbning måste accepteras.⁴⁷ Först nu planlägges slaget vid Poltava. Beslutet om angrepp fattas i en tvångssituation. Det sker, då det villkor sine qua non, som på svensk sida uppställts för en huvudbatalj, inte längre kunde upprätthållas.

---

⁴⁷ Att svenskarna föredrog att gå till angrepp mot det förskansade ryska lägret framför att börja ett återtag, visar bäst, att en reträtt i det rådande läget ansetts vara ett företag med mycket små utsikter att lyckas.

SUMMARY

On May 1 st, 1709, Charles XII laid out trenches before the fortified Cossack town Poltava on the west bank of the Vorskla in the Ukraine. Russian forces on the eastern side of the Vorskla tried to relieve the besieged town across the river. In the middle of June Russian troops crossed the Vorskla about 6 miles north of Poltava. They established themselves in a fortified camp, which they moved nearer and nearer to Poltava. The Swedes remained passive until the armies were within cannon-shot. A decision was then reached at the Swedish headquarters to attack the Russian camp.

A number of different opinions have been expressed about the events leading up to the battle of Poltava. The principle cause for these inconsistencies of view may be attributed to the fact that the sources have never been thoroughly investigated and critically appreciated.

The contemporary material for the period immediately before the battle of Poltava is abundant. The most important sources consist of diaries and dispatches written by two foreign observers, the Prussian Lieutenant Colonel von Siltmann and the English Captain Jefferyes. If one follows up these sources, the unfolding of events appears in a clearer light than has earlier been the case.

It appears that the passive state of the Swedes before Poltava was not, as several earlier scholars have postulated, primarily due to the bullet-wound, which Charles XII had received 11 days before the battle. Instead it may be attributed to the Swedish hesitation to storm the ennemy entrenchments. Such an operation implied disadvantages for the Swedes, the contrary for the Russians. The Swedish command therefore tried to avoid a battle on these conditions, while the Russian sought to bring about it. The battle of Poltava was preceded by a dramatic tug-o'-war, in which each side attempted to force the other

to a settlement on the terms most unfavourable to his opponent. The Swedes tried various means to bring about an open battle. The Russians showed themselves unwilling to fight this type of engagement. They used the same tactics throughout against the Swedes by impeding their supplies and keeping them perpetually at the ready. They wished thus to force the Swedes to take the offensive. Defended behind strong earth-works, the Russians had a powerful trump at their command for the purpose.

The Russian tactics gradually achieved their end. Shortage of rations became severe in the Swedish army; it could not stay much longer in the Poltava district. In this situation Charles XII, not being able to bring about an open battle, had to give the order for the attack.

GINZA JAMINA 273,15 AND THE VOCALIZATION
OF PROCLITICS IN MANDAEAN

BY

WALDEMAR SUNDBERG

It is understandable that Lidzbarski is uncertain of his translation of

GJ¹ 273,15²: קאיימבה בעדאנא רבא

G³ 270,28⁴: "... steht in der grossen Zeit".

"Nach dem Folgenden erwartet man, dass hier von einem Schiffe die Rede sei", he says quite correctly n. 6. Lidzbarski reads ב-עדאנא. He could have seen a ship appearing on the horizon, if he had instead read בע-דאנא.

דאנא really means "pot".

Gs 134,3: דאניד⁵ דמליא שאקרא

G 591,10: "Dein mit Rauschtrank gefüllter Krug ..."

But that a word should mean both "receptacle" of some kind or other and "boat" is nothing unusual. The Syrian **ܕܢܘܢܐ** means "trough", the Mandaean **ܕܪܒܐ** means "ship", Nöldeke⁶ § 93. In Arabic we have, among other examples, **ركوة**: "kleiner Kahn, kleines Wassertrinkgefäss, kleiner Eimer".⁷ And this phenomenon is not confined to the Semitic group of languages. The Sumerian *ma-a* not only corresponds to the Accadian *e-lip-pu* "Schiff" but also to both [*ka-an-nu-um*] *ša šikāri* "Bier-Kanne"⁸ and *kannu ša mē* "ein Wasserbehälter".⁹ In Urdu, the Persian **کشتی** *kishti* means "boat" and

¹ Ginza jamina (Gs = Ginza smala) in Thesaurus s. Liber magnus vulgo "Liber Adami" appellatus, opus Mandaeorum summi ponderis, descripsit et edidit Petermann 1867.

² Also 21—22.

³ Ginzā, der Schatz oder das grosse Buch der Mandäer, übersetzt und erklärt von Lidzbarski, in Quellen der Religionsgeschichte, Band 13 1925.

⁴ Also 271,1.

⁵ Line 11: דאנאי.

⁶ Mandäische Grammatik 1875.

⁷ Kindermann: „Schiff" im Arabischen 1934, 32.

⁸ Deimel: Šumerisches Lexikon 2: 1 1928, 312.

⁹ Deimel: Šumerisches Lexikon 3: 1 1934, 157.

"tray".¹⁰ In Greek there is an amusing example in Menander.¹¹ When Straton is informed that Theophilos has arrived in the golden beaker, he is confused. "Which beaker?" — "The boat, of course!"

ἦκει λιπὼν Αἰγαῖον ἀλμυρὸν βάλθος
 Θεόφιλος ἡμῖν, ὃ Στράτων. ὡς εἰς καλὸν
 τὸν υἶδν εὐτυχοῦντα καὶ σεσωσμένον
 πρῶτος λέγω σοι τὸν τε χρυσοῦν κἀνθαρον.
 ποῖον; τὸ πλοῖον· οὐδὲν οἶσθας, ἄθλιε.

Finally, if it be recalled that the English "vessel" has a similar double meaning, כַּנְיָהּ is found to be in such good company that it is indeed justifiable to change the translation of Gj 273,15 and 21—22 from "steht in der grossen Zeit" to "*stands in the great ship*". It is approximately the same ship as appeared a page earlier in the shape of another kind of receptacle.

Gj 272,10: כַּנְיָהּ רַבָּה דְּיִוָּיָהּ

G 269,18: "... ein grosses Kohlenbecken des Glanzes ..."

But not even when it is called by a more genuine word for ship does Lidzbarski understand the meaning.

Gj 273,12—13: אַתָּה עֲנֵא לִי לִנְיָהּ עַל הַיַּלְפָּה הַזֵּה הַיּוֹיָהּ דְּהַקְּהַנָּה בְּנִי הַנְּהָהּ

G 270,25—26: "Komm, ich will dir über diese Ablösung offenbaren, die beim Morgengrauen aufgeht".

When Epstein¹² quite correctly maintains that the יַלְפָּה, which Lidzbarski translates with "Ablösung",¹³ in reality means "ship", he might well have referred to Nöldeke § 64: "In einzelnen Fällen tritt ... für נ ... ein stärkerer Laut ein. Im Anlaut haben wir oft ...". האַפְּיָהּ < אַפְּיָהּ. Here also belongs הַיַּלְפָּה < אַלְפָּה, אַלְפָּה.

¹⁰ The Student's Practical Dictionary. Urdu-English 1916, 728.

¹¹ Comicorum atticorum fragmenta. Edidit Theodorus Kock. Volumen III 1888, 101.

¹² Mandäische Glossen, in Archiv Orientalní XVIII 1950, 169.

¹³ "Ob die auffallende weibliche Construction ..." Gj 263,15,20: הַיַּלְפָּה הַרְיִינְתִּיךְ "... mehr als ein Fehler ... wage ich nicht zu sagen", Nöldeke admits 160. According to Lidzbarski, יַלְפָּה is originally "die Ablösung in der Wache ... Die .. Übertragung auf die Himmelskörper hat auch das weibliche Geschlecht mit sich gebracht ..." J II (= Das Johannesbuch der Mandäer, 2. Teil, Einleitung, Übersetzung, Kommentar 1915) 209 n. 1. The feminine gender of הַיַּלְפָּה depends, of course, on the fact that it means "ship" — אַלְפָּה and אַלְפָּה are feminines.

Now there remains, however, the question whether the reading $\text{ב} \text{ע}$ instead of ב can be accepted.

Perhaps it is certain shortcomings in Nöldeke's treatment of the vocalization of proclitics, which — in association with the probably more insistent visual picture of עֲדָאָנָא — prevented Lidzbarski from thinking of דָּאָנָא . § 11 Nöldeke discusses those cases in which the proclitical ב , ל , and ו stand before a vowel-less consonant, and states that they are often written without a vowel — "... gelegentlich .. doch בא , בי ; לא , לי ..." — although, of course, they must be pronounced with one. According to § 24 words beginning with a vowel-less consonant often get a "Vorschlag" in order to facilitate the pronunciation, and this "Vorschlag" can remain, even if a proclitical ב , ל , or ו be attached to the word. Nöldeke adds that it may be impossible in such cases to determine whether the vowel shall be explained according to § 11 or § 24.

It is obvious that neither § 11 nor § 24 can be applied to בְּעֲדָאָנָא . The initial consonant in דָּאָנָא has indeed a vowel; thus the noun needs no "Vorschlag" nor does the preposition need a vowel letter. And among the five cases of "Vorschlag eines א , ע vor einem vocalisierten Anlaut (also ein ganz anderer Fall als § 24, wo der Vorschlag die Aussprache erleichterte)", which Nöldeke noted § 32, דָּאָנָא does not exist. There are, however, in § 24, two examples, which, *as they do not belong there*, support the reading בְּעֲדָאָנָא proposed above. One I shall reserve until later; the other is $\text{אַבְּמַאָמְבִּוּיָא}$ Q¹⁴ 13, last line, and has been referred to § 24 probably because Nöldeke, at least for a moment, had come to consider the proclitical preposition as first radical letter in the principal word. In reality, this example permits us to complete § 11 in the following manner: *a proclitic can receive a vowel even in front of words with a vocalized initial consonant*. For this is also seen in

אַבְּלִיגִיטָא	Gj 339,24 B
עֲבְתִיהָרָאָא	227,5
עֲבִיאָהָרָא	J ¹⁵ 284,18

Such a vocalization, however, where the vowel *precedes* the pro-

¹⁴ Qolasta oder Gesänge und Lehren von der Taufe und dem Ausgang der Seele, herausgegeben von Euting 1867.

¹⁵ Das Johannesbuch der Mandäer von Lidzbarski, 1. Teil, Text 1905.

clitic, is not entirely comparable with the vocalization in בעדאנא, where the vowel follows the proclitic. Nor are exact parallels to בעדאנא found § 31 either, if we accept Nöldeke's explanation of the proclitic's vowel in

באבאיתא Gj 97,2
ליליבתא 331,9

For these "ganz einzelne Ausnahmen" are explained § 30 thus: "Zwischen zwei gleichen, auf einander folgenden Consonanten wird gern ein Vocal erhalten, um das Zusammenfallen derselben zu verhüten". And the proclitic's vowel in בעדאנא does not stand "zwischen zwei gleichen . . . Consonanten" but between ב and ד.

Nevertheless, even a Nöldeke can make a mistake. In the first place such examples are not really so rare as he would have us believe. The באבאיתא cited by him also occurs Gj 90,5 B and 206,18 BC, and, moreover, I have noted

באבאהתותא Gj 174,4 CD; Q 53,10 Paris VIII,3
באבינתאך J 23,7 AC
ביבינתאך D
באבילוראן 58,12
ביבאלוראן D
¹⁶באביריאתא Q 24,20 Paris X
ליליבאי Gj 323,11 B
ועארדיא 225,11

In the second place — and this is the more important — the examples can be increased by those to which Nöldeke's explanation § 30 does not in the least apply. He has noted only one of them and placed it in § 24. I have saved it up until now: "Hierher gehört wohl auch וואנאמיה, und die Töne' . . ." Gj 218,12 "für *נְעָמִי* (vgl. נְעָמָה = נְעָמָה = נְעָמָה)". Thus Nöldeke supposes that the principal word's "Vorschlag" or the proclitic's vowel depends on the initial

¹⁶ Lidzbarski has noticed דֵּבֶאבִירָא J 125,13: ". . . mit a als Hilfsvokal statt des Murmellautes" J II 122 n. 1. But this word is not entirely comparable, owing to the relative particle, nor are דֵּבֶאבִיאָוּתָא Gj 108,19 cited by Nöldeke § 31 without דֵּ, וּבֶאבִיאָתָא Gj 205,1 cited by Nöldeke without וּ, or רִבִּישׁוּתָא Gj 112,16 D.

consonant of the principal word not having had any vowel originally. He would certainly have analysed וַאֲנַמִּיָּא in an entirely different manner, if he had also observed forms such as

<u>בִּילִיבָה</u>	Gj	84,16 B
<u>בִּימַאנְאָן</u> ¹⁷	Q	16,18 Paris VIII
<u>בַּאֲמַלִּיָּא</u>	Gs	95,5
<u>בַּאֲתִינְיָאָנוּן</u>	Q	12,29 Paris VIII
<u>בַּאֲמַאזְרוֹתָאָךְ</u>	L ¹⁸	226,3
<u>בַּאֲהַאֲמַשָּׂא</u>	J	284,20
<u>בּוֹפּוֹמִיָּה</u>	Q	55,30 Brit. Mus. Add. Ms. 23602 A II,cβ
<u>בּוֹשׂוּמַאֲיְהוֹן</u>		44a,29 Brit. Mus. Add. Ms. 23602 A II,cβ
<u>לַאֲדַאֲכִיָּאָתָא</u>	G	497 n. 3 Leiden
<u>לְרוֹבַאֲיָא</u> ¹⁹	Q	7b,20 Paris XI
<u>וַעֲהַע</u> ²⁰	Gj	154,15 B; 170,24 B
<u>וַעֲלַאֲהַאֲבַלָּה</u>	Q	47b,82 Brit. Mus. Add. Ms. 23602 A II,cβ
<u>דַּאֲנַאֲפַשָּׂא</u>		13,2 Paris VIII
<u>דַּעֲנִיִּפְלָאָתָא</u>		50b,58 Paris XI

On the basis of the present material the addition to § 11 can now be given a specification. 1. The vowel is placed *before* the proclitic, type אַבַּמַּאֲמַבּוּגִיָּא. 2. The vowel is placed *after* the proclitic, which can occur both *a.* when the proclitic and the initial consonant of the principal word are *identical*, type בַּאֲבַאֲיָהָא, and *b.* when the proclitic and the initial consonant of the principal word are *not identical*, type וַאֲנַאֲמִיָּא and — בַּעֲדַאֲנַא.

¹⁷ Because of the relative particle, דִּבְיַמַּאֲנִיָּא G 452 n. 3 Leiden cannot really be compared.

¹⁸ Mandäische Liturgien, mitgeteilt, übersetzt und erklärt von Lidzbarski 1920, in Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, philologisch-historische Klasse, neue Folge, Band XVII 1921.

¹⁹ בּוֹמַדִּינְתָא Q 46b,76 Brit. Mus. Add. Ms. 23602 A II,cβ seems to show that the proclitic can acquire u-vowel not only when the principal word's first radical letter has u-vowel. The passage is doubtful, however; compare L 121 n. 1: "... eine kurze, mir unverständliche Notiz ..."

²⁰ "And she ..." — Nöldeke 86 n. 2 reads וַעֲהַע instead of וַעֲהַע and thinks that וַעֲהַע corresponds to אִיְהִי in the Babylonian Talmud. He admits, however, that וַעֲהַע is an exceptional form.

HETHITISKA MYTER HOS GREKER OCH PERSER

AV

STIG WIKANDER

Det var en av hethitologiens märkligaste upptäckter, när Emil Forrer 1936 framlade ett antal hethitiska kilskriftsfragment, som skulle innehålla en nära parallell till myten om Ouranos, Kronos och Zeus, sådan den framställes framförallt i Hesiodos' teogoni och i Apollodoros' Bibliotek.

Man var närmast böjd att se skeptiskt på dessa resultat. Forrer har ju gjort sig bekant genom en annan hypotes på de grekisk-hethitiska relationernas område, när han ville återfinna en rad grekiska ort-, folk- och personnamn i de hethitiska texterna. Denna upptäckt blev häftigt bestridd och har sedan råkat i ett vanrykte, som den möjligen inte helt och hållet förtjänat.

Men Forrers uppsats blev en snabbt passerad etapp i forskningen. Nytt material kom till och bearbetades av Hans Ehelolf och har efter hans död publicerats av hans lärjungar. Det viktigaste arbetet kom 1946 från Hans-Gustav Güterbock: »Kumarbi. Mythen vom churritischen Kronos» (Zürich-New York 1946). Güterbock är en synnerligen försiktig och grundlig filolog; han försöker med nytt material och nya argument utbygga och försvara Forrers åsikter.

Hans egen huvudtes är uttryckt i titeln: guden Kumarbi spelar i hethitisk mytologi samma roll som Kronos i myten om de tre himmelskonungarna hos grekerna. Alldeles som Kronos störtar himmelsguden, Ouranos, men själv störtas av Zeus, åskviggens slungare, så besegrar Kumarbi himmelsguden Anu men störtas själv av åskguden. I denna text, som Güterbock kallar den hethitiska teogonien, har han inget namn, i andra texter kallas han Teshub — det är den högste guden i det hethitiska pantheon.

Utom detta mytkomplex behandlar Güterbock en annan myt, som anknyter till Kumarbis vidare öden: för att hämnas sitt nederlag skapar den störtade gudakonungen ett slags jätte av dioritsten, Ullikummi, som upptar kampen med Teshub men efter svåra strider blir besegrad. Denna berättelse kallar han Ullikummi-eposet.

Vad detta senare beträffar, så är dess samband med berättelsen om striden mellan Zeus och Typhon ofrånkomligt, men endast om man jämför dess handling med den version av den grekiska myten, som finns hos Apollodoros och i Nonnos' Dionysiaka, inte med de äldre grekiska versionerna. Likheterna sträcka sig till sådana detaljer som att berget *Hazzi* i den hethitiska versionen återkommer i den grekiska som *Kasion oros* (romarnas *Mons Casius*) i norra Syrien. Man har ju för länge sedan förmodat orientaliskt ursprung för Typhon-myten och den saken synes nu definitivt bekräftad. Men det *kan* åtminstone röra sig om ett speciellt, relativt sent orientalistiskt inflytande, och frågan om detta inflytande står absolut inte på samma linje som frågan om ursprunget till Ouranidernas historia, en mycket äldre och centralare myt.

Detta anser emellertid Güterbock, som menar att även för den grekiska berättelsen om Ouranos, Kronos och Zeus en orientalistisk förebild är säkrad: den hurritisk-hethitiska myten är direkt eller indirekt den källa, som Hesiodos eller en hans föregångare har varit avhängig av. Men den saken förefaller vara mera diskutabel.

I den grekiska myten är det fråga om tre generationer av himmelshärskare: först härskar Ouranos, Himmelen. Hans gemål Gaia, Jorden, harms över att han »döljer», som Hesiodos säger, sina barn, enligt andra versioner fångslar han dem i Tartaros. Hon uppeggar en av sönerna, Kronos, och beväpnar honom med en tandad skära av stål. Nästa gång Ouranos nalkas sin gemål överfaller Kronos honom och skär av honom genitalierna. Kronos tar nu makten. Men han blir spådd att ett av hans barn skall beröva honom herraväldet. Han slukar därför sina nyfödda barn tills hans gemål Rhea lyckas lura honom att svälja en sten i stället för den yngste sonen, Zeus. Denne föres långt bort och växer upp till att bli den nya himmelshärskaren. Kykloerna smida hans vapen, hans bröder och andra mytiska gestalter hjälpa honom i kampen mot Kronos och titanerna. Kronos besegras, och titanerna fångslas. Vissa traditioner berätta om Kronos fångslande i en grotta, på en ö i oceanen etc.

Den hethitiska teogonien har fyra generationer av gudakonungar som i tur och ordning fördriva varandra med våld, tills att åskgudens definitiva regemente inträder. Den förste i serien, med ett akkadiskt namn kallad *Alalu*, har ingen motsvarighet i grekisk mytologi. Där- emot är det en påfallande likhet, att av de tre följande den första

har namnet »Himmelen», sumero-akkadiskt *Anu*, och den siste är åskguden. Ännu speciellare äro kanske likheterna mellan Kronos och Kumarbi-gestalten. Av en inte helt fullt klar passus tycks det framgå att denne efter att han störtat *Anu*, biter av honom genitalierna och sväljer hans sperma, av vilken sedan nya gudar uppstå. Himmelsguden kastreras alltså, liksom i Grekland, fast på ett annat sätt: även idéen att nya gudar uppstå ur den stympade gudens könsdelar är gemensam. — I fortsättningen av Kumarbi-myten talas det i en illa bevarad text om att Kumarbi äter, om en sten, om ett barn, och om någon som beklagar sig. Dettar tolkar Güterbock som en hethitisk version av den grekiska myten om Kronos, Rhea och slukandet av barnen. Det är ganska sannolikt, men inte helt säkert.

Vad som för Güterbock är det väsentligaste, och ett starkt argument om det är riktigt, det är den omständigheten, att föreställningen om en succession av gudagenerationer i just denna ordning, med himmels- och åskgudarna som huvudpersoner, inte finns i några andra mytologier.

Den hethitiska teogonien tillhör en grupp mytiska berättelser, som inte äro knutna till ett visst ritual, vilket annars är fallet med de flesta hethitiska myter. Och hela denna grupp av »litterära» myter bär den tydligaste prägel av hurritiskt ursprung. Gudarnas egenamn äro dels hurritiska, dels akkadiska. Men egendomligt nog tyder de akkadiska namnen inte på närmare samband med akkadisk mytologi. Vi känna nu ganska väl till både sumerisk och akkadisk mytologi, men vi finner inte där någon motsvarighet till denna hurritisk-hethitiska myt om de tre gudakonungarna. I den akkadiska mytologien talas det om kämpande gudar, om gudagenerationer, om bundna gudar, men någon verklig motsvarighet till den klart avgränsade strukturen av vårt mytkomplex, med tre—fyra varandra nedkämpande gudakonungar och så karakteristiska detaljer som himmelsgudens kastrering finna vi inte. Ingen forntida mytologi visar, enligt Güterbock, så bestämda likheter med den hethitiska teogonien som den grekiska myten om Ouraniderna.

Jo, det finns en speciell, sent nedtecknad mytologi, som skulle kunna jämföras, och det är just den som skulle bilda bryggan mellan öst och väst och förklara hur den hethitiska myten kommit till grekerna.

I början av andra århundradet e. Kr. skrev en viss Herennios

Philon från Byblos i Fenikien på grekiska en framställning av fenikernas religion, som han uppger sig ha översatt från en gammal skribent Sanchuniathon från Beirut, som skulle ha levat före det trojanska kriget. Fragment av denna skrift citeras och diskuteras av kyrkohistorikern Eusebios (under hans polemik med filosofen Porphyrios) i arbetet »Evangeliets förberedelse» (Evangeliké proparaskeué, citerat som Praeparatio evangelica), författat omkr. 320 e. Kr.

Man tvivlade länge på äktheten av dessa fragment. Genom de fynd som kommit i dagen vid de franska grävningarna i Ras Shamra i norra Syrien fr. o. m. 1929 har emellertid Philon blivit på ett märkligt sätt rehabiliterad. Fynden i Ras Shamra ha bl. a. gjort oss bekanta med ett okänt semitiskt språk, skrivet med alfabetisk kilskrift, *ugaritiskan*. Dokumenten på detta språk äro till en stor del mytologiska texter. Det har visat sig, att en rad mytiska namn som figurera hos Philon och endast hos honom, i själva verket äro namn på de viktigaste gestalterna i det gammalsyriska pantheon. T. o. m. Philons datering av sin källa Sanchuniathon till tiden före det trojanska kriget stämmer väl, nästan alltför väl, är man frestad att säga, med tiden för dessa texter, som måste sättas till förra delen av 1300-talet f. Kr. eller ännu tidigare.

Visserligen har man inte återfunnit myten om de tre eller fyra gudakonungarna i de ugaritiska texterna. Men vi ha ännu så länge bara tillgång till ett ganska begränsat material. Redan i dessa texter spårar man ett tydligt hurritiskt inflytande. Det finns hurritiska texter både i akkadisk och i hurritisk kilskrift. I en ugaritisk-hurritisk ordlista har man funnit ekvationen *il-kmrb*. Kumarbi har alltså varit bekant i Ras Shamra och han har identifierats med den semitiska Il-El. Men *Ilos* är hos Philon av Byblos det semitiska namnet på den gud, som han på grekiska kallar Kronos.

Det är alltså inte frågan om annat, än att det funnits förutsättningar för den ursprungligen hurritiska myten att slå rot i Fenikien, vid eller långt efter Ras Shamra-kulturens tid. Kontakten med grekerna torde man lättare kunna föreställa sig genom Syrien än över Mindre Asiens fastland, så som Förre uppfattade saken. Det är t. o. m. känt att grekerna ha haft direkt kontakt med områden av Syrien, där den hethitiska och hurritiska kulturen spelat en betydande roll. Det gjorde den ännu under 700-talet f. Kr. (århundradet

före Hesiodos' framträdande) i norra Syrien, där det vid Orontes mynning fanns en grekisk handelskoloni.¹⁾ Det är alltså t. o. m. tänkbart att en viss kulturkontakt mellan grekisk och hurritisk-hethitisk kultur ägt rum utan fenikisk förmedling.

Nu gå emellertid hethitologerna ut ifrån, att dessa möjligheter till kulturkontakt i samband med de uppvisade analogierna mellan hethitiska och grekiska myter med ett slag skulle lösa två problem: dels skulle man hos fenikerna ha funnit det sökta mellanledet mellan hethitisk mytologi och grekisk, dels skulle man nu ha rehabiliterat och i sin rätta belysning kunna se de teorier om ett gammalt samband mellan Philon av Byblos och Hesiodos teogoni, som tidigare så mycket sysselsatt den klassiska filologien. Här är det kanske tillåtet att anmäla vissa betänkligheter.

De klassiska filologerna ha förstås sedan länge observerat likheterna mellan Hesiodos' teogoni och den fenikiska hos Philon av Byblos. På båda hållen hade man serien Ouranos-Kronos-Zeus och på båda hållen himmels gudens kastrering — det var legitimt att postulera ett samband mellan dessa texter, så länge kastreringsmotivet var så föga bekant. Men hur skulle denna likhet tolkas? Det är givetvis otänkbart, att en grekiskt bildad författare som Philon skulle varit okunnig om Ouranidernas historia. Det fanns filologer som rent av fattade honom som en svindlare, som av lokalpatriotism planterade om grekiska myter på fenikisk mark och försedde dem med semitiska gudanamn. Vad som ytterligare gjorde honom suspekt var den tydligt uttalade evhemerismen och dess tillämpning i texten: det Philon har att berätta om gudarnas öden, det är verkligen mänskliga, alltför mänskliga ting. Skulle inte det hela kunna vara uppdigt, i anslutning till kända myter, för att stödja Evhemeros' teori om gudarna som människor som blivit dyrkade efter döden?

Men det fanns andra forskare som trodde att det funnits gamla fenikiska traditioner, som hade varit kända för Hesiodos och senare legat till grund för Philons framställning. Efter Ras Shamra-fyndet var det inte längre möjligt att stämpla dessa fragment av fenikisk teogoni som rena uppfinningar. Man återvände till vissa kompromisslösningar i äldre forskning.

¹ Sidney Smith, *The Antiquaries Journal* XXII (1942) 87 ff.

De olikheter som dock finnas mellan Hesiodos och Philon skulle bero på att Philons arbete vore frukten av en kompromiss mellan hans inhemska material och inflytanden från hans grekiska beläsenhet. Eissfeldt, som senast 1939 diskuterade saken, kom till det resultatet att Philons framställning innehöll »fenikiska myter kompletterade av grekisk myt och samtidigt avmytiserade i evhemeristisk mening».

Men skall man närmare precisera hur detta stämmer med texterna, så anmäla sig vissa svårigheter. Philon följer inte den hethitiska teogonien i de punkter, där man kunde väntat att ur den källan få hans avvikelser från grekisk teogoni förklarade.

Philon har t. ex. fyra generationer gudar, liksom den hethitiska teogonien, men det är ingen verklig överensstämmelse. Den första guden, Ouranos' fader, heter hos honom *Elioun* eller *Hypsistos*, men denne svarar inte alls till den hethitiska *Alalu*: i motsats till denna blir han inte anfallen och dödad av sin son utan omkommer »efter en sammanstötning med vilda djur» — det ser ut som en variant av Adonismyten. — De specialister, som sysslat med Ras Schamra-texterna, anse f. ö. att Philons *Elioun* vid sidan av *Ouranos* är en fördubbling av en ursprunglig högste himmels gud, bl. a. av det skälet, att *Ouranos* är det enda gudanamn hos Philon, som endast citeras i grekisk namnform: annars har han för varje gudomlighet ett semitiskt och ett grekiskt namn. Enligt denna förklaring ha vi alltså endast 3 generationer i det fenikiska schemat.

Den grekiska och den hethitiska myten överensstämma även däri, att striderna mellan gudarna utmynna i åskgudens legitima herravälde. Så går det inte till hos Philon. För honom är *Kronos-Ilos*, *Byblos*' skyddsgud, den förnämste guden. Denne har visserligen en son som kallas *Zeus-Belos* (d. v. s. *Baal*), men det berättas ingenting om honom och namnet *Zeus* förekommer ytterligare två gånger i teogonien — och en gång i kosmogonien — som grekisk ekvivalent för semitiska gudar. Anpassningen till det grekiska tycks mera gälla språkbruket än den mytiska strukturen.

Överhuvud är Philons hela framställning koncentrerad kring *Kronos-Ilos*' historia. I denna äro de mest motsägande drag förenade. Han är son till *Ouranos* och *Ge* (= *Gaia*) och störtar sin fader, som han också kastrerar. Men därtill inskänker sig den verkliga likheten mellan Philons *Kronos*-myt och den hesiodeiska. Han anfäller sin

fader för att hämnas på denne, som för ofta avlägsnar sig från sin gemål och har förbindelser med andra gudinnor — det är ungefär motsatsen till det som berättas om Ouranos och Gaia hos Hesiodos. Han smider vapen med hjälp av Athene och Hermes Trismegistos, och fördriver sedan Ouranos från makten. Som världshärskare visar han sig än som en fruktansvärd tyrann, än som en vis härskare. I den senare egenskapen grundar han den första staden i världen, det är Byblos, och förser den med murar. Han får fem söner, som nämnas på olika ställen. Två gånger heter det, att han offrade sin enfödde son i en tid av nöd — en gång heter det att han samtidigt kastrerade sig själv och fick sina krigskamrater att göra det.

I andra situationer framstår Kronos som en grym tyrann. Han dödar en son och en dotter med egen hand på blotta misstankar. Hans fader Ouranos håller sig länge dold tills sonen spårar upp honom, kastrerar och dödar honom.

Denna bisarra framställning ger om något intrycket av synkretism. I de grekiska och hethitiska teogonierna har Kronos resp. Kumarbi en *rent* antipatisk roll — hos Philon är hans tyrannroll förenad med positiva drag. Kastreringsmotivet är bättre disponerat både i grekisk och hethitisk mytologi. På bägge dessa håll kastreras ju himmelshärskaren samtidigt med att han störtas, och i bägge fallen uppstår det nya gudaväsen ur de avskurna könsdelarna. Intetdera hos Philon.

Vilken innebörd denna primitiva myt än har haft, så måste Philon med Eissfeldt sägas ha missat poängen ordentligt.

Ser man bara till myten som en litterär text, så bör kastrationen följa omedelbart på himmelsgudens störtande, och det gäller både för Hesiodos' version, enligt vilken Kronos och Gaia vredgas över Ouranos' tyranni och alltför stora potens, och för Philons version, som tycks förutsätta Gaias svartsjuka som huvudmotivet.

Det blir inte annorlunda, om man bedömer kastrationsmotivet med hänsyn till den tolkning denna myt kan tänkas bli föremål för. Den kan uppfattas som en myt om kungadömet villkor — i så fall bör kastrationen vara samtidig med konungens störtande, som den är det hos Hesiodos och hos hethiterna: konungens fysiska integritet och potens är hos många naturfolk oupplösligt förenad med uppbärandet av kungavärdigheten. Den vanligaste förklaringen av myten om Ouranos och Gaia är den, att kastrationen skulle för-

klara hur Himmel och Jord i tidernas morgon skildes åt. Philon har i så fall helt missuppfattat mytens bakgrund; hos honom är det Ouranos' *fel* att han frivilligt avlägsnar sig från Gaia, och kastrationen äger rum långt efter hans fall.

I detta sammanhang bör påpekas, att i den hethitiska teogonien himmels gudens kastrering fattas som ett moment, som är helt skilt från himmelens och jordens ituskärande någon gång i urtiden. På den senare processen anspelas det i klara verba i Ullikummi-eposet: det är där fråga om att finna ett effektivt vapen mot Ullikummi, och guden Ea hänvisar då till den skära eller kniv (det användes två olika ord, vilkas exakta betydelse inte kan fastställas) som en gång användes för att skilja himmel och jord åt genom ett snitt. Men denna operation var något helt annat än guden Anu's kastrering. Den akkadiska kilskriften utmärker vissa ordklasser med ett framför placerat tecken, determinativ; ett sådant sättes t. ex. alltid framför gudanamnen. När det i den hethitiska teogonien talas om guden Anu, så förses detta namn alltid med gudadeterminativ, och det rör sig också om en personlig, antropomorf gestalt. När det i Ullikummi-eposet talas om himmelens och jordens skiljande åt, så användes både det akkadiska ordet *anu* och det hethitiska (indo-europeiska) *nepis*, men båda utan guda-determinativ. Detta kan bara betyda, att himmelens skiljande från jorden är en kosmogonisk process, troligen utspelad långt före teogonien sätter in, som i alla händelser inte hänger i hop med de rent mytiska händelserna i denna senare, inte har något med Anu's kastrering att göra.

*

Denna jämförelse skulle kunna fortsättas, för att på ytterligare några punkter komma till liknande negativa resultat. Med de texter vi nu ha till vårt förfogande har jag mycket svårt att förstå, hur myten om de tre gudakonungarna skulle kunna ha vandrat över Fenikien till Grekland.

Men det är naturligtvis alltid lätt att vara kritisk och negativ i så delikata och svårbedömda frågor. Kritiken har i ett sådant fall föga värde, om den inte kompletteras med positiva data, om inte de kritiserade teorierna ersätts med en bättre arbetshypotes.

Sådana positiva data finnas faktiskt på ett längre bort liggande område: den iranska mytiska och (pseudo-)historiska traditionen. Vi ha där en version av myten om de tre himmelskonungarna, som i sin helhet står den grekiska myten närmare än någon annan orientalistisk version, i vissa detaljer påfallande erinrar om Philons av Byblos fenikiska teogoni.

Den inhemska iranska traditionen har en hel del att berätta om de konungar, som regerat i Iran före akemeniderna, inalles 17 (eller 16, då den första, Gayomart, ibland endast kallas den första människan, inte också den första konungen). Hur man än bedömer det historiska värdet av dessa traditioner, så finns det vissa av dessa kungar, om vilkas mytiska karaktär inga tvivel kan råda. Det gäller framförallt de sex första, om vilka traditionen säger att de regerat över hela världen, inte bara över Iran.

Av dessa sex världshärskare intaga n:ris 4, 5 och 6, Djemshīd, Azhdahāk och Ferīdūn, en särställning. Deras historia är i korthet följande:

Djemshīd börjar sin regering lyckligt, men grips av högmod, blir förhatlig och fördrives till slut av en främmande furste, Azhdahāk, som stympar och dödar honom. Den senare är från början till slut en blodtörstig tyrann. Som arabisk prins mördar han på ett lömskt sätt sin egen fader. Som konung utvecklar han olika slags grymhet: en anledning till hans förfarande är att det växer ut två ormhuvuden på hans axlar, som oupphörligt måste mättas med människohjärnor, och en mängd barn bli slaktade för detta ändamål. I en dröm föröbådas det honom, att en tronkrävare skall störta honom, och för att förekomma detta låter han döda alla medlemmar av den gamla kungaätten. Den lille Ferīdūn räddas och växer upp i en avlägsen trakt. Hans barndom och första uppträdande äro fyllda med legend-der. Som yngling kommer han i spetsen för ett uppror som störtar tyrannen. Azhdahāk dödas inte utan fångslas i en grotta i ett berg.

I Avestas kortfattade notiser få vi en viss föreställning om hur dessa traditioner sett ut innan historiseringen gått alltför långt. Där är Azhdahāk uppfattad som en drake med tre huvuden och sex ögon: berättelsen om konung Azhdahāk är ett sent försök att rationalisera denna mytiska figur. Detsamma gäller om många andra enskildheter i dessa traditioner.

Synnerligen viktigt för deras bedömning är den omständigheten,

att de intaga en dominerande plats i den iranska kalendern. Berättelsen om dessa tre konungars öden bilda kultlegenden till det iranska årets två största fester, bägge nyårsfester, vårfesten Nourūz (numera det iranska nyåret, den 21 mars) och höstfesten Mihradjān. Nourūz uppges ha instiftats till minne av Djemshīds lyckliga regering och himmelsfärd, Mihradjān till minne av Azhdahāks fördrivande genom Feridūn. I redogörelsen för den iranska kalendern hos al-Bīrūnī finna vi mycket primitiva rituella och mytiska drag: Feridūn har tydligen anknytning till tjur- och månmytologi.

Inga andra personer ur sagohistorien ha denna dominerande plats i kalendern. Men deras egenartade ställning framgår även ur en jämförande undersökning av det indo-iranska materialet. Det finns många drag och många namn ur iransk tradition som återkomma i Indiens vediska eller episka litteratur. Men endast i komplexet Djemshīd—Azhdahāk—Feridūn ha vi ett större sammanhängande block, inom vilket praktiskt taget varje enskildhet kan beläggas i fornindisk tradition. Detta är desto märkligare, som de tre första konungarna i den iranska sagohistorien, Djemshīds föregångare, förefalla vara rent iranska figurer och inte uppvisa några påfallande likheter med vare sig indisk eller annan mytologi.

Redan på 1840-talet framhöll vedaforskaren Rudolph Roth det märkliga i dessa överensstämmelser. Hans iakttagelser voro tyvärr utbyggda med nu onjutbara naturmytologiska tolkningar. Men i huvudsak hade han rätt: Djemshīd är mycket lik den vediske Yama, den första människan och den första härskaren i dödsriket. Azhdahāk är nära släkt med Vṛtra, det trehövdade vidunder, som i vedahymnerna dödas av Indra. Feridūn är i sak identisk med Indra, till namnet besläktad med Trita, ett motstycke till Indra i en variant av drakdödarmyten. Feridūns klubba, *gurz*, är etymologiskt identisk med Indras vapen åskvigen, *vajra*, etc.

I språkligt som i religionshistoriskt avseende finns det oerhört mycket gemensamt mellan forniransk och fornindisk tradition. Desto egendomligare är det, att myten om de tre gudakonungarna som ett sammanhängande komplex inte finns i Indien men väl i Iran, och att dess iranska variant så nära påminner om Ouranidernas historia i Grekland.

(Jag inrycker här en bestämd reservation för möjligheten att komplexet Varuṇa—Vṛtra—Indra vid en mera inträngande analys

skulle visa sig på ett arkaiskt mytiskt plan innehålla grundförut-sättningarna för myten om de tre gudakonungarna: till problemet Varuṇa—Vṛtra jfr K. F. Johansson, *Über die altindische Göttin Dhiṣaṇā und Verwandtes* 137 ff., *Mircea Eliade, Traité d'histoire des religions* 365 f.)

Även i Iran är det så, att av dessa tre konungar den förste blir kastrerad, den andra fångslad i en grotta. Visserligen har kastrationsmotivet blivit egendomligt missförstått i de medeltida arabiska och persiska texter, som ge oss utförligare skildringar av Djemshīd's sista öden. Det heter i dem, att Djemshīd blev förföljd av Azhdahāk och till slut sågad itu med en såg — i vissa versioner talas det om ett fiskben som liknade en såg, i en källa heter det att Azhdahāk ryckte ut hans inälvor och rullade ihop dem. I Avesta, där saken först är omnämnd, talas det inte om en såg, det användes endast ett ord som bara behöver betyda »skära, operera». Men det är uppenbart, att vi måste sammanställa denna »såg», som de medeltida muhammedanska författarna inte längre förstått sig på, med den »skära med skarpa tänder» som på ett enda ställe i Hesiodos' teogoni (vers 175) förekommer som det redskap varmed Ouranos kastreras. Det rör sig givetvis om en ålderdomlig typ av skära, som M. P. Nilsson nyss framhållit. Men därmed är det inte på något sätt sagt, att Kronos skulle vara att karakterisera som en »skördegudomlighet». Vi finna samma skära i handen på den sumeriske Utu och den akkadiske Marduk, som inte i första hand är att beteckna som »skördegudar». I grekisk resp. iransk tradition finner vi det arkaiska redskapet endast på ett ställe, men då i exakt samma användning: som det verktyg varmed himmelsguden resp. Djemshīd blir kastrerad av sin efterföljare. Den hethitiska teogonien har på denna punkt av det mytiska händelseförloppet en annan framställning, där det i alla händelser inte är tal om någon skära. Detta är en av de omständigheter, som tyda på, att grekisk och iransk mytologi måste gå tillbaka på en gammal gemensam tradition.

En mera detaljerad undersökning skulle visa, att det i Iran liksom i Grekland förekommer en viss kontakt mellan mytkretsarna kring de två första himmelskonungarna, vissa förskjutningar mellan skildringarna av de två »tyrannerna». Så förstår man bäst vissa likheter mellan Djemshīd och Kronos, där man skulle väntat sig överensstämmelser mellan Ouranos och Djemshīd. Men i de väsentliga

dragen, framför allt med hänsyn till sitt störtande, hör Azhdahāk tydligt samman med Kronos. Azhdahāk är tyrannen, som dödar en mängd barn för att undanröja den nye tronpretendenten, men han är också det kannibaliska odjuret — det är i själva verket två pseudo-historiska varianter av det mytiska motiv, som i Grekland heter Kronos' slukande av sina egna barn. Den iranska traditionen uppvisar här som på många ställen en rad varianter av samma mytiska motiv: ur den litterära omarbetningen av i grunden identiska mytiska motiv till skiljaktliga episka episoder framväxer det iranska nationaleposet.

Azhdahāks slut är det samma som Kronos': ingen av dem dödas, utan de fångslas, i en grotta enligt de flesta versionerna.

Både Djemshīd och Azhdahāk eggas enligt den zoroastriska traditionen till ont av ett demoniskt kvinnligt väsen (*Ōtak*, ibland framställd som syster till Djemshīd och moder till Azhdahāk). Det är hon som driver dem till dåliga handlingar och ytterst förorsakar bägges undergång. Likheten med Gaias roll i den grekiska teogonien är påfallande — Gaia förfar visserligen på ett annat och mera konkret framställt sätt. Man har stundom i Gaia velat se ett »förariskt», mediterrant inslag: hon skulle i myten företräda moderrättsliga förhållanden, som vore indoeuropéernas patriarkalt inriktade samhälle och mytologi främmande (jfr t. ex. Staudacher). Sådana förklaringar möter man ofta när det gäller kultur- och religionshistoriska problem på de antika kulturernas område. Åtminstone i detta fall är det klart, att denna kvinnliga demoniska gestalt, som så många andra detaljer i myten om de tre gudakonungarna, återfinnes i samma funktion både i grekisk och iransk mytologi;¹ är det frågan om en syntes av olika element, så har den i alla händelser inte ägt rum på grekisk mark.

Den vediske Indra är, som vi påpekat, identisk med den iranske konungen och drakdödaren Ferīdūn. Det fastställde Rudolph Roth för över hundra år sedan. Hans paralleller gällde närmast en viss typ av drakdödarmyt (som för honom hade natursymbolisk innebörd). Men detta är inte det enda som den vediske gudakonungen och den iranske världshärskaren ha gemensamt. Det är mycket

---

¹ Om »drakens moder» i iransk, armenisk och indisk tradition se Wikander Vayu I, 171 ff.

annat, först och främst föreställningen om den unge guden, guden som barn eller som mycket ung hjälte. I Indien kommer detta till uttryck på minst tre sätt:

1. Indra har »den unge», *marya*, som kultepitet;

2. Indra är primus inter pares i ett mytiskt kollektiv, som också betecknas som de »unga männen» (med termen *marya*), men som också ha ett egennamn, *marut*, släkt med ordet *marya*, men endast använt som mytiskt namn;

3. Han är den ende av de vediska gudarna om vilken det berättas att han hade en märkvärdig barndom, att han doldes av sin moder, att han dödade sin fader.

Den iranske Ferīdūn har liknande ungdomsäventyr. Han är den förste av de iranska sagokonungarna (den ende av de sex första, som äro hela världens herrar), om vilkens barndom och uppväxt det finns underbara ting att berätta, och nästan samma ting som om Indra. Han föres långt bort och döljes av sin mor, sedan hans fader dödats av tyrannen Azhdahāk. Ungdomshistorien är det viktigaste i hans biografi, hans egentliga regering är föga märklig.

Bredvid Indra som bredvid Ferīdūn spelar smeden (i den iranska sagan dessutom också ett smedkollektiv) en viss roll; det är han som smider det vapen utan vilket draken-tyrannen inte kan dödas. Detta vapen är i Indien åskviggen, *vajra*, i Iran en klubba med tjurhuvud; men klubbans namn, *gurz*, är identisk med åskviggens namn på sanskrit — åskguden liksom hans mytiska vapen ha båda historiserats. Tjurhuvudet på klubban är i sin tur en av de många reflexerna av den gamla tjurmytologien kring Indra-Ferīdūn. Indra är själv tjuren eller tjurkalven och hans mor kallas stundom för »kon». Hos Firdosī ammas den unge Ferīdūn av en ko, i de zoroastriska skrifterna tilldelas han en rad förfäder med ord för »ko» eller »tjur» i namnet. En utförligare semantisk undersökning, som jag påbörjade i min avhandling »Der arische Männerbund», visar hos dessa ynglingagudar och i deras mytologi spår av en gammal indo-iransk manaförbundsinstitution.

Är det nödvändigt att framhålla hur tydligt nästan alla dessa drag gå igen hos den grekiske Zeus, närmast den s. k. kretiske? Zeus är i eminent mening den unge guden. Hans födelse- och uppväxthistoria är väsentligare i hans myt än i någon annan grekisk gudomlighets. Föreställningen om den unge guden uttryckes också

genom ett kullepitet, *kouros* (*kouros megistos*, »den störste kouros»). Det finns inget grekiskt ord som så exakt översätter det indiska *marya* som just *kouros* »ung man». Men Zeus är också centrum för ett mytiskt kollektiv, *koureterna*. Dessa väpnade, dansande gestalter erinra redan till det yttre om Rigvedas maruter, den framstormande, larmande krigarskaran i gyllene rustningar och smycken. Själva namnet *koureter*, ett mytiskt egennamn, är besläktat med ordet *kouros*, alldeles som *marut* är besläktat med *marya* — i bägge fallen ett egennamn på ett mytiskt kollektiv vid sidan av ett profant namn för det unga krigarmanskapet.

Liksom Indra-Feridün understödas av mytiska smeder, får Zeus sina vapen smidda av kykloperna. I Zeus' kult och myt spelar tjuren en betydande roll.

För den nutida forskaren är det inte lätt att se varför de föreställningar vi kan känneteckna med slagorden »den unge guden», »åskviggens slungare», »tjurguden», »gudakonungen» måste höra ihop inbördes. Men desto mera bevisande blir det, när vi återfinna detta för oss heterogena komplex i tre till tid och rum så olika traditionsskikt, som de vediska hymnsamlingarna, den iranska sago-historien och den grekiska mytologien. Det har visserligen tidigare betonats vilka likheter det finns mellan å ena sidan Indra och Feridün, å andra sidan Indra och Zeus (Caland), som höra mycket mera tillsammans än någonsin de vediske *Dyaus* (*pitā*) och *Zeus* (*patēr*), en av den äldre jämförande mytologiens favoritkombinationer. Men hur stora dessa likheter än äro, så kan den isolerade jämförelsen av t. ex. Zeus och Indra aldrig bli verkligt bevisande. Man kan alltid invända, att det i deras myter rör sig om tillfälliga anhopningar av folksagomotiv: berättelsen om konungens, särskilt dynastigrundarens, underbara barndom, hur han räddas och ammas av något djur, är ett oerhört vanligt motiv. Det är ju också föreställningen om den yngste av tre bröder, som vinner kungavärdigheten: så uppfattas ju Feridün i Iran, Zeus åtminstone i vissa grekiska traditioner (Hesiodos) medan han i andra, liksom åskguden i den hethitiska teogonien, tycks vara den äldste av tre. T. o. m. det genealogiska system, som ställer upp tre generationer, och i den tredje tre bröder, varav den yngste blir konung, är som A. Christensen visat, ett mycket vanligt schema; dess förekomst både i Feridün-sagan och Zeusmyten behöfve inte innebära något genetiskt sam-

band. Ännu mindre gäller detta naturligtvis temat »den bundne demonen eller guden», som man återfinner i Kronos' såväl som i Azhdahäks historia.

Men hur många folksagomotiv, som än kan sägas ha kommit till användning, så ha de i de traditioner, som vi här behandlat, fått en alldeles speciell användning. De äro såväl i Iran som i Grekland grupperade i mot varandra svarande, homologa strukturer, vilkas överensstämmelse inte kan bero på en tillfällighet.

Både i Iran och i Grekland ha vi föreställningen om de tre världshärsarkarna: först de två tyrannerna, som gå under, sedan den tredje, som upprättar det definitiva riket. De två tyrannerna skildras som vuxna, den tredje, den rättfärdige och definitive härskaren, som barnet-yngligen. Den förste härskaren har relationer till himmelen, han likvideras genom kastrering. Den andre har teriomorfa drag och kannibaliska böjelser, han dödas inte utan fängslas i en grotta. Den tredje härskaren är den unge guden och åskviggens hanterare, som samtidigt är nära associerad med en tjurmytologi.

Överensstämmelserna äro störst mellan grekiskt och iranskt. Den hethitiska teogonien och den fenikiska hos Philon av Byblos avvika mera, såväl i fråga om antalet generationer som i många detaljer. För det hethitiska materialets vidkommande har man naturligtvis alltid att ta hänsyn till dess fragmentariska beskaffenhet. Likheter mellan tjur- och åskguden Teshub och hans grekiska och iranska kollegor äro ändock ganska betydande.

Vad speciellt Philon av Byblos beträffar, så ha vi säkert hos honom att göra med en synkretism av olika element, som specialisaterna få utreda. Där finns både syriska lokaltraditioner och semitiska myter av större räckvidd. Men ett visst inslag från myten om de tre gudakonungarna är ofrånkomligt, och med hänsyn till de betygade hurritiska elementen i äldre syrisk kultur och religion måste man ifrågasätta, om det inte rör sig om ett inflytande direkt från huriterna, som inte kommit via hethiterna.

För detta antagande talar framförallt den philonska versionen av Ouranos' kastrering: den avviker från den hesiodeiska (resp. den hethitiska) däri att Ouranos' kastrering först äger rum långt efter det han störtats som konung och den liknar inte den hethitiska, om det i denna är fråga om ett avbitande av genitalierna. Däremot heter det i de talrika iranska berättelserna om Djemshid och Azhda-

hāk, precis som hos Philon, att den störtade konungen levde länge i landsflykt och höll sig dold (enl. Philon 32 år, enligt de iranska källorna 100 år) tills hans efterföljare lyckades uppspåra och kastrera honom. Och inte bara det: dessa två traditioner, och endast de, ha den isolerade och inte närmare förklarade uppgiften gemensam, att inkräktaren gifter sig med två släktingar till den störtade härskaren. I iranska källor äro de (omnämnda redan i Avesta, men utan antydning om släktskapsförhållanden) två systrar till Djemshīd, hos Philon rör det sig om först tre, sedan två döttrar, som Ouranos skickar för att besegra Kronos, men som denne förmåler sig med. Här som i vissa andra detaljer av Kronos-myten visar sig en överraskande men ofrånkomlig överensstämmelse mellan Philon och den iranska traditionen, till vilken inga paralleller förefinnes vare sig i hethitiska eller grekiska texter.

Dessa omständigheter kan man inte gå förbi vid behandlingen av frågan varifrån myten om de tre gudakonungarna kan ha kommit. Det är möjligt att den inte är mogen för sin lösning, så länge som texterna från Boghazköi och Ras Shamra inte blivit tolkade i större utsträckning. F. n. få vi nöja oss med att konstatera, att den äldsta belagda versionen finns i en hethitisk text, men att själva myten med all sannolikhet är av hurritiskt ursprung. Från hurriterna har den alltså kommit till hethiterna och till fenikerna. Den hurritiska myten har sålunda haft en viss expansion i historisk tid. Men är det troligt, att denna expansion ytterligare sträckt sig till Grekland och Iran?

Man kan kanske inte helt avvisa en sådan möjlighet. Men med hänsyn till avvikelserna på viktiga punkter finner jag den svår att acceptera både vad Hesiodos och vad den iranska traditionen beträffar. Den senare uppvisar prägeln av en sluten sakral tradition, som först sent i historisk tid (sasanidisk epok) visar vissa tecken till mottaglighet från grannfolken: i en sådan tradition är det mycket svårt att antaga främmande inflytanden för äldre tider.

Det andra alternativet skulle vara, att myten varit gemensam för indoeuropéerna eller för en grupp av östliga indo-europeiska folk, och sedan följt med greker och iraner till deras historiska boplatser. De hurritiska namnen utgöra intet hinder. Det är bekant, att hurriterna dyrkade vissa indiska eller indo-iranska gudar. Till dem hörde Mitra, Varuṇa och Indra. Men till de ariska inslagen i Mitanni-riket

hörde också det element som kallas *maryannu*, en klass av krigare, som emellertid även hade prästerliga funktioner. Det är alltså termen för medlemmarna av det ariska mannaförbundet (*marya's*), som varit förknippat med Indra-kulten över hela det indo-iranska området; feodaladeln hos Mitanni synes vara en fortsättning av den gamla mannaförbundsinstitutionen från den ariska folkvandringstiden. — Även utanför Mitanni-riket ha ariska element spelat en stor roll under andra årtusendet f. Kr. Den hurritiske Teshub kan ha stått den Indra, som nämnes i Boghazköi-fördraget, mycket nära. Och inslagen av myten om de tre gudakonungarna i fenikisk mytologi förklaras naturligast, som vi redan betonat, som hurritiska element. Men då måste dessa hurritiska element komma från en variant av myten, mycket olika mot den som hethiterna övertog, och närmare befryndad med den gemensamma struktur, som de grekiska och iranska traditionerna synas tyda på.

Alternativet: spridning från ett visst centrum i andra årtusendet f. Kr. eller arv från en ännu äldre tid, hänger i sin tur samman med en principfråga, den om antropomorfism och historisering inom mytologien. Det är ju inte bara Philon av Byblos, som uppfattat gudarna som människor, och det är långtifrån nödvändigt att beteckna honom som evhemerist av enbart filosofiska skäl. Redan i hans källor var mytologien att döma av Ras Shamra-texterna så förmänskligad, att evhemerismen, vare sig filosofiskt motiverad eller inte, var en naturlig sak. I den iranska traditionen kan vi i många fall med paradigmatiskt tydlighet avläsa, hur ursprungligen mytiska gestalter få alltmera mänskliga drag och till slut uppfattas som kungar eller andra historiska personligheter.

Är detta en naturlig process inom alla eller inom en viss grupp av religioner? Det kunde tänkas, att myten om gudakonungarna vore vittnesbörd om en parallell utveckling hos olika indoeuropiska folk utifrån gemensamma mytologiska förutsättningar. Förklaringen till att vi inte ha denna myt i den vediska religionen, som annars har så mycket gemensamt med den forniranska, skulle kunna bero på att den vediska religionen stannat på ett ytterst ålderdomligt stadium av mytuppfattning, medan den antropomorfa mytologien hos hethiter och greker och den klara historicismen hos Philon av Byblos och i vissa källor till iransk mytologi företräda mera framskridna stadier av utvecklingen.

VIKTIGARE LITTERATUR

- Caland, Willem*, De incarnaties van den god Wisḥnu (Verslag van het verhandelde in de algemeene vergadering en de sectievergaderingen van het provinciaal Utrechtsch Genootschap . . .). Utrecht 1927.
- Christensen, Arthur*, Trebrödre- og Toibrödre-Stamsagn (Danske Studier 1916),
— Les types du premier homme et du premier roi dans l'histoire légendaire des Iraniens I—II. 1917—1934.
— Les Kayanides. Copenhague 1931.
- Dumézil, Georges*, Ouranós-Váruḡa. Paris 1934.
- Dussaud, René*, Les découvertes de Ras Shamra et l'Ancien Testament 2. éd. Paris 1941.
— Les religions des Hittites et des Hourrites, des Phéniciens et des Syriens (Mana I, 2). Paris 1945.
- Eissfeldt, Otto*, Ras Shamra und Sanchunjathon. Halle 1939.
- Forrer, Emil*, Eine Geschichte des Götterkönigtums aus dem Hatti-Reiche (Mélanges Franz Cumont, Bruxelles 1936).
- Gordon, Cyrus H.*, Ugaritic Literature. Rom 1949.
- Jeanmaire, Henri*, Couroi et Courètes. Lille 1939.
- Kan, A. H.*, Juppiter Dolichenus. Leiden 1943.
- Lesky, Albin*, Hethitische Texte und griechischer Mythos (Österr. Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, Anzeiger 87, Jahrgang 1951). Wien 1951.
- Nilsson, M. P.*, The sickle of Kronos (Annual of the British school at Athens XLVI). London 1951.
- O'Callaghan, Roger T.*, Aram Naharaim (Analecta Orientalia 26). Rom 1948.
— New light on the Maryannu as »Chariot-warrior» (Jahrbuch für kleinasiatische Forschung I). Heidelberg 1951.
- Otten, Heinrich*, Mythen vom Gotte Kumarbi. Berlin 1950.
- Philippson, Paula*, Untersuchungen über den griechischen Mythos. Zürich 1944.
- Porzig, Walter*, Illujankas und Typhon (Kleinasiatische Forschungen I). Weimar 1930.
- Ronzewalle, Sébastien*, Notes et études d'archéologie orientale V (Mélanges de l'université St Joseph, Beyrouth XII, 3). Beyrouth 1927.
— Le cylindre Tyszkiewicz (Mélanges de l'université St Joseph XV, 7). Beyrouth 1931.
- Rönnow, Kasten*, Trita Āptya I. Uppsala 1927.
- Seippel, Gerhard*, Der Typhonmythus. Greifswald 1939.
- Staudacher, Willibald*, Die Trennung von Himmel und Erde. Tübingen 1942.
- Wikander, Stig*, Der arische Männerbund. Lund 1938.
- Virolleaud, Charles*, Légendes de Babylone et de Canaan. Paris 1949.

RÉSUMÉ

En 1936, Emil Forrer présenta en traduction une série de fragments de hittite cunéiforme, dont le contenu fournissait un proche parallèle à l'histoire des trois premières générations divines de la mythologie grecque (Ouranos-Kronos-Zeus). Dans cette première présentation, l'étonnante découverte ne parut pas tellement convaincante. Mais l'article de Forrer fut une étape vite dépassée. De nouveaux documents furent publiés et commentés, notamment par M. Güterbock dans son ouvrage «Kumarbi. Mythen vom churritischen Kronos aus den hethitischen Fragmenten zusammengestellt, übersetzt und erklärt» (1946). Ce titre résume bien le contenu: il s'agit d'un dieu d'origine hourrite, *Kumarbi*, qui, dans le panthéon hittite, occupe une position comparable à celle de Kronos dans certains textes grecs. Kumarbi détrône son père, le dieu du Ciel, mais il est à son tour vaincu dans un combat par un troisième dieu, son fils, dont l'arme est le foudre et qui conquiert définitivement le rang de roi des dieux et de maître du monde. Dans d'autres textes, ce dernier s'appelle *Teshub*. Au dieu du Ciel hourrite-hittite, qui porte le nom accadien d'*Anu*, c'est-à-dire «ciel», répond le grec *Ouranos*, «ciel», et *Teshub*, le vainqueur définitif, correspond bien à Zeus.

Depuis longtemps, on avait observé certaines ressemblances entre l'histoire des Ouranides dans les sources grecques et un exposé de la mythologie phénicienne, attribué par Philon de Byblos à un vieil auteur phénicien, Sanchuniathon. Ces ressemblances s'expliqueraient maintenant, selon Güterbock, par le rôle des Phéniciens comme intermédiaires entre les Hittites et les Grecs: le mythe des trois rois célestes, dérivant de la mythologie hourrite, se serait répandu de ce centre de diffusion et aurait gagné d'abord les Hittites, puis les Phéniciens, et par l'intermédiaire de ceux-ci, les Grecs. Pareille hypothèse n'a rien d'in vraisemblable, d'autant moins que l'influence phénicienne sur les Grecs s'est sans doute fait sentir aussi sur le domaine de la mythologie. Mais pour ce qui concerne le mythe des trois rois célestes, elle se heurte à certaines difficultés. Après la découverte des textes hittites, il est assez facile de voir que, malgré certaines divergences, l'histoire des trois générations divines présente la même structure chez les Hittites et chez Hésiode, pendant que la version de Sanchuniathon est autrement orientée; sa prétendue res-

semblance au mythe grec vient surtout de ce que Philon donne des noms grecs à des divinités phéniciennes qui n'ont presque rien à faire avec les dieux grecs. — Mais il y a plus. On connaît sur un autre domaine, sous une forme historicisée, un correspondant bien plus exact des mythes grecs et hittites: dans l'histoire légendaire de l'Iran, les destins des trois rois célestes se répètent dans l'histoire de trois rois du monde terrestre. La série Ouranos-Kronos-Zeus trouve, dans la série royale Djemshīd-Azhdahāk-Ferīdoun, des correspondances plus nettes même que dans la série Anu-Kumarbi-Teshub; néanmoins, sur certains points particuliers, les récits iraniens s'accordent mieux avec les récits hittites qu'avec les récits grecs. Il n'y a pas de doute sur l'identité foncière de ces trois groupes de traditions.

Or, les récits iraniens en question, s'ils sont connus surtout par des versions détaillées datant du moyen-âge, doivent remonter assez haut dans le temps, jusqu'à l'époque de la communauté indo-iranienne: on sait depuis longtemps que les protagonistes de ces légendes pseudo-historiques sont en effet identiques à des figures connues du panthéon védique, donc à des entités purement mythiques, agissant dans un monde intemporel. Le caractère historique de leurs correspondants iraniens est par conséquent le résultat d'une transformation secondaire. Mais cette ressemblance dans les traits essentiels entre des morceaux importants des mythologies grecque, indo-iranienne et hourrite-hittite, si elle n'exclut peut-être pas la possibilité d'une diffusion à époque historique, s'explique bien plus naturellement par un héritage commun. — La solution nouvelle du problème Kumarbi-Kronos qu'on propose ici, souligne l'importance de l'étude de la mythologie comparative indo-européenne: elle enrichit en même temps de données nouvelles la discussion des relations entre tradition mythico-rituelle et tradition légendaire et (pseudo-) historique.

SÄNGLEDNINGEN

HEDNISK-BORGERLIG RÄTTSAKT OCH KRISTEN CEREMONI

AV

LIZZIE CARLSSON

Den s. k. sängledningen är en åldrig sedvänja, som i sitt historiska sammanhang föga uppmärksammats i svensk litteratur. Den kunde variera i sin yttre utformning men bestod i sina väsentliga delar däri, att bruden leddes till brudsängen, varefter brud och brudgum i vittnens närvaro bestego densamma. Mest känd är sedvänjan i den utformning den fått av den lutherska kyrkan, och då den upptagits i dess ritual genom att prästen efter vigseln medföljde till bröllopsgården och vid sänggåendet välsignade brudpar och brudkammare, har den kommit att uppfattas som en kristen sed. Till sitt ursprung är den emellertid ingalunda kristen, den är en hednisk sedvänja, ja, mer än så, den är ett hedniskt rättsinstitut, som kyrkan tagit i sin tjänst.

Att sängledningen icke har sina rötter i kristen sed är ett påstående, som icke tarvar bevis. Den är nämligen äldre än kristendomen och fanns redan under antiken. I en av sina bröllopsånger skildrar Catullus (död år 54 f. Kr.), hur bruden lämnar sin boning och lyst av facklornas sken vid brudförarens arm ledes till brudgummens hem, där denne väntar henne, vilande på »purpurbädden». Bruden ledes till brudsängen, gästerna draga sig tillbaka och tärnorna stänga dörren.¹ På liknande sätt gick det till i vårt land långt fram i nya tiden.

---

¹ Världslitteraturen i urval och öfversättning redigerad af Henrik Schück, I (1902), s. 422 ff. Om liknande sed bl. a. i Indien se O. Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, I, s. v. *Heirat*, s. 475; hos judarna se Joseph Freisen, Geschichte des canonischen Eherechts bis zum Verfall der Glossenlitteratur, Tübingen 1888, s. 94. — Sängledningen (»sängliggningen») har i samband med övriga former för äktenskaps ingående behandlats av A. Winroth, Familjerätt. Äktenskaps ingående (1892); som religiös ceremoni av G. F. Grath, Svenska kyrkans brudvigsel (1904). Med stöd av rikhaltigt, också svenskt material, har ceremonien skildrats av Troels-Lund, Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede (uppl. 1908), XI.

1. *Rättsutvecklingen enligt svenska lagar (till 1734). Kampen mellan hednisk sed och kristen ritual.*

Då kristendomen kom till Sverige, accepterade kyrkan — i varje fall till det yttre — här liksom i andra hedniska länder de seder och bruk, som funnos, för så vitt de inte direkt stredo emot kyrkans lära. Men i det tysta försiggick i själva verket en hård strid mellan kristen kult och hednisk sed, då det från kyrkans sida tillämpades en medveten taktik att ge de hedniska bruken ett kyrkligt inslag. Kampen blev lång och hård, när bönderna med seg konservatism höllo fast vid det som var gammalt och fornt.

I våra landskapslagar kan man skymta kyrkans målmedvetna, först så småningom framgångsrika försök att under sin domvärjo lägga det viktiga moment i den mänskliga sammanlevnaden, som ingående av ett äktenskap utgör. Men det är frapperande, vilken undanskymd roll den kyrkliga vigseln ännu vid tiden för lagarnas nedskrivande (1200- och 1300-talen) spelar. I flertalet av våra landskapslagar är den ingenting annat än ett tämligen betydelselöst appendix till från hedenhös nedärvda folkliga rättsseder.

Då det kyrkliga inslaget i den tämligen invecklade giftermåls-proceduren är svagt, erbjuder det ingen svårighet att rekonstruera densamma, sådan den i sina huvuddrag bör ha varit redan under hednisk tid.

Äktenskapet var ett ekonomiskt avtal, ingånget mellan tvenne ätter, kvinnans samtycke var inte nödvändigt. Det första den giftaslystne ynglingen hade att göra var att till kvinnans giftoman — hennes far, om han var i livet, eljest annan nära frände — framföra sitt frieri. Gillades friaren och kunde man för övrigt komma överens, utsattes dag för fästningsstämman, som var ett i lag föreskrivet ölgille, dit de närmaste fränderna skulle inbjudas som vittnen. Här ägde den högtidliga trolovningen rum, och mannen överlämnade till såväl flickan som hennes fränder sina fästningsgåvor, utan vilka trolovningen inte var bindande. Till giftomannen utlovades en vängåva, men detta löfte behövde inte infrias, förrän äktenskapet var fullbordat. Denna gåva var nödvändig för att äktenskapet skulle ha laga kraft. På fästningsstämman avtalades också den medgift, som flickan skulle ha med i boet.

Härmed var kvinnan lagligen fäst vid mannen, och han kunde

börja tillreda bröllopet, som försiggick i mannens hem. Men dessförinnan skulle den högtidliga akt äga rum, vid vilken brudens giftoman överlämnade henne till den blivande maken. Det var det s. k. giftermålet, som utgjorde själva höjdpunkten i äktenskapsceremonielet och som var vad man med modern terminologi skulle kalla en borgerlig vigsel; vigselförrättare var brudens giftoman. Han gifte henne till »halv säng, till lås och till nycklar» (symbol på hennes husfruvälde) och till tredjedelen i mannens lösa egendom.

Från sin fädernegård skulle bruden sedan föras till mannens hem, där bröllopsmåltiden ägde rum. För att ett äktenskaps ekonomiska rättsverkningar skulle träda i kraft fordrades emellertid något annat och mer. Först sedan man och hustru kommit, som det heter i Västgöotalagarna, »på en bolster och under ett lakan», hade äktenskapet vunnit laga kraft, och då först hade kvinnan rätt till tredjedelen i boet och till den lagstadgade morgongåvan.²

Enligt lagens bud skulle man och kvinna »uppenbarligen gå i säng samman», dvs. i vittnens närvaro.³ Här ha vi alltså de äldsta svenska exemplen på vad en senare tid kallat sängledningen.⁴ Svaret för att bruden kom helbrägda inte endast till mannens gård utan också till den äkta sängen tillkom brudföraren eller brudsvenerna. Att också övriga gäster redan vid denna tid liksom senare deltog i sängledningen får anses självklart; självskrivna voro naturligtvis de som vittnen inbjudna fränderna.

Att brud och brudgum på detta sätt i vittnens närvaro gingo i säng samman var enligt forna tiders begrepp inte något som helst stötande, och denna uppfattning speglar sig också i språkbruket. Då det exempelvis i medeltida handlingar talas om ått en man har en kvinna i sin säng, betyder det helt enkelt, att de voro gifta med varandra. Ett belysande exempel skall anföras från Gustav Vasas tid. Då konungen i en skrivelse av den 30 juni 1534 ville ge uttryck åt det förhållandet, att hertig Albrekt av Preussen var gift med en syster

---

² Ä. Västg.I., Giftermålsb. 2, 9; Y. Västg.I., Giftermålsb. 2, 16; se också Schlyters edition, III: 67.

³ Östgöotalagen, Giftermålsb. 7.

⁴ Själva ordet sängledning finns icke i de medeltida lagarna och tycks för övrigt vara sällsynt också under senare medeltiden. Det äldsta och enda medeltida belägg, som påträffats för denna undersökning, är från 1505 (verbet sängleda); jfr nedan s. 90.

till den danske hertigen Kristian (sedermera Kristian III), gjorde han det i följande ordalag: »epter thet Hertugen aff Prutzenn haffuer Hertug Christierns Syster i sengen».⁵ Det var för den tidens mäniskor en naturlig sak, som man inte väjde för att utan omsvep nämna.

Så heter det ju också i Upplandslagens giftermålsformulär, att kvinnan gifte sig till »halv säng», och kring denna hennes rättighet, tagen i konkret och bokstavlig mening och symboliserad genom sängledning, slogo lagarna den strängaste vakt. Samma uppfattning finner man i ett ålderdomligt giftermålsformulär, använt i Köln på 1300-talet, enligt vilket giftermålsförrättaren frågade kontrahenterna, om han (hon) ville hava denne N. N. till sin äkta man (hustru) och sängkamrat.⁶ Enligt engelska medeltida vigselformulär fick kvinnan lova att vara mannen lydig »in bed and at borde», tills döden skilde dem åt.⁷

Sådana voro alltså de gammalgermanska, hedniska rättsseder, som härskade i vårt land vid tiden för Sveriges kristnande. Att den katolska kyrkan, som betraktade äktenskapet som ett sakrament, inte skulle lämna dem orörda är en självklar sak. Målet för kyrkan var att göra kyrklig vigsel obligatorisk med undanträngande av det borgerliga giftermålet. Vigseln skulle, alldeles som i våra dagar, föregås av lysning. Vidare eftersträvade kyrkan att ge såväl trolovningen (fästningen) som sängledningen ett kyrkligt inslag genom att en präst skulle vara närvarande och välsigna kontrahenterna.

Om kyrkans inställning var naturlig från dess utgångspunkter, var det lika självklart, att allmogen i det längsta skulle kämpa för att få behålla fäderneärvda seder. Den spänning, som härav följde, kom att sätta sin prägel på utvecklingen århundraden framåt och är i själva verket endast en fas i kampen mellan det gamla ättesamhället och det nya statssamfundet, här representerat av kyrkan.⁸

⁵ Konung Gustaf den förstes registratur, IX, s. 156.

⁶ Weisthümer gesammelt von Jacob Grimm, II, Göttingen 1840, s. 836.

⁷ Joseph Freisen, Das Eheschliessungsrecht in Spanien, Grossbritannien und Irland und Skandinavien, Paderborn 1917—1919, II, s. 209, 214. Bd III av detta arbete, som var avsett att behandla de skandinaviska länderna, har aldrig utkommit.

⁸ Om kampen mellan ättesamhälle och statssamfund se för Norges vidkommande Arne Odd Johnsen, Fra ættesamfund til statssamfund, Oslo 1948. Utvecklingen i Sverige har i stort sett varit densamma som i Norge.

Östgötalagens inställning till vigsel och sängledning är belysande för kampen mellan hednisk sed och kristen ritual. Enligt nämnda lag var giftermålet, dvs. giftomannens bortgivande av bruden, ej längre nödvändigt för att äktenskapet skulle vara bindande, det var ersatt av den kyrkliga vigseln.⁹ Men tydligen ha de flockar, som avse vigseln, senare infogats i sammanhanget utan att de gamla sederna i nämnvärd mån ändrats. Bestämmelserna bli härigenom inkonsekventa.¹⁰ Det heter sålunda: »Sedan de äro vigda och de gå båda uppenbarligen i säng samman, vare sig gifte(rmål) har skett eller ej, då har hon kommit till alla rättigheter hos honom och han har att både svara och kära för henne».¹¹ Här föreligger alltså en sammansmältning av gammalt och nytt, både vigsel och sänggående fordras för att äktenskapet skall vara giltigt. Men i fortsättningen av flokken sägs det: »Om hon dör, förrän de kommit i säng samman, då har han ej rätt få något av hennes egendom, även om de varit vigda».¹² Här är det alltså sänggåendet ensamt, som har avgörande betydelse, ha mannen och kvinnan ej gått i säng samman, har mannen inte rätt till hustruns egendom. Samma regel gäller, om den ene av makarna köpt jord och dör, innan de kommit i säng; i så fall kunde den efterlevande inte göra anspråk på jorden, som enligt lagen skulle gå till »rätt arvinge».¹³

En annan ekonomisk uppgörelse, som inte hade någon rättsverkan, förrän brud och brudgum kommit »på en bolster och under ett lakan», var den ovannämnda vängåvan, som fästmannen utlovat på fästningsstämman och som skulle tillfalla giftomannen. Först efter sänggåendet kunde giftomannen göra sina anspråk på denna gällande. Den kyrkliga vigseln spelade härvidlag ingen roll, inte ens i Östgötalagen, som ju dock i viss mån erkänt vigseln som rättsligt institut.¹⁴

Men det var inte endast i ekonomiskt avseende, som sänggåendet

⁹ I det följande användes samma terminologi som i Holmbäck-Wessén, Svenska landskapslagar. Giftermål betecknar alltså giftomannens bortgivande av bruden, vigsel avser den kyrkliga akten. Översättningen av landskapslagarna är också hämtad ur nämnda arbete.

¹⁰ Se härom också nedan s. 64.

¹¹ Östgötalagen, Giftermålsbalken 7.

¹² Ibid.

¹³ Ibid.

¹⁴ ÖstgötaL., Gifterm.b. 10.

hade rättsliga verkningar. Enligt de medeltida lagarna var kvinnans far eller annan nära frände hennes förmyndare, så länge hon var ogift. Vid giftermålet övergick förmynderskapet till mannen och också härvidlag fordrades, att giftermålsproceduren skulle fullbordas genom gemensamt sänggående. Härom heter det i Hälsingelagen: »Kommer bruden i säng hos sin husbonde, då har han att både svara och söka för henne».¹⁵ På samma sätt stadgar Dalalagen, att de som fara bruden till mötes för att ledsaga henne till mannens hem, måste ansvara för henne, »till dess hon kommer på bolster och lakan, då har bruden kommit i sin mans vård».¹⁶

Även i Kristofers landslag sägs det (med upprepning av liknande bestämmelser i Magnus Erikssons landslag och stadslag): »Nu är brud hem kommen hel och hälbrägd, då skall hon i säng gånga med bonden sin; då de hava natt samman legat, då är han hennes rätte målsman och äger söka och svara för henne; då skall henne morgongåva givas».¹⁷ Det är alltså långt in på 1400-talet fortfarande inte vigseln, som berättigar mannen till målsmanskap över hustrun eller som ger henne rätt till morgongåva. Det är liksom vid tidpunkten för den äldre Västgötalagens tillkomst det gemensamma sänggåendet, dock med det tillägget, att lagen fastställer en natt tillsammans.

Landslagens stadgande är så mycket mer anmärkningsvärt som Östgötalagen så till vida tillmötesgått kyrkans anspråk, att den gör vigseln, visserligen tillsammans med giftermålet, till villkor för mannens förmynderskap över hustrun.¹⁸ Genom att nämna giftermålet i detta sammanhang gör sig emellertid Östgötalagen skyldig till en inkonsekvens, då detta — som nämnt — enligt giftermålsbalken ej var nödvändigt.

I sin kamp för att få vigseln erkänd som obligatorisk mötte kyrkan alltså ett envetet motstånd från allmogen, som endast motvilligt frångick de gammalgermanska sedvänjorna. Hur ogärna man i själva verket gav vika för de kyrkliga kraven, tycker man sig kunna utläsa

¹⁵ Hälsingel., Ärvdab. 2.

¹⁶ Dalal., Gifterm.b. 2; jfr Västmannal., Ärvdab. 2.

¹⁷ Kristofers landslag, Gifterm.b. 6: 1; Magnus Erikssons landslag och Stadslagen, Gifterm.b. 6.

¹⁸ Östgöta., Vådamålsb. 36. Observera hur denna bestämmelse direkt strider mot Giftermålsb. 7, citerad ovan s. 63.

ur Västmannalagens stadgande, där det heter: »Fäster någon en kvinna och viges med henne, då vare strax deras giftermål fullgiltigt, såsom om de varit i säng samman».¹⁹ Genom lagens formulering blir vigseln jämställd med den folkliga seden.

I själva verket skulle det dröja till långt fram i nya tiden, innan kyrkan utgick som den definitiva segraren ur den sekellånga kampen mot de urgamla rättsbruken. Protokollen från ärkebiskop Abrahams beryktade räfst (1596) äro ett vittnesbörd bland andra om hur det gamla rättssystemet brutit samman men hur kyrkan ännu inte i full utsträckning lyckats i sina strävanden att förmå de djupa folklagren att acceptera dess vigsel. Trolovningen (fästningen), som ingicks i de gamla formerna med utbyte av gåvor, ansågs ofta tillräcklig och efterföljdes icke av vare sig giftermål eller vigsel. Trots att såväl Västerås ordinantia som Kyrkoordningen av 1571 erkänt dylika äktenskap som »gilla», blevo de föremål för ärkebiskopens hänsynslösa ingripande. Med eller mot sin vilja vigdes de försumliga och finga dessutom i ett flertal fall betala böter till kyrkan.²⁰

Att förhållandena under medeltiden varit likartade framgår av att påvestolen vid flera tillfällen medeltiden igenom klagade över att svenskarna försummade den kyrkliga vigseln och såg sig föranlåten att inskräpa vikten av att den kyrkliga ritualen efterföljdes.²¹

Olaus Magnus lämnar i sin Historia om de nordiska folken en intressant skildring av hur äktenskapet ingicks bland allmogen.²² Enligt denne författare, vars skildring får anses gälla för medeltidens slutskede, kvarlevde ännu de gamla borgerliga formerna för avslutande av äktenskap, endast med den skillnaden att vigseln infogats mellan giftermålet och sängledningen. Följande moment iakttogos alltså: trolovning, giftermål med giftomannens bortgivande av bruden enligt Upplandslagens giftermålsformulär, kyrklig vigsel och sängledning. Härvidlag följde man landslagarnas föreskrifter; något direkt åläggande angående vigsel innehålla dock varken landslagarna eller stadslagen.²³ Ett indicium för att äktenskap utan kyrklig vigsel voro vanliga trots Olaus Magnus' framställning har man

¹⁹ Västmannal., Ärvdab. 7.

²⁰ Ärkebiskop Abrahams räfst utg. av Otto Holmström (1901).

²¹ Grath, a. a., s. 6.

²² A. a., bok XIV, kap. 9.

²³ Landslagarna, Gifterm.b. II: 3; Stadslagen, Gifterm.b. II: 2.

dock i det förhållandet, att Västerås ordinantia tvärt emot kyrkans intressen som lagliga erkände också sådana förbindelser, som inte välsignats av någon präst.²⁴ Det förefaller som om man härigenom gjort en eftergift för de faktiska förhållandena.

Genom sin inkonsekventa hållning att å ena sidan såsom rätta äktenskap erkänna de s. k. trolovningsäktenskapen (»ofullbordade äktenskap») och barn födda i en dylik förbindelse som äkta, å andra sidan beivra dem, kom kyrkan i själva verket i en brydsam situation och kunde inte uppträda med den nödiga auktoriteten. Ett belysande exempel från 1578, alltså åtskilliga år före ärkebiskop Abrahams räfst, skall här anföras. Kyrkoherden i Vadstena Jesper Marci hade från predikstolen förmanat dem som voro fästa och inte vigda, att de efter »kyrkans rätt» skulle sig »med vïgning förbättra», men utan resultat. Kyrkoherden vände sig då till rådhusrätten och beklagade sig över att »en part äre fast tredske och sådane hans förmaning inte wilia eptirfölia utan gifue spotz ordh». Det blev nu överenskommet, att kyrkoherden än en gång från predikstolen skulle förmana de försumliga, och om de sedan inte läto sig beveka, skulle på rådstugan därom bliva »beslutit».²⁵ Man kan fråga sig vilka möjligheter till ingripande den världsliga rätten hade i sådana fall.

Såväl Vadstenaprestens aktion som ärkebiskop Abrahams räfst böra ses mot den bakgrunden, att vigseln påbjudits i 1571 års kyrkoordning. Men för att äktenskapets ekonomiska rättsverkningar skulle träda i kraft liksom för mannens målsmanskap över hustrun, gällde fortfarande landslagens bestämmelser. Visserligen innehåller inte denna något direkt stadgande om *när* makarna kunde göra sina ömsesidiga ekonomiska anspråk i boet gällande. Men härvidlag har, om också inte ursprungligen, den paragraf kommit att tillämpas, som stadgade, att när man och hustru tillbringat en natt tillsammans var mannen kvinnans målsman; då hade hon också rätt till morgongåva.²⁶

²⁴ I sin »Förklaring på Ordinantien» säger Laurentius Petri, att om en fästeman lägrat sin fästekvinna, så är dem emellan rätt äktenskap, »thett the än aldrih wigdes». Vigseln är icke »aff nödene att Echtenskapett Ju fast och gilt är, henne för Uthan.» Handlingar rör. Sveriges inre förhållanden under konung Gustaf I, I: 1 (1841), s. 95.

²⁵ Vadstena stads äldsta tänkeböcker, utg. av Georg J. V. Ericsson, I (1945), s. 21.

²⁶ I sin år 1726 utgivna upplaga av landslagen tolkar Petter Abrahamsson paragrafen på detta sätt. Han skriver: »Men ey äger Mannen något Målsmanskap för

Landslagen var ju i princip gällande, till dess 1734 års lag trädde i kraft, då vigseln blev avgörande för mannens målsmanskap över hustrun och för hennes giftorätt i boet. Man skulle ju kunna tro, att vid denna tid landslagens bestämmelse om brudparets första natt tillsammans som villkor för målsmanskapet, var en död paragraf, mogen att utan debatt utmönstras. Så var emellertid ingalunda fallet. Ännu i lagkommissionens förslag till giftermålsbalk år 1689 stadgas det, att mannen är hustruns målsman, »när de hava natt sammanlegat».²⁷ Först i förslaget av 1690 heter det: »När man och hustru vigde äro, tå är han hennes målsman».²⁸ Men i Svea hovrätts år 1690 avfattade utlåtande över detta sistnämnda förslag gav man uttryck åt starka betänkligheter gentemot denna förändring. »Kongl. rätten» (dvs. hovrätten) uttalade som »des oförgripelige mening, att i detta mål vore säkrare att bliva vid förra lagen (landslagen), som förmår, att man intet bliver hustruns målsman, förrän de hava natt sammanlegat».²⁹

Saken var inte därmed utdebatterad. År 1712 hade lagkommissionen återigen ändrat mening, så till vida att den uttalade, att i den paragraf i giftermålsbalken, som bestämde, att mannen genom vigseln blev hustruns målsman, det tillägget borde göras, att detta rättsförhållande skulle inträda först, då de legat en natt tillsammans.³⁰ In i det sista, då lagkommissionens förslag debatterades på 1731 års riksdag, gjorde Petter Abrahamsson, känd som utgivare och kommentator av landslagen, ett — visserligen icke framgångsrikt — försök att få den omstridda paragrafen återförd till landslagens formulering.³¹

I lagkommissionens protokoll av år 1712 förekommer ett egendomligt yttrande, som är ägnat att belysa här behandlade spörsmål. Som motivering för sin mening, att det ovannämnda tillägget borde göras i giftermålsbalken, gjorde kommissionen följande uttalande:

Hustrun, *ey heller hafwa de deelachtighet i hwar annans ägendom/ förr än de hafwa natt sammanlegat». A. a., s. 247, not a.*

²⁷ Förarbetena till Sveriges rikes lag 1686—1736, utg. av Wilhelm Sjögren, 1900—1909, IV, s. 19.

²⁸ *Ibid.*, s. 40.

²⁹ *Ibid.*, VII, s. 40.

³⁰ *Ibid.* III, s. 100.

³¹ *Ibid.*, VIII, s. 10; jfr Winroth, a. a., s. 142.

»kunnandes intet prästens copulation allena göra till saken, vilket i sig är ett adiaphoron, vidare än vad lex civilis däröver stadgat, emedan på somlige orter sker sådane matrimonia genom andre ceremonier».³²

Uttalandet är ett vittnesbörd om att motsättningen mellan borgerlig och kyrklig rätt ifråga om formerna för äktenskaps ingående ännu inte försvunnit. Kommissionen förklarar, att det är den borgerliga lagen, som är det väsentliga, prästens copulation, vigseln, är ett adiaphoron av det skälet, att äktenskap på en del håll sker genom »andre ceremonier». Vilka äro då dessa ceremonier, som ansågos fullt lagliga men inte inkluderade kyrkans välsignelse? Svaret kan inte bli mer än ett: fästning, giftermål och gemensamt sänggående i vittnens närvaro, kort sagt de från hedenhös nedärvda formerna för ingående av äktenskap, föreskrivna i den gällande borgerliga rätten, landslagen. Som redan påpekats innehåller landslagen inte något direkt åläggande om vigsel.

Kommissionens uttalande visar, att man fortfarande på sina håll förbigick vigseln vid äktenskaps ingående. Förklaringen är naturligtvis att söka i det förhållandet, att vigseln var betydelselös, när det gällde äktenskapets ekonomiska rättsverkningar liksom för mannens målsmanskap över hustrun. Barn födda i en förbindelse, ingången i ovannämnda former utan vigsel, voro inför lagen äkta.

Ett vittnesbörd om att det gamla borgerliga giftermålet ännu vid denna sena tidpunkt förekom, har man i Petter Abrahamssons kommentarer till giftermålsbalken i den av honom 1726 utgivna upplagan av landslagen. Han skriver där, att »uti äktenskapshandel/ äre fyra särskilte actus», nämligen först frieriet, därefter trolovningen »och sidst sielfwa Giftermålet/ då de förklara/ at de taga hwar annan/ han henne til Hustru/ och hon honom til Man/ hwar uppå wigselen fölljer».³³ Säkerligen skulle lagkommentatorn icke ha använt presensformen »äre», om det varit fråga om former, som voro alldeles bortlagda.

Det intressanta i denna framställning är, att utgivaren framhåller giftermålet som en särskild akt; man kunde ju tycka, att denna var överflödig, då trolovningen följdes av vigseln.

³² Förarbetena till Sveriges rikes lag, III, s. 100.

³³ A. a., s. 247, not a.

I ett avseende hade emellertid en förändring skett i fråga om giftermålet, efter vad Abrahamsson uppger. Enligt landslagens föreskrift skulle giftomannen överlämna bruden till brudgummen, i det han framsade det från Upplandslagen hämtade formuläret: »Jag gifter dig mina dotter» etc. Härom yttrar Abrahamsson: »Nu är icke i bruk/ då Gifftomål skier/ at desse ord . . . utsäyas».³⁴ I den mån giftermålet levde kvar under det tidiga 1700-talet, försiggick det tydligen under andra former. Vilka dessa former voro, framgår av Abrahamssons redan citerade kommentarer, att kontrahenterna vid giftermålet »förklara/ at de taga hwar annan/ han henne til hustru/ och hon honom til man/» . . . Att man härvidlag tagit intryck av det kyrkliga vigselformuläret är uppenbart.

*

Den här lämnade utredningen har i detta sammanhang sitt intresse, då den förklarar den betydelse, som långt efter landslagarnas tillkomst tillmättes sängledningssceremonien. Ty även om denna så småningom förlorade sin karaktär av rättsakt till förmån för brudparets första natt tillsammans, var det av vikt, att det fanns vittnen på att man och hustru verkligen gått i säng samman och därigenom uppfyllt lagens bud: »då skall hon (bruden) i säng gånga med bonde sin».

Egendomligt är det att föreställa sig, att den så livligt diskuterade paragrafen i landslagen, som endast efter stor tvekan utmönstrades, är samma bestämmelse, som mer än ett halvt årtusende tidigare var gällande rätt i Tyskland enligt dess äldsta rättsbok, Mühlhäuser Reichsrechtsbuch från början av 1200-talet (jfr nedan s. 71).

Det var först genom 1734 års lag, som de åldriga formerna för det borgerliga äktenskapet blevo juridiskt betydelselösa; och det var först sedan den världsliga lagen helt och fullt accepterat den kyrkliga vigseln som kyrkan utgick som den definitiva segaren i kampen mot ättesamhällets gammalgermanska rättsbruk.³⁵

*

³⁴ A. a., s. 278, not 4. Winroth tolkar (a. a., s. 103, not 4) detta Abrahamssons uttalande på så sätt, att giftermålet 1726 skulle vara kommet ur bruk. Denna slutsats förefaller förhastad, då väl dock det väsentliga är, att giftermålet fortfarande — enligt Abrahamsson — är en särskild akt.

³⁵ De »ofullbordade äktenskapen» ha emellertid stått kvar i svensk rätt ända till år 1915.

Det var inte endast i Sverige som myndigheterna kämpade med svårigheter att få vigseln accepterad med undanträngande av de gamla formerna. Det var efter allt att döma en allmän europeisk företeelse. Hur vanlig den borgerliga vigseln var i Tyskland framgår av att en rad provincialkoncilier ända in på 1400-talet utfärdade förbud mot att lekmän uppträdde som vigselförrättare.³⁶ Betecknande är också, att i Tyskland biläget (dvs. makarnas gemensamma sänggående) under medeltiden ofta, kanske i regel, ägde rum dagen *före* den kyrkliga vigseln, som därigenom endast kom att bli en bekräftelse på ett redan fullbordat äktenskap.³⁷ Detsamma var förhållandet i Schweiz, där rådet i Zürich så sent som 1534 såg sig föranlåtet att utfärda ett dekret, som vid bötesstraff fastställde, att den kyrkliga ceremonien skulle äga rum *före* biläget. Då man ansåg, att rådets medlemmar borde föregå med gott exempel bestämdes, att om en rådsherre trotsade förbudet, skulle han erläggas dubbelt vite.³⁸

Också i England voro förhållandena likartade. I en 1543 utgiven skrift om det kristna äktenskapet omtalas, hurusom det där på sina håll var vanligt, att handfästningen (trollovningen) firades under festliga former och att de trolovade redan samma kväll »are ... brought and layed together», dvs. sängledda. Först veckor därefter, sedan kontrahenterna alltså under tiden levat som äkta makar, sökte man kyrkans välsignelse. I dylika oseder såg man från prästerligt håll ett djävulens verk, som borde bekämpas.³⁹ Även från Nederländerna omtalas från senare medeltiden, att de trolovade plögade leva tillsammans i årtal, innan de sökte kyrkans bekräftelse på sitt förbund.⁴⁰

2. Allmängermansk rätt. Rättssymbolik.

Såsom rättsinstitut var sängledningen en under medeltiden över hela den germanska världen allmänt utbredd sedvänja. För att be-

³⁶ Rudolph Sohm, *Das Recht der Eheschliessung*, Weimar 1875, s. 70 f.

³⁷ K. A. Eckhardt, *Beilager und Muntübergang zur Rechtsbücherzeit*, Zeitschrift der Savignystiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt., Bd 47 (1927), s. 174 ff. Emil Friedberg, *Das Recht der Eheschliessung*, Leipzig 1865, s. 82 ff.

³⁸ Ulrich Stutz, *Zu den ersten Anfängen des evangelischen Ehrechts*, Zeitschrift der Savignyst. für Rechtsgeschichte, Kanon. Abt., Bd 22 (1933), s. 320.

³⁹ Friedberg, a. a., s. 40.

⁴⁰ *Ibid.* s. 66 ff.

lysa de svenska lagarnas överensstämmelse på denna punkt med allmängermansk rätt skola här några parallelexempel anföras.

I den norska Borgartingslagen heter det, att de barn äro äkta födda som avlas sedan makarna bestigit *en* bädd och lagt samman sitt gods till egendomsgemenskap. I den isländska Stadarhólsbók sägs det, att så snart makarna bestigit en gemensam bädd, så har kvinnan kommit till sina ekonomiska rättigheter och mannen äger föra hennes talan. Betydelsen av det gemensamma sänggåendet framhäves också gärna i de isländska sagorna.⁴¹

Också i de tyska medeltidslagarna omtalas bilägret. Att märka är dock, att det är de nordgermanska lagarna, som äro vår förnämsta källa, när det gäller kunskapen om denna företeelse. I Tysklands äldsta rättsbok, Mühlhäuser Reichsrechtsbuch från början av 1200-talet, heter det alldeles som i den 250 år yngre Kristofers landslag (jfr ovan s. 64, 69), att när kvinnan har sovit en natt hos sin husbonde, skall inte längre hennes far utan hennes man vara hennes förmyndare. Här är det alltså inte det gemensamma sänggåendet direkt utan den första natten tillsammans, som är förutsättningen för målsmanskapet.⁴²

I Sachsenspiegel heter det, att om mannen inte är med hustrun jämbördig, är han dock hennes förmyndare, så snart hon gått i hans bädd.⁴³

I statuter för tyska städer finns det bestämmelser, som i fråga om sängledningens rättsliga betydelse överensstämma med ovan citerade stadganden i Östgötalagens giftermålsbalk. I Tübingens stadsrätt från år 1493 heter det alltså, att om två personer »zu der Ehe griffen» och det skulle hända, att en av dem avgår med döden, »ehe sie beischlafen und die Ehe vor der Kirchen gemacht ist», skall ingendera ärva den andre utan egendomen skall gå till de närmaste fränderna. Att det är bilägret och inte vigseln (som måhända kom *efter* bilägret, observera ordningsföljden; jfr ovan s. 70), som är det vä-

⁴¹ Om sänggåendets betydelse i nordgermansk rätt se Karl Lehmann, *Verlobung und Hochzeit nach den nordgermanischen Rechten des früheren Mittelalters* (1882), s. 80 ff.; Karl von Amira, *Nordgermanisches Obligationenrecht*, I (1882), s. 540, II (1895), s. 674 f. samt Konrad Maurer, *Vorlesungen über altnordische Rechtsgeschichte*, II (1908), s. 542 ff.

⁴² *Das Mühlhäuser Reichsrechtsbuch*, utg. av Herbert Meyer, 1934, s. 136.

⁴³ *Sachsenspiegel* I: 45; jfr *ibid.* III: 45.

sentliga och från början säkerligen det enda villkoret för äktenskapets fullbordan, framgår av den avslutande meningen: »Und dann haben sie beischlafen, wann die decken den mann mit der frauen beschlecht». Att man fäster så stor vikt vid det moment, som innebar, att täcket breddes över brud och brudgum, måste ju innebära, att det är denna handling, som är det rättsligt betydelsefulla. I överskriften till paragrafen nämnes inte ens vigseln, fastän den omtalas i själva texten.⁴⁴

På samma sätt har man förvisso att tolka de svenska lagarnas uttryck »komma på en bolster och under ett lakan».⁴⁵ Härpå syftar också den svenska folkvisan »Herr Peder och liten Kerstin», där sängledningen skildras sålunda:

De ledde den bruden till brudehus
Liten Kerstin bär för henne fackla och ljus.

Och bruden satte sig på en stol
Liten Kerstin drar av henne strumpor och skor.

De lade bruden i brudesäng,
Liten Kerstin täcker över bägge dem.⁴⁶

Då brudtärnan i vittnens närvaro bredde täcket över brud och brudgum, då var äktenskapet fullgiltigt, och då trädde dess ekonomiska rättsverkningar i kraft.

Denna rättssymboliska handling har en intressant parallell i den s. k. skötningen, omnämnd i de svenska landskapslagarna. Den förekom vid jordöverlåtelse och bestod i att jord från den sålda egendomen lades i köparens sköte, i hans mantel. Två män höllo i mantelflikarna och i det ögonblick de vekö samman flikarna ansågs köpet

⁴⁴ Die Stadtrechte von Tübingen 1388 und 1493 bearbeitet von Friedrich Thudichum, Tübingen 1906, s. 33. En likalydande bestämmelse finns i en annan tysk stadsrätt, gällande i staden Urach m. fl. orter i Württemberg. F. C. J. Fischer, Versuch über die Geschichte der deutschen Erbfolge, Mannheim 1778, II, s. 290, 296. Liknande bestämmelser se också Grimm, Weisthümer, IV, s. 419, V, s. 197, VI, s. 296, 307. — Överskriften till den citerade paragrafen i Tübingens stadsrätt lyder: »Von erbschaft vnd anfangs von eegemechit die noch nit bygeschlaffen sind».

⁴⁵ Jfr Jacob Grimm, Deutsche Rechtsalterthümer, Vierte Ausg., 1899, I, s. 609.

⁴⁶ E. G. Geijer och A. A. Afzelius, Svenska folkvisor, I, s. 53.

ha vunnit laga kraft.⁴⁷ Också äktenskapet var ju enligt gammalgermansk uppfattning en ekonomisk transaktion.

Också i tyskspråkiga statuter, gällande i Schweiz, förekommer bilägre som rättsinstitut. Den rättssymboliska handlingen i dessa stadgor, som äro bevarade i nedskrifter från 14- och 1500-talen, består emellertid icke i fäckets utbredande över man och kvinna. Den utgöres av att kvinnan (i en del stadgor både man och kvinna) vid sänggåendet på bröllopskvällen löser sin gördel. Därmed är äktenskapet fullbordat. Ett upprepat tema i dessa stadgor är — med mindre variationer — att om det vid ett äktenskaps ingående har kommit därhän, att kvinnan löser sin gördel framför den äkta sängen och det då skulle hända, att mannen genom naturkatastrof eller annan våda plötsligt skulle avlida, skall kvinnan likväl ha sin »Eherecht». Men också mannen kunde under samma förutsättningar göra anspråk på kvinnans gods. Om kvinnan löst sin gördel framför bädden, tillhör all hennes lösa egendom mannen (underförstått: om kvinnan skulle dö), heter det i en av dessa stadgor. Utan tvivel måste man uppfatta rättsbruket så, att upplösandet av gördeln, liksom bestigandet av den äkta sängen i Sverige, skedde i vittens närvaro.⁴⁸

En liknande rättssymbolisk handling bestod i att kvinnan tog av sig sina skor framför mannens säng. Sålunda heter det i en stadga från 1461, gällande i Oberbreisgau i Tyskland, tydligen för ett där beläget kloster, att om en man, som var livegen under klostret, äktade en fri kvinna och hon kom till hans säng och tog av sig sina skor, hade hon, liksom de barn som föddes i äktenskapet, förlorat sin frihet. Om en ofri kvinna gifte sig med en fri man och denne på liknande sätt löste sin gördel, hade också han förlorat sin frihet enligt samma stadga.⁴⁹

En annan egendomlig rättssed omtalas från Tyskland. Den bestod i att änkan till en man, som avlidit omedelbart efter vigseln, innan bilägre ägt rum, fullbordade detta med mannens döda kropp för

---

⁴⁷ Skånelagen 79, 80 (Holmbäck-Wessén; Schlyters edition I: 78, 79); jfr Grimm, a. a., I, s. 161 f.

⁴⁸ Jacob Grimm, Weisthümer, I, s. 14, 46, 146, 203, 278; IV, s. 274, 318 f., 342, 345, 350, 352; V, s. 198.

⁴⁹ Ibid., III, s. 740; jfr en liknande bestämmelse ibid., IV, s. 485.

att därigenom vinna änkans ekonomiskt rättsliga ställning. Ett koncilium i Würzburg år 1330 såg sig nödsakat att förbjuda vad man kallar »en avskryvd sed, som insmugit sig i våra städer och biskopsstift» och som skulle bestå i att kvinnan lägger sig intill båren med den döde mannen och låter »några präster» förrätta sängledningen, som om båda varit i livet.⁵⁰

3. *Katolsk ritual.*

I det föregående har vid skildringen av sängledningen huvudvikten lagts vid sedvänjan sådan den gestaltade sig som hednisk-borgerlig rättsakt. Den blev emellertid upptagen i den katolska kyrkans ritual, där man tidigast finner den i det äldsta kända engelska ritualen, *Rituale Dunelmense*, även kallat »Kung Alfreds ritual», nedskrivet omkring år 900.⁵¹ Redan här återfinns man det formulär till välsignelse av sovkammaren, *Benedictio thalami*, som sedan återkommer medeltiden igenom i ett flertal andra ritual. Något förkortat men för övrigt ordagrant är det upptaget i (det år 1525 tryckta) *Linköpingsmanualen* för att slutligen övertagas av svenska evangeliska handböcker under 15- och 1600-talen. Något förändrat upprepas det i 1693, 1811 och 1917 års handböcker för att utmönstras först i handboken av år 1942. Vi återkomma till saken i det följande. Formuläret i Kung Alfreds ritual börjar med orden: »Benedic Domine thalamum hoc (☉: hunc) et omnes habitantes in eo.» Ritualen upptar

⁵⁰ Otto Peterka, *Das offene zum Scheine Handeln im deutschen Rechte des Mittelalters*. *Deutschrechtliche Beiträge*, VII, (1911), s. 11. Jfr Friedberg, a. a., s. 22 samt Heinrich Brunner, *Deutsche Rechtsgeschichte I* (1906), s. 39.

⁵¹ Freisen, *Das Eheschliessungsrecht*, II, s. 194 ff., 63 f. — I de hos Martène (jfr nedan) tryckta tvenne äldsta ritualen förekommer ej sängledningen. — För denna undersökning ha följande vigselritual genomgått: Ett flertal huvudsakligen franska ritual tryckta i E. Martène, *De antiquis ecclesiae ritibus*, II, Rouen, 1700, s. 617 ff. Ritual från Spanien, Storbritannien och Irland, tryckta i Freisen, a. a., I, II. *Das Rituale von St. Florian aus dem zwölften Jahrhundert*, herausgeg. von Adolph Franz, 1904 (upptager ej *Benedictio thalami*). *Das Rituale des Bischofs Heinrich des ersten von Breslau*, 1912, samme utg. *Liber agendarum ecclesie et diocesis Sleszwicensis*, 1898, herausg. von Joseph Freisen. *Manuale curatorum secundum usum ecclesie Roskildensis*, 1898, samme utg. *Manuale lincopense*, *Breviarium scarense*, *Manuale aboense*, 1904, samme utg. *Manuale upsalense*, utg. av Isak Collijn, 1918.

också en särskild välsignelse av den äkta sängen: »Benedic Domine lectum istum et omnes habitantes in eo.»⁵²

I ett flertal ritual förekomma anvisningar för prästen — vilket ej finns i Kung Alfreds ritual — och genom att sammanställa dessa samt de i olika ritual växlande ordalagen för benediktionerna etc. kan man få en fyllig bild av hur ceremonien gick till. Av de i Sverige brukade handböckerna är Manuale lincopense på denna punkt den utförligaste och kan därför lämpligen tagas till utgångspunkt för en skildring av den kyrkliga akten.⁵³

När på dygnet ceremonien skulle äga rum, anges inte i Linköpingsmanualet, men i utländska äldre ritual tycks den så gott som undantagslöst ha förlagts till kvällen, när de nygifta gingo till sängs.⁵⁴ Att sängledningen skedde på dagen har säkerligen aldrig under medeltiden varit en folklig sedvänja i vårt land. I de enstaka fall, där äldre domböcker nämna sängledningen, ägde den alltid rum på kvällen; så är fallet också i folkvisor och folksagor. Och i Visby stadslag heter det, utan tvivel med tanke på sängledningen: »Bruden skall gå till sängs, innan vårdklockan slutar att ringa.»⁵⁵ Vårdklockan ringde på kvällen, vid mörkrets inbrott, då vården, borgarvakten, började sin nattliga tjänstgöring.

Sedan prästen enligt Linköpingsmanualet lett brud och brudgum till sängen, skulle dessa ödmjukt knäböja framför densamma, medan

⁵² Textens »thalamus» kan betyda såväl sovrum som säng men tycks i de här behandlade ritualen syfta på sovrummet. I de fall, där sängen med säkerhet avses, användas orden lectus, thorus eller cubiculum. Med tanke på de primitiva bostadsförhållandena hos allmogens breda lager, där man säkerligen, särskilt under tidigare medeltid, i regel blott hade ett enda rum, stugan, har välsignelsen av sovrummet, resp. sängen utan tvivel ofta blivit identiska. Det engelska Missale Helfordense från år 1502 har först Benedictio thalami, därefter Benedictio super lectum och slutligen Benedictio super eos, dvs. brudparet; jfr Freisen, Eheschliessungsrecht, II, s. 223 ff.

⁵³ Freisens utgåva s. 48 ff.

⁵⁴ Jfr dock nedan, s. 77, Trierritualen, som förbjöd ceremoniens förläggande till kvällen.

⁵⁵ Visby stadslag, Schlyters edition, IV: 1, kap. 20. — Troels-Lund uppger, a. a., XI, s. 82, att »den ældgamle, hedenske Skik» i Norden skulle ha varit, att brudparet på förmiddagen omedelbart efter giftomannens bortgivande av bruden skulle ha bestigit den äkta sängen i vittnens närvaro. Först längre fram i tiden skulle ceremonien ha förlagts till kvällen. Något som helst stöd i källorna för denna i och för sig otroliga uppgift kan han emellertid icke åberopa.

prästen sjöng en antifoni: *Veni sancte spiritus*, samt läste tvenne kollektböner. Därefter skulle de resa sig och taga plats på sängen med ansiktet vänt mot prästen.

Att brudgummen skulle sitta vid huvudgården, bruden vid fotändan av sängen, föreskrives i ett utländskt ritual; enligt andra handböcker skulle de båda ligga i sängen. Prästen läste nu *Benedictio thalami*, som redan nämnt enligt ett formulär, som i Linköpingsmanualet överensstämmer med motsvarande i Kung Alfreds ritual.

Den särskilda välsignelse över brudparet, som sedan följde, har i Åbo- och Uppsalamanualen en formulering, som avviker från *Manuale lincopense*. Den börjar i båda dessa handböcker med orden: »*Benedic Deus corpora vestra et animas vestras*» och innehåller också en uppmaning till brudparet att de måtte föröka sig. Formuläret återkommer i ett flertal utländska ritual och torde jämte den ovan citerade *Benedictio thalami* vara det mest stereotypa i sängledningsceremonien. Också detta formulär övertogs av den svenska kyrkans lutherska handböcker, fram till och med 1693 års handbok, där det har följande lydelse: »Gud alzmächtig wälsigne idor lekamen och idra själar» etc.

Omedelbart efter formuläret för välsignelsen av brudparet följer i Linköpingsmanualet en *Benedictio potus*, välsignelse av kalk och vin, som utan tvivel är att hänföra till sängledningsceremonien.⁵⁶ I andra ritual föreskrives nämligen, att välsignat bröd och vin skulle utdelas i brudkammaren i anslutning till sängledningen. Därvid skulle prästen först dricka, sedan skulle han räcka kalken till brudgummen, som i sin tur räckte den till bruden, varefter också övriga närvarande bjödos att dricka av den invigda drycken. Någon communion är det här inte fråga om. Under ceremonien skulle rökelse spridas i rummet och detta (jämte sängen) bestänkas med vigvatten.⁵⁷

Om man bortser från det religiösa inslaget i den kyrkliga ceremonien, är det tämligen klart, att denna företeer så starka släktdrag med den gamla germanska borgerliga rättsakten, att de båda bruken inte kunna ha uppkommit oberoende av varandra. Med tanke på den

⁵⁶ Se härom Freisen, *Manuale lincopense*, s. 53 samt Grath, a. a., s. 35 f.

⁵⁷ Så exempelvis enligt Lyonmanualet, *Martène a. a.*, s. 630. Överräckande av välsignat bröd och vin till brudparet nämnes så sent som 1713 i ett ritual från Metz. P. I. Herwegen, *Germanische Rechtssymbolik in der römischen Liturgie. Deutsch-rechtl. Beiträge VIII* (1913), s. 313.

fasta juridiska utformning, som sängledningen har exempelvis i de svenska landskapslagarna, kan man nog utgå ifrån att det är den världsliga akten, som är det primära, och att det är kyrkan, som uppträder som arvtagare till det gammalgermanska rättsbruket.⁵⁸

Sängledningen som religiös ceremoni ansågs emellertid av kyrkans ledande män under senare medeltiden inte obligatorisk, hur därmed förhållit sig tidigare må lämnas därhän. Enligt yngre ritual från medeltiden heter det, att prästen skulle förrätta *Benedictio thalami*, om man så önskade (*si presbyter requisitus fuerit*).⁵⁹ I ett Trierritual (från 1400-talet?) föreskrives, att om brudparet har en from önskan, att deras sovkammare skall välsignas, skall detta ske *före* bröllopsmåltiden och aldrig på kvällen; endast brudparets föräldrar samt dessutom två eller tre allvarliga personer skulle få vara närvarande och dessa skulle uppmanas att inte genom skratt eller skämt besudla äktenskapets helgd.⁶⁰ Enligt 1571 års kyrkoordning var sängledningen inte heller i vårt land obligatorisk. Den anbefalles visserligen, men det heter betecknande nog, att om prästen ej kan få ljud, därför att där är för mycket drucket folk, skall han hellre tiga.⁶¹ Av den citerade paragrafen i kyrkoordningen kan man liksom av Trierritualet förstå, att det inte alltid var så helt med respekten för den heliga akten samt att detta såväl inom den katolska som den lutherska kyrkan var en bidragande orsak till att kyrkans tjänare stundom förhöllo sig passiva gentemot ceremonien.

I sin *Historia om de nordiska folken* skildrar Olaus Magnus, hur det gick till vid sängledningen enligt katolsk sed. Det heter där: »Många ceremonier äro ock förbundna med den äkta sängens bestigande, i det sockenprästen, om han är tillstädes, eller ock en annan

⁵⁸ I sitt för svensk medeltida kulturhistoria grundläggande arbete *Sveriges medeltid* skildrar Hans Hildebrand (a. a., I, s. 102 f.) den kyrkliga och den världsliga sängledningen som två olika ceremonier. Den kyrkliga akten skulle enligt denne författare ha ägt rum omedelbart efter vigseln i kyrkan, den borgerliga på kvällen första bröllopsdagen. Denna framställning, som är en konstruktion från författarens sida, saknar belägg i källorna.

⁵⁹ Martène, a. a., Ordines XI, XII och XV.

⁶⁰ A. J. Binterim, *Die vorzüglichsten Denkwürdigkeiten der christ-katholischen Kirche*, VI: 2, 1838, s. 181 f. Ett otryckt Trierritual från 1400-talet omnämnes av Adolph Franz, *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter*, 1909, I, s. XXVIII.

⁶¹ Laurentius Petris *Kyrkoordning av år 1571* utg. av Emil Färnström, 1932, s. 123 f.

klerk sjunger lovsången: *Veni Creator spiritus* och anropar Guds bistånd, att allt gott måtte av höjden rikligen beskåras de nygifta. Vidare är det sed, att man bjuder makarna, när de sitta i sängen, några läckra rätter, som de hasteligen förtära i sällskap med de omkringstående, varpå vännerna bjuda farväl och lämna dem att njuta sin ro». ⁶² De sista orden äro ett direkt eko från handböckerna (dock icke bevarade svenska), som stundom sluta formuläret med en uppmaning till prästen att efter ceremonien avlägsna sig och lämna de nygifta i fred. ⁶³

Några detaljer angående sängledningen på landskapslagarnas tid ha vi på grund av det knapphändiga materialet icke. En sammanställning mellan de kyrkliga riterna, landskapslagarnas bestämmelser och skildringen hos Olaus Magnus kan emellertid ge oss en föreställning om hur det en gång gått till också under hednisk tid.

I Olaus Magnus berättelse finns det ett inslag, som saknar varje religiös prägel. Det är när han talar om att man plögade bjuda de nygifta läckra rätter, när de sutto på sängen. Man har all anledning förmoda, att det här är fråga om ett bruk, som härstammar från den tid, då kyrkan ännu inte lagt sin hand på ceremonien. Det är också ett indicium för att den rituella akten i själva verket inte alltid försiggick i så strikta former, som handböckerna föreskrev. Olaus Magnus var ju själv en kyrkans man, och han har ingenting att invända mot att de nygifta bjödos »läckra rätter», kanske i stället för det invigda brödet och vinet, som han i varje fall inte nämner något om.

Att äta och dricka gemensamt som bekräftelse på ett ingånget avtal spelade en stor roll hos de gamla germanerna. ⁶⁴ Giftermålet vore otänkbart utan den efterföljande måltiden, gifterölet. Bruket att bjuda de nygifta någon välsmakande rätt är känt också från Tyskland, där man tidigt på morgonen efter bröllopet bjöd dem, exempelvis hos förnämt folk, en stekt höna, som de sittande på sängen gemensamt förtärde. ⁶⁵ Att denna sedvänja kombinerades med sängled-

⁶² Olaus Magnus, a. a., 14:de boken, kap. 10.

⁶³ Så slutar exempelvis det engelska *Missale Sarum* med orden: »*Hiis peractis discedat et dimittat eos in pace*». Freisen, *Eheschliessungsrecht II*, s. 208.

⁶⁴ Se härom exempelvis K. von Amira und Claudius von Schwerin, *Rechtsarchäologie*, 1943, s. 79.

⁶⁵ Grimm, *Deutsche Rechtsalterthümer*, I, s. 609 f. Karl Weinhold, *Die deutschen*

ningsceremonien omtalas i en tysk senmedeltida källa, enligt vilken också samtliga bröllopgäster i brudgemaket förplägades (se nedan s. 92). I Sverige kvarlevde detta bruk enligt Olof Rudbeck ännu på 1600-talet (nedan s. 95).

Säkert är det denna gammalgermanska sed, som kyrkan accepterat och givit en religiös prägel, då prästen gav de nygifta att äta och dricka av det invigda brödet och vinet i bröllopsgården vid sänggåendet.⁶⁶

I ett par ritual, därav Roskildemanualet, finns det en bön, där prästen anropar den allsmåttige Guden, att han skall hålla onda andar borta från brudkammaren.⁶⁷ Bakom denna bön ligga vidskepliga föreställningar, att demoner och människor, som stodo i deras tjänst, skulle kunna hindra den äktenskapliga föreningen genom att framkalla impotens. Enligt folktron fanns det allehanda medel att motverka dylikt ont men ingenting var så verksamt som böner, exorcism och vigvatten.⁶⁸

Det är mot denna bakgrund man har att se den nämnda bönen i Roskildemanualet. Att liknande riter med besvärjelse mot onda andar förekommit också under hednisk tid har man all anledning att förmoda. Hela den katolska ritualen med vigvatten och rökelse över den äkta sängen, med prästen, som läser besvärjelse över onda andar och böner, att brudparet i sängen måtte föröka sig, leder onekligen tanken till någon hednisk fruktbarhetsrit och man kan undra, om inte sängledningssceremonien i själva verket har sina rötter i dylika riter.

4. *Luthersk ritual.*

Från den katolska kyrkan övertog i vårt land den lutherska sängledningen. I Olaus Petri handbok av år 1529 föreskrives den visserligen inte direkt, men att den ansetts självklar framgår av formuläret, som i svensk översättning upptagit *Benedictio thalami* från *Manuale*

Frauen in dem Mittelalter, Wien 1851, s. 269. Den stora roll, som just hönan spelade vid måltider i samband med bröllopet, berodde på att hönan, själv en fruktsam fågel, ansågs befördra fruktsamheten. Ett intressant exempel på denna primitiva uppfattning, se Grimm, *Weisthümer* III: 42.

⁶⁶ J. Freisen, *Die katholischen Ritualbücher der nord. Kirche und ihre Bedeutung für die germanische Rechtsgeschichte* (1909), s. 149 f. Franz, a. a., I, s. 281.

⁶⁷ Freisen, *Manuale . . . ecclesie Roskildensis*, s. 22.

⁶⁸ Franz, a. a., II, s. 178 ff.

upsalense. De enda ord, som uteslutits, är bönen om att brudparet måtte föröka sig (»et multiplicentur«). I 1541 och 1548 års handböcker föreskrives sängledningen direkt. Det heter där bl. a.: »När bruden går till sänga sjunger man denna psalm: Veni creator: Kom Helge ande, Herre god,» samma psalm alltså, som enligt Olaus Magnus sjungits redan under katolsk tid. Till svenska hade den latinska hymnen översatts av Olaus Petri.⁶⁹

För 1571 års kyrkoordning och dess inställning till sängledningen har redan ovan blivit redogjort. I detta sammanhang kan det vara befogat att understryka, att sängledningen noga bör skiljas från »sängalag», som förutsätter copula carnalis. Eftersom de båda begreppen inte sällan sammanblandas eller i varje fall inte med tillräcklig skärpa hållas i sär,⁷⁰ förefaller det motiverat att framhålla, att det här rör sig om två skilda ting. Att sängledningen enligt gammalgermansk rätt endast var symbolisk, torde med tillräcklig klarhet ha framgått av den här lämnade framställningen. Att den var det också enligt kyrklig rätt är ju utan vidare klart och framgår till yttermera visso av att prästen enligt en del utländska formulär i samband med vigseln uppmanade kontrahenterna att av vördnad för den välsignelse de mottagit under en, två resp. tre nätter avhålla sig från köttslig beblandelse. Att iakttaga dessa s. k. Tobiasnätter var enligt katolsk uppfattning en synnerligen berömvärd handling. Enligt Olaus Magnus plägade de iakttagas också i vårt land.⁷¹

Hur denna förväxling av begreppen »sängalag» och sängledning kommit att ske, är lätt att förklara. I 1571 års kyrkoordning heter det med upprepning av en liknande bestämmelse i Västerås ordiantia 1527: »Där trolovan är skedd med laga gåvor och närvarandes vittne och sedan är sängalag tillkommit, slik handel måste man räkna gill och rätt inför Gud ändock laga fästning och vining icke haver efterföljt».⁷² Med »sängalag» avses här det som Västerås ordinantia

⁶⁹ Av här citerade handböcker ha så vitt möjligt originalupplagorna använts. Om övriga här icke citerade handböcker, se Grath, a. a.

⁷⁰ Jfr exempelvis Emil Färnström, Om källorna till 1571 års kyrkoordning, 1935, s. 186—189. — Joseph Freisen, som i sitt arbete Die katholischen Ritualbücher der nord. Kirche und ihre Bedeutung für die germanische Rechtsgeschichte s. 156 till tyska översatt den nedan citerade paragrafen i kyrkoordningen, återger »sängalag» med »Beilager». »Beischlaf» hade varit mer adekvat.

⁷¹ A. a., bok XIV, kap. 10.

⁷² 1571 års kyrkoordning, Färnströms edition, s. 126 f. — Belysande för den

uttrycker med orden: »Hender festerman legra sina pige. . .»⁷³ Men i varje fall enligt den äldre *nord*germanska rätten var det den *symboliska* handlingen, som fullbordade äktenskapet, oberoende av om copula carnalis följde eller ej. Då emellertid enligt den germanska rätten det gemensamma sänggåendet (sängledningen), enligt kyrklig — ursprungligen kanonisk — rätt »sängalaget» ansågos konstituerande för äktenskapet, ha begreppen sammanblandats.

Det är en sak för sig, att »sängalag», copula carnalis, så småningom också enligt den borgerliga rätten kom att ersätta den symboliska sängledningen som rättsinstitut.⁷⁴

1614 års officiella handbok upprepar de redan nämnda föreskrifterna för sängledningen från handboken av år 1548, och sedvänjan blomstrade under 1600-talet. Den svenska liturgiens konservatism kommer i skarp belysning, om man jämför med utvecklingen i Danmark och Norge. I den för Norge utfärdade kyrkoordinansen av 1607 förbjöds prästerna att medverka vid »Brudesengvielse oc alt andit Geckeri, som pleyer at göris».⁷⁵

1693 års handbok föreskrev emellertid en väsentlig förändring i ritualet. Den upptog visserligen ceremonien så till vida, att den bibehöll välsignelsen av brudhuset enligt den medeltida *Benedictio*

förvirring, som i själva verket vid denna tid härskade, då det gällde formerna för äktenskaps ingående, samt för motsättningen mellan borgerlig och kyrklig rätt, är att kyrkoordningen skiljer mellan trolovning och »laga fästning», samtidigt som den förklarar den förra för »gill», förutsatt att den ingåtts med laga gåvor och i vittnens närvaro samt åtföljts av »sängalag». Med trolovning avses här den borgerliga akten, med »laga fästning» den kyrkliga, som vanligen ingicks framför kyrkodörren eller i sakristian i omedelbar anslutning till vigseln. Den borgerliga trolovningen, den s. k. bondafästningen, bekämpades från kyrkans sida och förklarades i kyrkoordningen för ogiltig, om den inte åtföljts av »sängalag». Om den vacklande hållning, som kyrkan intog gentemot de s. k. trolovningsäktenskapen, se Emanuel Linderholm, Om norrländska kyrkostadgar från 1500- och 1600-talen. Kyrkohist. Årsskrift 1911, s. 27 ff.

⁷³ Västerås ordinarntia § 14 (Svenska riksdagsakter I: 1, s. 92).

⁷⁴ I det s. k. Rosengrenska lagförslaget från början av 1600-talet nämnes (Gifterm.b. 6) — efter vad det förefaller för första gången i civilrättsligt sammanhang — »sängalaget» som det avgörande för äktenskapets ekonomiska rättsverknningar. Handlingar rör. Sveriges historia, Andra serien, [1], 1864, s. 307.

⁷⁵ En Kircke Ordinantz . . . Giffuit aar 1607. Kbhvn 1607. Kap. 8, s. 25 v. — I den för de förutvarande danska landskapen år 1682 utfärdade handboken (Handeller Altare-Book, Malmö 1682) ha alla hänsyftningar på brudsängen uteslutits; om denna handbok se Ulf Björkman i Sv. Teol. Kvartalskrift, bd 25 (1949), s. 128 ff.

thalami (jfr ovan s. 74), men akten förlades till tiden omedelbart efter vigseln i kyrkan, alltså i regel mitt på dagen. Någon sängledning i egentlig mening kunde inte komma i fråga vid denna tid på dygnet, och då dessutom ceremonien ofta kom att förläggas till andra lokaler än bröllopsgården, hade den snart inte mycket gemensamt med den ursprungliga akten, sådan den en gång tett sig på landskapslagarnas tid. Emellertid efterlevdes ingalunda alltid handbokens föreskrift beträffande tidpunkten för sängledningen — ett förhållande som kommer att närmare belysas i det följande.

Benämningen sängledning var ju genom de relaterade förändringarna i ritualen egentlig. Att den uppfattades så redan under 1700-talet, framgår av vad domprosten i Växjö Sven Bælter yttrar om ceremonien i den form den hade under hans ämbets-tid. I sitt år 1762 efter författarens död utgivna arbete »Historiska anmärkningar om kyrkoceremonierna» yttrar Bælter, sedan han redogjort för hur akten enligt handboken förlagts till tiden för brudparets hemkomst från kyrkan: »Icke des mindre kallar menige man denna förrättning Sängledning ännu i dag.»⁷⁶

En återblick på utvecklingen under 1600-talet skall emellertid ge vid handen, att upplösningstendenserna redan under denna tid gjort sig gällande och att den nya handboken i själva verket endast stadfäste vad som på sina håll redan var ett faktum.

Att helt avskaffa ceremonien torde man från kyrkoledningens sida inte haft någon tanke på. Visserligen klagade ärkebiskop Laurentius Paulinus Gothus år 1640 inför riksrådet, att »monge ceremonier äre mäktä oskickelige som med brudevigning om qvällarne och sängledning, hvilket är förargeligt och billigt bör afskaffas»,⁷⁷ men sannolikt avsåg han endast härmed att komma åt vissa oskick i samband med ceremonien. I varje fall upptages sängledningen med hänvisning till handbokens formulär i samtliga hittills publicerade förslag till ny kyrkoordning, som från kyrkligt håll framlades under 1600-talet.⁷⁸ Och i Kungl. Maj:ts stadga av 1644, enligt vilken »åt-

⁷⁶ A. a., uppl. 1762, s. 692.

⁷⁷ Svenska riksrådets protokoll 8, s. 53 (Handl. rör. Sveriges historia, ser. 3).

⁷⁸ Kyrkoordningsförslaget av 1608 utg. av G. C. Piltz (Skifter utg. av Kungl. Hum. Vetensk.samf. i Lund, bd 19, 1935). Kyrkoordningar och förslag därtill före 1686, I—III (Handl. rör. Sveriges hist. ser. 2). Om förarbetena till 1686 års kyrkolag se Sven Kjällström, Kyrkolagsproblemet i Sverige 1571—1682, 1944.

skillige oordningar» vid adlige samkväm såsom mökvällar och badstukvällar skulle avskaffas, heter det, att »vi intet vele förändrat hafwa i Copulationsceremonierna och sängledning».⁷⁹ Också i det slutgiltiga förslag till kyrkoordning, som prästeståndet som sådant framlade år 1682, heter det, att brudparet skall sängledas i bröllopshuset »på sätt och vis som handboken föreskriver eller ock eljest som nu gemenligen brukeligt är».⁸⁰ I 1686 års kyrkolag nämnes dock sängledningen icke.⁸¹

I intet av de nämnda kyrkoordningsförslagen sägs någonting om att tiden för sängledningen skulle ändras. De ständiga hänvisningarna till handboken, vilka ju måste avse den då gällande, alltså 1614 års handbok, tyda inte heller på någon större reformvänlighet från de ledande kyrkomännens sida. En av dem som spelade en stor roll vid förarbetena till den nya kyrkolagen, biskopen i Västerås Olof Laurelius, som givit sitt namn åt ett av förslagen, tycks emellertid för sin del inte ha varit obenägen för en förändring i ceremonielet, även om detta inte kommit till uttryck i hans kyrkolagsförslag. Detta framgår av de »ordinantier» för Västerås stift, som utfärdades under hans episkopat (år 1648). Det heter där, att brudparet skall sängledas, så fort de komma hem från kyrkan.

Föreskrifterna angående sängledningen i »ordinantierna» sluta emellertid med orden: »stående dem fritt som brudsäng begära, den att bruka.»⁸² Häri får man säkerligen se en fingervisning, att om någon önskade sängledning enligt gammal ordning och i ordets egentliga mening, fanns från prästens sida inte något hinder härför. »Ordinantierna» få närmast uppfattas som en kompromiss mellan gammalt och nytt.

Reaktionen mot sängledningen i de sedan århundraden brukade formerna kom måhända i första hand icke från kyrkoledningens

⁷⁹ Schmedeman, Kongl. Stadgar, Förordningar etc., s. 239. — Emot de s. k. mökvällarna, gästabud i brudens hem dagen före bröllopet, vanligen en lördagskväll, kämpade kyrkan en i själva verket hopplös kamp. Det ovannämnda förbudet är varken det första eller sista i sitt slag. Seden finns ju fortfarande i vårt land.

⁸⁰ Kyrkoordningar och förslag därtill före 1686, III, s. 90.

⁸¹ Jfr dock kap. XV § 23, där det heter, att »de ceremonier, som antingen efter våre förordningar och stadgar eller loflig sedvana vid bröllop pläga brukas, måge ej förändras eller förnyas».

⁸² Herman Lundström, Undersökningar och aktstycken. Bidrag till svenska kyrkans historia, 1898, s. 111.

sida utan från de djupa leden bland prästerna samt från lekmanna-håll. Att man inom lekmanakretsar icke alltid var så entusiastisk gentemot ceremonien kan man utläsa ur Ridderskapets förslag till kyrkoordning av år 1685. Det heter där (§ 27): »De ceremonier, som anten efter våre Kongl. ordningar och stadgar eller ock loflig Sedvänio ved Bröllops tider föregå pläga, lämnas hwar och en frit at bruka och behålla, eller af skiälig orsak dem at förbigå . . .»⁸³ Utan tvivel har man härvidlag, kanske i främsta rummet, tänkt på sängledningen, som sålunda enligt ridderskapets mening skulle få lov att brukas eller ej, alltefter vederbörandes eget fria val. Ridderskapet hade alltså här en annan inställning till ceremonien än den prästeståndet givit uttryck åt i sitt tre år tidigare framlagda förslag.

Någon önskan att helt avskaffa ceremonien kan man under 1600-talet inte spåra från det lägre prästerskapets sida — lika litet som från kyrkoledningens. Men man önskade förenkla akten, framför allt vad beträffar tiden på dagen. Från landskapslagarna och de katolska ritualen hade ju 1500-talets och 1614 års handböcker övertagit bruket, att sängledningen skulle ske på kvällen, »när bruden gick till sänga». Därav följde ju utan vidare, att akten måste äga rum i bröllopgården. Med tanke på de långa avstånden och de dåliga kommunikationerna var det säkert för prästerna många gånger betungande att dit medfölja. Och så kom denna att stundom förläggas till annan lokal, klockarstugan, prästgården eller sockenstugan. En viss social motsättning kom härvidlag att göra sig gällande. Välsituerade bönder hade ju gästabud i samband med bröllopen, och att prästen hörde till de inbjudna var ju då en självklar sak. I sådana fall föll det sig naturligt, att sängledningen förrättades i bröllopgården, under det att fattigt folk fick nöja sig med de andra lokaliteterna, där ceremonien förrättades omedelbart efter vigseln, alltså på dagen. Vid prostvisitation i Hammarlands socken på Åland bestämdes år 1651 på böndernas egen begäran, att sängledningen skulle få äga rum i klockarestugan »med de fattiga till vilka prästen inte komma kan för sina eller deras hinder».⁸⁴

Vid samma visitation uttalade sig kyrkans representanter bestämt emot att sängledningen skulle få ske i kyrkan, vilket är »emot ord-

⁸³ Kyrkoordningar och förslag därtill före 1686, III, s. 290.

⁸⁴ Boëtius Murenus' Acta visitatoria 1637—1666 utg. av Kaarlo Österbladh, 1908 (Finska kyrkohist. samfundets handlingar VI), s. 226.

ning och praxin». Också denna sed hade nämligen på många håll kommit till användning. Det var ju bekvämt för den tjänstförrättande prästen att i samband med vigseln förrätta sängledningen i själva kyrkan, i vilket fall ceremonien endast kunde bestå av böner, välsignelse och psalmsång. Att de ledande kyrkomännen skulle reagera emot ett dylikt bruk, var förklarligt. På en stiftssynod i ärkestiftet år 1669 uttalade man sig emot att ceremonien skulle få förrättas i kyrkan och hänvisade till sockenstugan, om prästen inte hade tid att medfölja till bröllopsgården.⁸⁵ Att förbudet inte efterlevdes framgår av att prosten i Vendel på en stiftssynod några år senare, år 1678, förfrågade sig om inte de sängledningar, som ske i kyrkan, borde avläggas. Han fick till svar att de »tienligest förrättades hemma».⁸⁶ Härnösands domkapitel avvisade år 1694 — efter den nya handbokens tillkomst — med skärpa varje tanke på att akten skulle förrättas i kyrkan: »Men i kyrkan är det orimligt, efter der icke är något brudehus ey eller ähro bönerne så stälte att de der kunne reciteras». Man hänvisade till prästgården eller till brudhuset, om prästen hade tid att följa med dit.⁸⁷

Det är mot bakgrunden av den här skildrade utvecklingen man har att se förändringen i 1693 års handbok. Den tradition, som förband ceremonien med gångna tider, då den ännu var en rättsakt av genomgripande betydelse, hade förbleknat och en ny tids krav gjorde sig gällande. Hur vanligt det hade blivit, att sängledningen förrättades omedelbart efter vigseln, framgår av ett uttalande av prästerskapet på riksdagen i Nyköping år 1640. Det heter där, att »efter nu mest i alla stift den plägsed är inkommen, att den ceremonien förrättas strax när folket kommer ifrån kyrkan mena mestadelen att det skickeligast på det sättet utföras kan.»⁸⁸

Formuläret i den nya handboken kom att omfatta två moment,

⁸⁵ Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång utg. av Herman Lundström, 1903—1908, s. 135. Jfr *ibid.* s. 183. — Om sängledning å annan lokal än bröllopsgården under 1600-talet se också kyrkostadgar för Härnösands stift 1653, Kyrkohist. Årsskrift 1911, Medd. o. Aktst., s. 119. Konsistorieprotokoll från Visby stift för år 1694 (*efter* den nya handbokens tillkomst), tryckta i Visby stifts herdaminne, s. 526.

⁸⁶ Svenska synodalakter, s. 152.

⁸⁷ Härnösands domkapitels protokoll 1694, s. 104. Här citerat efter Svenska akademins ordboks excerptsamling, s. v. *sängledning*.

⁸⁸ Grath, a. a., s. 116.

välsignelse dels av brudhuset, dels av brudparet. I de fall, då akten förlades till annan plats än bröllopsgården, måste dock välsignelsen av brudhuset ha förefallit egenartad. Också härvidlag kunde man ha skäl att säga, att »bönerne icke voro så stälte, att de där kunde reciteras».

Innan vi lämna 1600-talet, skola vi emellertid dröja något vid vad man från prästerligt håll uppfattade som oseder i samband med sängledningen.

Om ett dylikt oskick heter det i förslaget till kyrkoordning från år 1608: »Dock är tillbörligit att man aflägger thet oskickelige springande up i brudesängen som här till varit hafuer i bruk efter thet är både förargeligit och för gammalt folk ganska farligit. Och i den staden igen skall brud och brudgum efter Tobiaë och Saras exempel falla på knä för brudesängene och göra sina innerliga böner till Gud» etc.⁸⁹ Att prästernas försök att motarbeta oseden hade ringa effekt, framgår av att bruket enligt Olof Rudbeck (jfr nedan s. 95) florerade flera årtionden senare.

Skildringen av sedvänjan att vid sängledningen hoppa upp i brudsängen har sitt intresse, då den säkerligen lämnar förklaring till ett medeltida ordspråk, som lyder: »Mö är blij som brwdh, hwn sprangh i säng Tijl drängh m(eth) baade skoo».⁹⁰ Ordspråket måste utan tvivel tolkas så: Mön är blyg som brud, men (vid sängledningen) hoppade hon upp i sängen till brudgummen med båda skorna på sig, dvs. hon gav sig inte ens tid att ta av sig skorna, blygheten var borta.

Ett annat oskick, som prästerna reagerade emot var, att brudfolk, som redan före vigseln haft »sängelag», skulle sängledas av prästen. Enligt protokoll från 1619 beslöt domkapitlet i Västerås den 25 augusti, att en viss Konrad glasmästare, som haft »sängelag» med sin trolovade, inte skulle få sängledas av någon präst och inte heller skulle bruden få begagna kyrkokronan. Protokollet har emellertid ett tillägg: »utan Conrad ville bota fönsterna på Capitelhuset» (!)⁹¹

⁸⁹ Piltz, a. a., s. 150 f. Jfr kyrkoordningsförslaget från 1618—1619, Kyrkoordningar och förslag därtill före 1686, I, s. 486.

⁹⁰ Axel Kock-Carl af Petersens, Östnordiska och latinska medeltidsordspråk (Kbh 1889—94). Forndanska och latinska ordspråk, s. 7.

⁹¹ Västerås domkapitels protokoll 25/8 1619, här citerat efter Svenska Akademiens ordboks excerptsamling, s. v. *sängledning*.

Bestämmelsen står i överensstämmelse med vid flera tillfällen fattade principbeslut under Johannes Rudbeckius' episkopat i Västerås stift. I protokoll från år 1620 heter det sålunda, att om någon »kvinno»person» går till kyrkan och låter sig viga med krona och utslaget hår och befinnes vara havande, skall hon böta och av prästen inte varda sängeledd. Men de som erbjuda sig att ge något åt kyrkan, må bliva efter sedvänjan sängledda, fastän de haft sängelag, heter det.⁹² I Åbo stift var man emellertid mera tolerant. Enligt konsistorieprotokoll från år 1656 skulle därstädes sängledning i vanlig ordning få ske även med dem som haft »sängelag».⁹³

Att Johannes Rudbeckius inte ville veta av några nymodigheter i sitt stift i fråga om sängledningssceremonien, framgår av en episod från år 1631. Biskopens svåger, borgmästaren i Köping Michel Hysing, begärde då att vid sin förestående vigsel få »sängeledas efter stockholmsvis» men fick till svar, att härutinnan må varligen handlas, att icke någon förargelse må ske. »Skall fördenskull godh förmaning brukas till brudfolket, att the blifua vidh gamble sedhen». Betecknande nog heter det emellertid, att om de fasthöllo vid sin begäran, skulle de kunna dispensereras mot att de skänkte något till hospitalet.⁹⁴

Någon sängledning »för moltiden, som nu någre gångor skedt är»,⁹⁵ tilläts inte heller i Västerås stift. Stiftsledningens inställning till ceremonien kommer till uttryck i synodalakter av 1637, där det heter: »Bleff proponerat att these ceremonier skulle aff hela presterskapet hållas. Brudhsång såsom tilförenne» . . .⁹⁶

Man tycks inte heller ha varit benägen att åt brud och brudgum

⁹² Ibid., 6/9 1920. SAO:s excerptsamling, s. v. *sängledning*. B. Rud. Hall, Ur den kyrkliga folkdisciplineringens historia, II, 1927, s. 17, 20. Biskop J. Rudbeckius' Kyrkostadgar för Westerås stift, utg. av Herman Lundström, 1900, s. 20.

⁹³ Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar, II, 1899, s. 18.

⁹⁴ B. Rud. Hall, Kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete, 1915, s. 29. Vad som menas med att »sängeledas efter stockholmsvis» är inte klart. Sannolikt avses härmed ingenting annat än den ritual, som sedermera upptogs i 1693 års handbok. Under alla förhållanden har det sitt intresse, att stockholmsliturgien i motsats till »gamle seden» framställes som så ny och modern, att det fanns risk för att den kunde väcka förargelse hos gemene man. Om den liturgiska traditionen i Stockholm se David Lindquist, Stockholms liturgiska tradition, 1951.

⁹⁵ B. Rud. Hall, Kulturella interiörer, s. 97.

⁹⁶ Ibid., s. 76.

överlåta att själva bestämma, huruvida de ville sängledas eller ej. I ett visitationsprotokoll från år 1646 från Finströms församling (Åland) heter det: »En part låta sig intet sengeledas när the wijas. Blef sagt at om the öfuerträda konungzliga bröllopsceremonier, som i handboken stå, skola the hårdeligen nepsas».⁹⁷

*

Från 1693 års handbok övertog handböckerna av 1811 och 1917 välsignelsen av brudhuset men uteslöt formuläret för välsignelsen över brudparet. Först 1942 utmönstrades ur vigselformuläret också välsignelsen av brudhuset.

Den gamla sängledningssceremonien hade då försvunnit ur folkets liv. Men ännu på 1930-talet stod i svenska psalmböcker som en del av vigselritualet införd denna bön: »Allsmäktige evige Gud! Giv din välsignelse över detta brudehus, att alla de som här äro tillstädes» etc. Det var den gamla Benedictio thalami, som bevisligen på 900-talet — måhända långt tidigare — i England lästes av prästen, då brudparet gick till sängs på bröllopskvällen: »Benedic Dominæ thalamum hunc et omnes habitantes in eo . . .» Den tusenåriga traditionen hade överlevat också reformationens omvälvningar.

Från denna de svenska handböckernas välsignelse över brudhuset går också en obruten linje tillbaka till det giftermålsavtal, som giftermannen realistiskt och utan varje spår av vare sig romantik eller religion enligt äldre Västgötalagens bud skulle utsäga: »Så skall giftermål sägas: så snart de komma samman på en bolster och under ett lakan, då äger hon tredjedel i boet . . .».⁹⁸

5. Praxis. Sammanfattning.

Den här lämnade framställningen av sängledningens historia har huvudsakligen stött sig på lagar, statuter, handböckernas föreskrifter och liknande förordningar av mer eller mindre officiell karaktär. Det återstår att i den mån det är möjligt genom några belysande

⁹⁷ Boëtius Murenus' Acta visitatoria, s. 142.

⁹⁸ Äldre Västgötalagen, Giftermålsb. 9: 2; jfr Holmbäck-Wessén, a. a., s. 107 f. (noterna 46, 47, 48).

exempel följa sedvänjan genom tiderna sådan den gestaltade sig i praktiken, i det levande livet.

Någon autentisk svensk skildring av sängledningsceremonien finns tyvärr inte från medeltiden. Olaus Magnus' redan återgivna berättelse (ovan s. 77 f.) måste dock anses återge förhållandena vid medeltidens slut. För övrigt måste vi, då det gäller svenska källor, nöja oss med de vittnesbörd, som folkvisor och folksagor ha att ge.

Med tanke på den stora rättsliga betydelse, som sängledningen hade i äldsta tider, får man nog tänka sig, att det var ett högtidligt ögonblick, då bruden skulle ledas till sängs. Då skulle bröllopsblossen tändas, och någon eller några av de förnämsta gästerna skulle leda processionen. När Gustav Vasa år 1528 höll bröllop för sin förtroendemän Jon skrivare, som kungen gifte bort med en adelsdam, följde vasakungen själv brudgummen till brudsängen, berättar en så gott som samtida krönika.⁹⁹

I folkvisorna talas det alltid om ett »brudehus», alltså ett särskilt hus, där brudparet skulle sova. Under medeltiden var ju ofta varje rum ett litet hus för sig. Ägde bröllopet rum under den mörka årstiden — söndagen näst efter Mårtensmässodagen var laga bröllopstid enligt Östgötalagen — voro facklorna, som lyste bruden i säng, helt enkelt nödvändiga. Men det fanns säkert också ett inslag av vidskepelse: de brinnande ljusen skulle hålla mörkrets makter borta från brudens person.

De svenska folkvisornas skildring av sängledningen är i allmänhet stereotyp. Så heter det exempelvis i en visa, upptecknad så tidigt som 1572: »De ledde stolts Kirstin i brudehus, ridder och svenner de bore före ljus», en fras, som med smärre variationer återkommer i ett flertal folkvisor (jfr den ovan s. 72 citerade visan).¹

I sagan om »Prinsessan i jordkulan» skildras sängledningen på följande sätt: »Det var nu serla om aftonen och brudparet skulle sängledas . . . Därefter leddes brudparet i brudahus och småsvenner och tärnor gingo framför dem och buro vaxljus, såsom seden var hos våra fäder. När så kungen och hans unga gemål gått till sängs, började bröllopskaran sjunga den gamla visan:

⁹⁹ Peder Swart, Konung Gustaf I:s krönika, utg. av Nils Edén, 1912, s. 124.

¹ 1500- och 1600-talens visböcker, utg. av Adolf Noreen och Henrik Schück, I, s. 30; jfr ibid. s. 36; jfr också Geijer-Afzelius, a. a., s. 172, 177, 180, 213, 270; A. I. Arwidsson, Svenska fornsånger, I, s. 70, 255 f.

Släck ljuset i kronan
tag bruden i famn.»²

I ett rättsfall från Stockholm från år 1505 omtalas sängledningen i förbigående. Fallet har sitt intresse på grund av sin höga ålder och därför att notisen innehåller det äldsta — och hittills enda kända medeltida — belägget för verbet sängleda. Rättsfallet rör sig om ett dråp, begånget under en bröllofsfest och betecknande nog heter det i protokollet: »... parlamentit begyntes, tha bruden sengledes». Att sängledningen ägde rum på kvällen framgår av att dråparen dessförinnan »budit gode natt».³

En autentisk skildring av hur sängledningen tillgick här i Norden vid furstliga bröllop under senmedeltiden finns i en tysk, hittills obeaktad samtida källa. Berättelsen avser den danske hertigen, sedermera unionskonungen Hans' bröllop i Köpenhamn, där han söndagen den 6 september 1478 vigdes med den 16-åriga Kristina av Sachsen. Den unga bruden hade under färden från sitt gamla till sitt nya hemland ledsagats av sin farbror hertig Albrekt av Sachsen. Några dagar efter bröllopet avgav denne, medan han ännu var kvar i Köpenhamn, till sin bror, brudens far, kurfurst Ernst av Sachsen, en detaljerad berättelse om brudfärden och bröllopet.

Brevskrivaren berättar hur man efter vigseln framför kyrkodörren och brudmässan inne i kyrkan (Fruekirke) begav sig till slottet, där bröllopsmåltiden intogs. Sedan denna, som pågick i sex timmar, klockan sju på kvällen avslutats, sängledes brudparet. Den intresanta skildringen återges här i översättning. (Med »vi» avses hertig Albrekt själv, »konungen» är Kristian I, brudgummens far och »den gamla drottningen» dennes gemål Dorotea). Hertig Albrekt berättar: »därefter förde vi på uppdrag av konungen vår brorsdotter till bädden; den gamla drottningen lät ta av henne alla huvudprydnader och befallde oss att sätta henne i bädden, vilket vi också gjorde. Sedan vår brorsdotter setat en god stund i sängen, kom konungen och lät föra dit konfekt och drycker; hertig Hans, den utvalde

² Svenska folksagor och äfventyr, utg. av G. O. Hyltén-Cavallius och Georg Stephens, I (1844), s. 272. Den här citerade folksagan föreligger först i sen uppteckning; den där omtalade visan är säkerligen av sent datum, jfr Rudbecks *Atlantica*, nedan s. 95.

³ Stockholms stads tänkeböcker 1504—1514, utg. av Joh. Ax. Almquist, 1931, s. 54.

konungen, smög sig in i gemaket tillsammans med dem som sålunda buro dit konfekt och drycker; iklädd endast jacka och hosor hoppade han upp i sängen till vår brorsdotter och tog henne i sina armar, och över dem båda drogs täcket upp över deras huvuden, och så lågo de en kort stund bredvid varandra; sedan bjöds det konfekt och drycker, och därefter avlägsnade sig alla med undantag av drottningen, fruarna och jungfrurna».⁴

Skildringen har sitt intresse inte minst därigenom, att den visar, hur man vid detta furstliga bröllop vid sängledningen följde samma ceremoniel som inom borgerliga kretsar, ett förhållande, som ytterligare kommer att belysas av den följande framställningen. Bruden leddes till brudsängen av sin farbror, ställföreträdare för hennes far. Svärmodern tog av henne alla huvudprydnader, i första hand naturligtvis brudkronan. Sedan brudgummen karakteristiskt nog *hoppat* upp i sängen, tog han bruden i famn och i de närvarande vittnenas åsyn slogs täcket samman över brudparet som en symbol på att äktenskapet var fullbordat. Därefter bjödos såväl brudpar som gäster på förfriskningar, konfekt och säkerligen vin.

Eftersom de svenska medeltida källorna lämna oss i sticket i fråga om fullt tillförlitliga och på samma gång detaljerade skildringar av sängledningen, skall här ytterligare en tysk källa anlitas. Den berättelse det här gäller är hämtad ur Henning Brandis' dagbok. Brandis, som levde under åren 1454—1528, var under två perioder borgmästare i Hildesheim. Redan som 18-åring började han skriva dagbok och fortsatte därmed ända till sin död.

Brandis var gift tre gånger och skildrar ingående sina tre bröllop (1475, 1480 och 1508). Hans diarium är därigenom en oskattbar källa för kännedomen om framför allt tyska men också allmän-germanska borgerliga brölloppsseder. Sängledningsceremonielet är i sina huvuddrag detsamma som vid det kungliga bröllopet i Köpenhamn, till tiden ungefär samtidigt med Brandis' första och andra giftermål, som ägde rum med ett tidsintervall av endast fem år.

Vid samtliga tre bröllop ägde vigseln rum i hemmet första bröllopsdagen, en söndag; först nästa dag gick man till kyrkan och åhörde brudmässan. Bröllopet varade t. o. m. onsdagen, sängledningen ägde

⁴ Wittenb. Archiv. Vermählungen, fol. 58—59. Dresdens Staatsarchiv. En avskrift av detta aktstycke har ställts till mitt förfogande av professor Gottfrid Carlsson.

rum på söndagskvällen, men först onsdag kväll (första och andra brölloppen) tillbringade de nygifta sin första natt tillsammans. Huruvida man härvidlag följde kyrkans bud om tre Tobiasnätter eller det endast var en eftergift för borgerlig konventionalism, må lämnas därhän. Sängledningens karaktär av symbolisk handling kommer emellertid genom författarens detaljrika framställning i klar belysning.

Om denna ceremoni vid första bröllopet berättar Brandis: »Bruden sattes i sängen jämte mig av sin fader. Jag satte mig först, därefter förde de bruden till mig. Sedan hon överlämnats till mig, tog jag henne på min högra arm, fruarna slogo lakan och täcke samman över oss, knappt till hälften, och slogo genast tillbaka dem igen. Sedan förplägade man oss (gaf men uns) som man brukar vid brudbädden. Sedan stego vi åter upp, och min fader dansade en liten dans med henne.» Därefter fortsatte man att äta och dricka till långt fram på natten.⁵

Vid skildringen av sitt tredje bröllop har Brandis ytterligare detaljer att berätta, som äro av intresse i detta sammanhang. Sängledningen ägde rum klockan tio på kvällen, och sedan brudens far satt henne bredvid brudgummen i bädden, yttrade han: »I Guds, Faderns, Sonens och den Helige Andes namn, må Gud giva Eder lycka och välgång». Hela brudkammaren var uppfylld av män och kvinnor, fruar men inga jungfrur. Medan brudparet satt på sängen, bjöd man konfekt, vin och öl. Därefter serverades — fortfarande i brudgemaket — en måltid, bestående av stek, höns m. m. Först därefter, sedan klockan hunnit bli tolv, tog en frände till brudgummen, hans »brudrots», upp bruden — »å mina vägnar», säger dagbokens författare — och dansade med henne. Brandis nämner här en intressant detalj; han säger, att bruden dansade »in den losen haren»: med utslaget hår, ett tecken på att hon fortfarande var *virgo intacta*.⁶

Det framgår av dagboken, att man vid sängledningen följde ett bestämt ceremoniel: brudens far ledde bruden till brudsängen, men det var brudgummens far, som skulle ta upp henne och dansa med

---

⁵ Henning Brandis' Diarium, herausgeg. von Ludwig Hänselmann, Hildesheim, 1896, s. 32 f. Jfr Ferdinand Frensdorff, *Verlöbniß und Eheschliessung nach hantischen Rechts- und Geschichtsquellen*. *Hantische Geschichtsblätter*, 1917, s. 294; 1918, s. 11.

⁶ Brandis' Diarium, s. 191; jfr s. 43.

hennes. Då Brandis gifte sig för tredje gången, var hans far död, det var därför en annan representant för hans släkt, som fick sig anförtrött detta hedersuppdrag.

Brandis' skildring ger anledning till ytterligare kommentarer. Frapperande är att någon *Benedictio thalami* inte nämnes, trots att en präst varit närvarande vid samtliga bröllop och förrättat vigseln. Om denna benediktation verkligen utförts enligt kyrklig ritual, förefaller det omotiverat, att brudens fader, som han gjorde vid det tredje bröllopet, skulle ha nedkallat Guds välsignelse över brudparet.⁷ Enligt de svenska folkvisorna tycks akten likaså ha haft en rent borgerlig karaktär, om man härvidlag vågar draga några slutsatser *ex silentio*.

Ett för den ålderdomliga seden belysande rättsfall omtalas i Kinnevalds härads dombok för den 30 juni 1603. Också här är det liksom i det från Stockholm (ovan s. 90) relaterade rättsfallet fråga om ett dråp, begånget under en bröllopsfest. Domboken berättar, att »Jöns Nilsson i Hättebo, som döder bleff war brudennes ljusepilt och folgte bruden till sängh med ljus och bloss effther deris seduenie ...». Dråparen Per Jönsson hade av en annan person, som själv var »fördrucken», blivit ombedd att i hans ställe »liusa brudgummen till sängh ded han och så gjorde och när han kom för brudehusdörren war dören låst och badh låtha op dören.» Den sedermera dräpte Jöns Nilsson, som alltså redan befann sig i brudehuset, nekade att låsa upp, varefter dråparen sparkade sönder dörren. Dråpet ägde emellertid inte rum, så länge de båda »ljusepiltarna» voro kvar i brudehuset utan först senare.⁸

Att brudens och brudgummens ljusepiltar på detta sätt råkade i slagsmål, så att den ene dräpte den andre, är belysande för forna tiders bröllops seder. Ölet eller brännvinet flöt i strömmar, gästerna blevo berusade, och kniven satt löst i bältet. Av det här refererade

⁷ Enligt Franz' år 1909 utgivna arbete *Die kirchlichen Benediktionen II*, s. 177 förekommer *Benedictio thalami* i tyska ritual först på 1400-talet. Det av samme förf. år 1912 utgivna *Biskop Heinrichs av Breslau ritual från början av 1300-talet* upptager emellertid denna benediktation, a. a., s. 23. Franz har alltså i det förstnämnda arbetet på denna punkt misstagit sig. Det av Franz år 1904 utgivna *Rituale von St. Florian från 1100-talet* innehåller däremot inte *Benedictio thalami*.

⁸ Kinnevalds härads domböcker, 1603, f. 3 f. Göta hovrätts arkiv, Jönköping. Avskrifter av domböckerna ha godhetsfullt ställts till mitt förfogande av chefen för Lunds Landsmålsarkiv docent Gunnar Hedström.

protokollet framgår, att dråparen var försedd med vapen, »värja». Man måste komma ihåg, att brudfärden ofta gick igenom stora skogar, där skogsrövare och stigmän gjorde trakten osäker. I Värends domböcker omtalas ofta hur förbrytare för att undgå lagens arm sökte sig till skogen. Att brudföljet var beväpnat, var alltså inte endast fullt legitimt, det ansågs i äldre tider som självklart. Men man förstår hur klokt det var, då Östgötalagen stadgade, att bröllopsgästerna skulle lämna ifrån sig sina vapen, då de kommo till gästabudet. Husbonden på stället tog dem i förvar, tills de lämnade gården, och garanterade i stället sina gäster hus- och hemfrid.⁹

Det är mot bakgrunden av dylika förhållanden man har att se Östgötalagens noggranna bestämmelser om hur det skulle ärvas, om brud eller brudgum avlede *efter* vigseln (giftermålet) men *före* sänggåendet (jfr ovan s. 63). Mellan dessa båda moment låg den många gånger farofyllda färden från kyrkan till bröllopsgården eller från brudens till brudgummens hem. Brudskaran var också lyst i frid, och höga böter drabbade fridsbrytaren. Särskilt för brudgummen fanns det risk att bli indragen i och dräpt under de slagsmål, som voro så vanliga under bröllopfesterna.

Dombokens omnämmande av att brud och brudgum hade var sin ljusepilt förtjänar också att uppmärksammas. Enligt en senare skildring (från år 1749), också den från Småland, från Urshults pastorat, skulle ljusepiltarna stå på var sin sida om kronstången med brinnande ljus, medan bruden enligt gammal sed dansade med samtliga gäster.¹⁰ Ljuspiltarna dansade också själva med brinnande facklor den s. k. fackeldansen.¹¹ Samma sedvänja, dans under bröllopet med brinnande ljus, omtalar också Brandis från sitt bröllop 1475.¹²

Då alla äldre belägg på sängledningsceremonien äro av intresse, skall här ytterligare ett exempel anföras, trots att några detaljer inte nämnas. Också här var det fråga om ett dråp under en bröllopsfest och också här började slagsmålet sent på aftonen, då »bruden säng-

⁹ Östgöta l., Gifterm. b. 8.

¹⁰ Sam. Krok, Urshults pastorats inbyggares seder. Småländska hembygdsböcker, I, 1922, s. 37.

¹¹ G. O. Hyltén-Cavallius, Wärend och wirdarne, II, 1922, s. 320.

¹² Brandis, a. a., s. 33. Om fackeldansen under bröllopet, se Troels-Lund, a. a., XI, s. 159 ff.

ledd var». Det ifrågavarande bröllopet, som var ett finnbröllop, ägde rum år 1620 i Stigsjö socken, Västernorrlands län.¹³

Hur sängledningen gick till på 1600-talet inom högadliga kretsar omtalar Olof Rudbeck i sin *Atlantica*. Allt ifrån äldsta tider till »vår tid nu för 30 år sedan», berättar han, »har den seden varit . . . att intet heligare band var uti äktenskapsståndet än att brud och brudgum skulle uti allas närvaro, som kallades till gästabudet, ledas till brudsängen uti vilken de satte sig och dem lyckönskandes». Sängen skulle vara »byggd» mitt i en sal högt upp med trappor, så att alla människor skulle se denna hedersgärningen och vad då för händer hades.

Rudbeck citerar därefter ett stycke ur *Hervararsagan*, som skildrar hur man för ett kungabröllop lät bygga en väldig sal. Mitt på salsgolvet ställdes en väldig säng, så hög att man måste stiga fem trappor för att komma upp i den. Denna säng var avsedd för sängledning av brud och brudgum. Rudbeck fortsätter: »Uti senare tider, som jag och andra kunna minnas, var sängen öppen med klädda stolpar, på vilka fordom brudgummens sköld och vapen hängdes, som är bekant av en gammal visa; och inleddes i brudsalen först bruden av hovriddarna (∴: brudsvennerna) och alla jungfrur, fruar och hustrur följde, ledsagandes henne upp i sängen, sedan kom brudgummen med sitt följe och ställte så hovriddarna sig för sängen, hållandes händern i kors, var uppå brudgummen skulle springa upp i sängen, sättiandes sig vid bruden, och när lyckönskan var gjord, tog han kronan av bruden och satte vid fötten: sedan plägades de såväl som hela sällskapet, vilka och med dansande sig förlustade, och på sistone sångs en visa, när alla skildes, önskandes brudfolket lycka, vilken slöts med detta ordasätt:

Släck ljuset i kronan
tag bruden i famn.

Såsom ock en annan visa uti ingången i brudsalen söngs och slöts med det ordasätt:

Sätt ljuset i kronan
tag bruden i hand.»¹⁴

¹³ Norrländska samlingar utgivna av Johan Nordlander, häfte 4, s. 178.

¹⁴ Olof Rudbeck, *Atlantica*, I, 1679, s. 253 ff.

Då man tar del av Rudbecks skildring av den väldiga paradsängen, kunde man vara frestad till antagandet, att författaren, inspirerad av Hervararsagan, lämnat sin fantasi alltför fria tyglar. Så är emellertid ingalunda fallet. Då Karl X Gustav år 1654 i rikssalen på Stockholms slott vigdes med Hedvig Eleonora, stod mitt på golvet en dylik paradsäng. Att sängledningen vid detta tillfälle med ärkebiskop Lenæus som vigselförrättare måste ha ägt rum enligt kyrkans ritual är självklart. Under ceremonien satt kungen i brudsängen med sin brud, berättar ett ögonvittne.¹⁵ Scenen med kungen och drottningen sittande på brudsängen är återgiven på ett berömt kopparstick.

I Danmark och Tyskland voro dylika, för ändamålet tillverkade paradbrudsängar så vanliga, att myndigheterna sågo sig föranlåtna att förbjuda dem.¹⁶ Att bruket var spritt också i Sverige framgår av en bestämmelse i den kyrkoordning, som biskop och domkapitel år 1619 utfärdade för Växjö stift. Pastores uppmanas där att tillse, att »de lättfärdiga, höga springe-sängar i brudehuset, derigenom många hafva sprunget sig ifrån helsan» avskaffades.¹⁷ Prästerskapets kamp såväl mot »springesängarna» som mot oskicket att hoppa upp i brudsängen tycks dock ha varit föga framgångsrik.

Liksom i ett flertal andra källor omtalas också i *Atlantica*, att brudpar och gäster förplägades (»plägades») under ceremonien. Man fäster sig vid att den visa som sjöngs är densamma, som nämnes i folksagan om Prinsessan i jordkulan.¹⁸

¹⁵ En dotter till riksamiralen Gabriel Bengtsson Oxenstierna, Dela Gardiska Archivet, utg. av P. Wieselgren, del X (1837), s. 49 f.

¹⁶ Troels-Lund, a. a., XI, s. 89 ff. — En dylik paradbrudsäng, på vilken brud och brudgum satte sig, omtalas också från Karl IX:s bröllop i Nyköping år 1592. Nils Ahnlund, *Storhetstidens gryning*, 1918, s. 31.

¹⁷ Olof Wallquist, *Ecclesiastique samlingar*, fl. 8, 1795, s. 600.

¹⁸ Samma visa omtalas av J. G. Hallman, *Fordna tiders gifftosed i Swia-Rike*, en bröllopsdikt från 1724. Också enligt Hallman sjöngs visan, när brudparet leddes till sängs. Man kan emellertid inte bortse ifrån att Hallmans källa kan ha varit *Atlantica*. Visan nämnes också av L. Lloyd, *Svenska allmogens plägseder* (1871; översättning från engelskan), s. 15 f. Lloyds skildring av sängledningen sådan den »fordom var» är emellertid utan tvivel hämtad från Rudbeck. Detta gäller dock endast hans framställning av tidigare seder. Hans omedelbart förut (s. 15) i pressensform lämnade skildring av ceremonien — hur brudparet av gästerna följas till brudkammaren, där brud och brudgum sätta sig på sängen samt bjuda gästerna på vin och brännvin — förefaller att grunda sig på direkta meddelanden. Beroende av Rudbeck är också C. Forssell, *Ett år i Sverige*, 1827, s. 107.

Bruket att brudgummen skulle ta kronan av bruden under sängledningen, omtalas också i en krönika från år 1671 från Bornholm. Det heter där: »Naar nu Maaltid er holdet og Taksigelse gjort, ledes hun først til Sengs, derefter Brudgummen, med Blus och Sang. Naar han stiger udi Sengen, sætter han først sin Hat paa Brudens Hoved, tagende Kronen af, udi mening hun skal vare hanem underdanig.»¹⁹

Det är samma ceremoni med facklor och sång, som vi mött på andra håll. Den danska krönikan har emellertid en detalj, som ingen annan här anförd källa omtalat. Den säger, att brudgummen, sedan han tagit kronan av bruden, skulle sätta sin hatt på hennes huvud som ett tecken på att hon skulle vara honom underdånig.

I sina *Antiquitates sviogoticæ* (tredje uppl., 1670), skildrar Johannes Loccenius också sängledningen. Han berättar, att sedan bröllopföljet efter vigseln i kyrkan återkommit till bröllopsgården, var det på sina håll brukligt, att brud och brudgum satte sig på sängen och genom böner och sånger anbefalldes åt Guds välsignelse. Det berättas, säger Loccenius, att det fordom var bruk, att brudgummen, då han satt jämte bruden vid eller på sängen, tog av henne kronan och satte den vid sina fötter och därefter satte på henne sin hatt; detta skulle vara ett uttryck för att bruden skulle vara sin man underdånig. Men numera har man, fortsätter han, för att minska på de många bruken upphört med denna sed.²⁰

Till skillnad från flertalet 1600-talsförfattare omnämner Loccenius också det kyrkliga inslaget i ceremonien. Intressantast är emellertid att också han liksom Bornholmskrönikan omtalar seden att brudgummen, då han tagit kronan av bruden, satte sin hatt på hennes huvud.

Samma sedvänja omtalas i en svensk bröllopsdikt från Karlstad från år 1671, alltså från samma år som den danska krönikan och ungefär samtidigt med Loccenius. Det heter i dikten:

Brudgumme glöm dig ey bort/ trött Bruden ledas åt Sänge/
 Skynda dig qwecker å foot; sielff kronan aff henne at taga/
 Sätt uthi ställe din hatt: Män kronan sätt du man neder;
 Bruden ey härska tig will/ ey aff tig nämnas en Droning/²¹

¹⁹ Borningsholms krønike 1671, utg. av Johannes Knudsen, Rønne, 1926, s. 171.

²⁰ Johannes Loccenius, *Antiquitates Svio-Gothicæ*, 1670, s. 156. I den år 1647 utgivna första upplagan nämns ingenting om hatten i motsvarande kapitel.

²¹ Uppsala Landsmålsarkiv 2662: 1.

Med tanke på den stora roll som hatten som symbol spelat i äldre tid, har man all anledning förmoda, att denna handling från brudgummens sida en gång haft en rättssymbolisk karaktär.

Hatten var fordom en manlighetens symbol. Vi ha ju ännu i modern svenska uttryck sådana som »vara karl för sin hatt». Välbekant är också lagtermen »gång hatt till och huva ifrån», hämtad från Östgötalagens ärvdabalk.²² Hatten var också en symbol för ansvar. I den medeltida dikten Schacktavelslek sägs det, att om en kung inte vill lyda de goda råd hans rådgivare ge honom, så får han taga det på sitt eget ansvar, ha sin egen hatt uppå:

wille han egh sig wända rat
thaa hauy oppaa sin egin hat.²³

Ett drastiskt exempel på samma ordspråksliknande uttryck finner man i ett visitationsprotokoll från år 1641, där det heter: »Och den som nu sådant intet will lydha, taghe sin egen hatt opå, och drage till helffwetit.»²⁴

Såväl den danske krönikören som Loccenius och bröllopspoeten i Karlstad, tre av varandra helt oberoende sagesmän, ha tolkat brudgummens åtgärd att ta kronan av bruden och i stället sätta sin hatt på hennes huvud som ett tecken på att hon hädanefter skulle vara honom underdånig. Men inför lagen betydde detta, att det var mannen som var hustruns förmyndare. Då han »hade sin egen hatt uppå», handlade han på eget ansvar, då han satte sin hatt på hustruns huvud, var det ett tecken på att han hade ansvar också för hennes handlingar; som hennes målsman ägde han att både svara och söka för henne.

I en dylik på 1600-talet förbleknad rättssymbolik har man utan tvivel att söka förklaringen till sedvänjan. Liknande symboliska handlingar omtalas också på andra håll. I Ditmarsken satte man på bruden brudgummens hatt, då man hämtade henne från föräldrahemmet, hos lillryssarna förfor man på samma sätt, sedan bruden

²² Ärvdab. 3: 1.

²³ Gunnar Blomqvist, Schacktavelslek och Sju vise mästare, 1941, s. 113; jfr Söderwalls Ordbok, s. v. *hatt*.

²⁴ B. Rud. Hall, Ur den kyrkliga folkdisciplinerings historia, 1927, I, s. 132. Se också Seth Gustafson, Hemming Gadhs språk II, 1950, s. 40.

förts till brudkammaren.²⁵ Hos den svenska befolkningen i Estland förekom det också, att bruden satte brudgummens hatt på sitt huvud,²⁶ men vanligen tillät inte konvenansen att brudgummen tog av sig sin hatt under bröllopfesten.²⁷

I flertalet här nämnda exempel på sängledningen har ceremonien kvar sin ursprungliga, rent världsliga karaktär. Det klerikala inslag, som till äventyrs funnits, nämnes i regel inte. I en dagbok från 1600-talet, förd av Petrus Magni Gyllenius, från år 1667 kyrkoherde i Bolstad i Värmland, omnämnes ceremonien som kyrklig akt vid flera tillfällen, men tyvärr endast i förbigående. Så berättar Gyllenius exempelvis om ett bröllop 1663: »efter gudztiensten hemma i huset sängledde jagh them (brudparet)». Eftersom vigseln ägt rum i samband med aftonsången, måste sängledningen ha ägt rum på kvällen.²⁸

När man kommer in på 1700-talet, äro de förnämsta källorna för det här behandlade ämnet socken- och landskapsbeskrivningar. Eftersom dessa ofta äro författade av präster, är det naturligt, att det kyrkliga inslaget i ceremonien dominerar. Då akten enligt 1693 års handbok förlagts till tiden närmast efter vigseln, är det också troligt, att det äldre bruket, som innebar, att brudparet i ordets bokstavliga mening sängledes, dvs. fördes till brudsängen för att vila där under natten, alltmer försvann. Det var kyrkan, som konserverat sedvänjan genom att upptaga den i sin ritual, men det var också kyrkan, som genom att ändra den ursprungliga tiden gav incitamentet till brukets upplösning och utplånande.

Genom att ceremonien under 1700-talet i regel tycks ha anslutit sig till handbokens formulär bli skildringarna ganska likartade. Så snart brudpar och bröllopgäster efter vigseln kommit till bröllopgården, förrättade prästen sängledningen — hur oegentligt namnet under sådana förhållanden var har redan framhållits. Akten började med att man sjöng en psalm, exempelvis »Kom helge Ande, Herre

²⁵ Bächtold-Stäubli, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, s. v. *hut*, spalt 537.

²⁶ C. Russwurm, Eibofolke, Reval 1855, II, s. 83.

²⁷ *Ibid.*, s. 76, 80. — Om hattens rättssymboliska betydelse i andra sammanhang, se exempelvis Grimm, Rechtsalterthümer, I, s. 204 ff.; jfr också J. E. Almqvist, Namnet riddarsyn, Svensk Juristtidning 1942, s. 682.

²⁸ Diarium Gyllenianum eller Petrus Magni Gyllenii Dagbok 1622—1667, utg. av Reinh. Hausen, Helsingfors 1882, s. 276. Att såväl vigsel som sängledning ägde rum på aftonen sägs också s. 283; jfr också s. 258.

god» — en tradition, som bevarat sig genom århundradena. Prästen läste därefter välsignelsen över brudhuset och brudparet. Sedan ceremonien slutat, följde regelbundet gästernas lyckönskningar till brudparet. »Därefter inbäres varma maten», som det heter i en berättelse. Stundom ägde dock akten rum först efter bröllopsmåltiden.

Som ett typiskt exempel på dessa 1700-talsskildringar skall här en av dem återges. Den är från år 1774 från Kalmar län och lyder: »När Brudeparet och Brudskaran kommit in uti Brudhuset, gifwes tillkännna, att alt bör wara tyst, hwarefter Prästen med Psalmen Kom helige Ande Herre god etc. börjar den så kallade sängledningen, wid hwilkens slut han håller ett kort till ämnet lämpeligt tal och sedan önskar Brudeparet lycka, hwarefter Brudfolkens föräldrar och Brudskaran, den ene efter den andre dem äfwen lyckönskar».²⁹

I en annan skildring, från Dalarna, omtalas, att brudsvennerna »vid in- och utgången i kyrkan» bära var sitt mycket utsirade och brokiga hyende under armen, »hwilka läggas på Brudstolen att sitta på (i kyrkan), och wid Sängledandet till Brudparets tjenst på golfwet, at der falla på knä.»³⁰ Dessa hyenden omtalas också i andra berättelser och spelade en stor roll vid sängledningsceremonien. I Småland kallades de som buro dem för hyende-förare eller hyendesvenner.³¹

Utan ceremonier tycks sängledningen ha ägt rum i Danderyds socken, enligt vad kyrkoherde J. P. Wallenstein berättar i sin redogörelse för ett bröllop därstädes år 1786. På kvällen kläddes bruden i hustrudräkt, berättar denne författare, och efter en stund började man tala om sängledningen. Föräldrarna, brudfrämman och prästen förde de nygifta till deras »sängrum» och tillslöto dörren om dem för att lämna dem i ro. Klockan var då fyra om morgonen, heter det.³²

Ett sent exempel på ceremonien i dess ursprungliga form, efter vad det förefaller utan något kyrkligt inslag, ha vi i prosten Öllers år 1800 tryckta beskrivning av Jämshögs socken i Blekinge. Bland

²⁹ M. G. Crælius, Försök till ett landskaps Beskrifning, Calmar 1774, s. 421.

³⁰ Abr. Abrah:son Hülphers, Dagbok öfwer en Resa igenom . . . Dalarne år 1757, tryckt 1762, s. 272; jfr en skildring från Snävringe härad i Västmanland, Västmanlands fornminnesförenings årsskrift, XV (1925), s. 18; Petter Åhstrand, Beskrifning öfwer Öland, 1768, s. 172, 174.

³¹ J. Gaslander, Allmogens i Wästbo sinnelag, seder m. m. Småländska hembygdsböcker III, 1923, s. 35, 37. Lunds universitets folklivsarkiv 6835, s. 12.

³² Meddelanden från Nordiska Museet, utg. av Arthur Hazelius (1898), s. 56.

»oseder», som blivit avskaffade, nämner han, »at Brudparet tilförene skulle sjungas i säng af så många som fingo rum i Brudkammaren eller stugan; at Brudgummen då i allas närvaro skulle påbinda qwinnokluten i sängen; hwarunder alla närvarande skulle hafwa hwar sitt eller 2:ne ljus i händerna, hwilka kallades bruabloss». ³³ Kvinnokluten på brudens huvud var ett tecken på att hon hädanefter inte längre var ungmö utan hörde till de gifta kvinnornas krets.

Då tysken Ernst Moritz Arndt år 1804 företog sin resa genom Sverige, kom han bl. a. till Handöls kapell i Jämtland uppe vid norska gränsen. Här deltog han i ett lappbröllop, som han beskrivit i sin »Resa genom Sverige 1804», och skildrar i det sammanhanget också hur sängledningen gick till. Sedan bröllopsmåltiden slutat, berättar Arndt, följde sängledningen, sista bröllopsceremonien. »Mitt i stugan lades en kudde, de bägge nygifta knäföllo, gästerna ställde sig i en krets runt omkring. Presten läste ännu en gång välsignelsen öfver dem, och sedan söngo vi alla en Brudpsalm.» Tidigare under resan hade Arndt uppehållit sig i Gudmundrå prästgård i Ångermanland. Också där tillgick sängledningen enligt Arndts uppgifter på samma sätt. Ceremonien uppfattas av honom riktigt såsom »en symbol af ett verkligt biläger». ³⁴

En mera ursprunglig karaktär har akten i den skildring, som Nicolovius ger i sin bok om folklivet i Skytts härad i början av 1800-talet. Sedan dansen var slutad, intogs en aftonmåltid och först därefter följde sängledning enligt Nicolovius. Författaren berättar: »... nu avkläddes brud och brudgum i hela sällskapets närvaro, och sedan de gått till sängs, lästes av prästen över dem några böner, varefter klockaren och hela samlingen instämde psalmen: Kom helge Ande, Herre god etc.» ³⁵

Ännu i mitten av 1800-talet var det på Gotland sed »att sjunga brudparet i säng». Ceremonien försiggick dock inte i brudkammaren utan i »salen» och någon verklig sängledning var det inte fråga om. Brudparet knäböjde under den kyrkliga akten på en långdyna eller på tvenne kullerstolar. ³⁶

³³ J. J. Öller, Beskrifning öfver Jemshögs sochn i Blekinge, Wexiö 1800, s. 239.

³⁴ Ernst Moritz Arndts Resa genom Sverige år 1804, III, översatt av J. M. Stjernstolpe, 1808, s. 155 och s. 47.

³⁵ Nicolovius, Folklivet i Skytts härad vid början av 1800-talet, 1924, s. 178.

³⁶ Nils Lithberg, Bröllops seder på Gotland. Fataburen 1907, s. 177.

Också i Norge bibehöll sig det ålderdomliga bruket, och ännu på 1850-talet var det sed i Telemarken »att Bruden i festligt Optog ledsaget af Brudepiger, Spillemænd och Brudesvende, ledsages till Brudekammeret (högeloft), hvorefter Brudgommen under en lignende Ledsagelse af sine 'hjasetismenn' och fast den hele öfrige Brylløpsflok senere ankommer.»³⁷

Också i det svenska Estland har sedvänjan levat kvar långt fram i våra dagar. Från Nuckö omtalas hur brudtärnorna förde bruden till brudkammaren, dit sedan också brudgummen fördes av sina marskalkar. Brudparet fördes till sängs, och under det att de övriga bröllopgästerna sjöngo en psalm, bredde brudfrämman täcket över brud och brudgum.³⁸ Här ha vi säkerligen en sentida rest av den gammalgermanska rättssymbolik, som innebar, att äktenskapet var fullbordat, då täcket breddes över brud och brudgum. Också på Ormsö har seden att föra brudparet till den gemensamma sängen levat kvar.³⁹

*

Eftersom sängledningsceremonien — låt vara i förbleknade former — levat kvar i vårt land ännu i sen tid, har man all anledning att undersöka, i vad mån den bevarats i den muntliga traditionen. I Folkliivsarkivet i Lund (citerat LUF) och i Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala (cit. ULMA) finnas sammanlagt bortemot ett trettiootal uppteckningar, där sedvänjan omtalas, de senaste från 1940-talet.

Uppteckningarna fördela sig på följande landskap: Skåne, Blekinge, Småland, Västergötland, Dalsland, Närke, Värmland, Hälsingland, Härjedalen och Jämtland. Då det är fråga om ett jämförelsevis så ringa antal uppteckningar, måste det säkerligen betraktas som en tillfällighet, att just dessa landskap äro representerade. Utan tvivel har sedvänjan, som i denna muntliga tradition i regel tycks

³⁷ Norske Folkeviser udg. af M. B. Landstad, 1853, s. 217.

³⁸ Russwurm, a. a., II, s. 78; jfr s. 85, 88, 90.

³⁹ K. Robert V. Wikman i Det glada Sverige II, s. 1520. Förf. gör där följande uttalande: »Detta var bilägersceremonien, som vi annars känner endast från de högre ståndens bröllop i äldre tid.» Sängledningsceremonien var emellertid — vilket tillräckligt klart torde framgå av föreliggande undersökning — en till sitt ursprung *folklig* sedvänja, såsom sådan väl dokumenterad från äldre tid.

ha haft en kyrklig karaktär, i konservativa bygder funnits över hela vårt land ända in till modern tid.

En del av sagesmännen säga sig själva ha bevittnat ceremonien, andra uppge sig ha hört den omtalas. En av sagesmännen, från Lillhårdals socken i Härjedalen, daterar ett bröllop, som han själv varit med om, till år 1865. Han berättar: »Strax efter det att brurparet och folket hade kommit hem från kyrkan, så samlades dom i bröllopsstugan, och då steg brurparen å knem (o: på knä) på en pall, och brursvenneren hade var sin kudd(e), som dom stack undi brurparen. Och så läste prästen någonting över dom, att dom skulle vara fruktsamma och föröka jorden».⁴⁰ Kudden hade de haft också i kyrkan, då de böjde knä framför altaret.

I detta fall försiggick alltså ceremonien i alldeles samma former som under 1700-talet och torde så till vida ha följt handbokens formulär, som den ägde rum omedelbart efter hemkomsten från kyrkan. I handboksformuläret fanns emellertid ingenting om att brudparet skulle vara fruktsamma, dessa ord hade uteslutits redan i Olaus Petri handbok (jfr ovan s. 79 f.). Då emellertid ett flertal sagesmän i detta avseende lämna samma uppgift, kan man sannolikt härav sluta, att folket i gemen uppfattat meningen med akten som en uppmaning till brudparet att föröka sig.

I fråga om tidpunkten för ceremonien följde man emellertid ingalunda alltid handbokens föreskrift, att den skulle ske så snart man kom hem från kyrkan. Tvärtom försiggick akten — att döma av uppteckningarna — i flertalet fall på kvällen. På denna avgörande punkt hade ceremonien alltså bevarat sin ursprunglighet. Brudparet leddes verkligen till sängs av gästerna. Så tycks framför allt ha varit förhållandet i södra Sverige.

En del av uppteckningarna förete också andra ålderdomliga drag. Ett flertal sagesmän omtala sålunda, att brud och brudgum skulle klä av sig och lägga sig i sängen i gästernas närvaro. I nordvästra Skåne var det sed, att ungdomarna sjöngo utanför brudkammarens fönster, sedan brudparet gått till sängs.⁴¹ Samma sedvänja fanns under medeltiden i Bretagne, där det i vissa trakter var bruk, att bröllopsgästerna utanför brudkammarens fönster sjöngo psalmen

⁴⁰ ULMA 7347, s. 759 f.; uppteckningen från år 1933.

⁴¹ LUF 3242; uppteckningen från år 1930.

»Veni, creator spiritus», samma psalm, som nämnes av Olaus Magnus.⁴²

En kvinnlig sagesman från Ystad, född 1847, berättar: . . . »det hände ibland också, att alla bröllopgästerna voro med och såg på, när brudparet kröp till sängs. Ja, jag hörde t. o. m. berättas att prästen varit med inne i bröllopskammaren och lagt täcket över ett par som gift sig. Men det var ju långt tillbaka i tiden.»⁴³ Är uppgiften, att prästen lagt täcket över brud och brudgum, riktig — vilket man inte har någon anledning att betvivla — är det ett visserligen icke enastående exempel på hur en rättssymbolisk sedvänja kan bevara sig genom århundradena, långt efter det den förlorat varje mening och sedan människorna för länge sedan glömt bort den verkliga innebörden i den utförda handlingen.

*

⁴² Friedberg, a. a., s. 64.

⁴³ LUF 9141; uppteckningen från år 1942. Utöver de redan citerade ha följande uppteckningar anlitats:

- LUF: 3004 Brömstad sn, Skåne.
 4373 Annelövs sn, Skåne.
 3333 Sillhövda m. fl. socknar, Blekinge.
 8848 Bräkne Hoby sn, Blekinge.
 2924, 6835 Älghults sn, Småland.
 3267 Vissefjärda sn, Småland.
 7100 Kävsjö sn, Småland.
 3482 Östbo hd, Småland.
 4481 Karlslunda sn, Småland.
 1130, s. 50, V. Eds sn, Småland.
 3078 Forshems sn, Västergötland.
- ULMA: 42: 9, s. 211, Dalsland.
 11100, s. 18, Östmarks sn, Värmland.
 885: 2, s. 4, Nysunds sn, Närke.
 3261: 1, s. 41, Bjuråkers sn, Hälsingland.
 2238, s. 211; 7347, s. 737 f., 745 f., Lillhärdals sn, Härjedalen.
 17491, s. 72, Svegs sn, Härjedalen.
 7347, s. 1550, Kyrkås sn, Jämtland.
 9060, s. 506, Hammerdals sn, Jämtland.
 2125, s. 345, Sundsjö sn, Jämtland.
 7347, s. 1421 f., Alsens sn, Jämtland.
 208: 9, s. 2, Jämtland.

De här nämnda handlingarna från ULMA har jag varit i tillfälle att gå igenom i Lund tack vare det vänliga tillmötesgående, som visats mig av arkivchefen, professor Dag Strömbäck.

Då denna utredning sträcker sig över en så pass lång tidrymd och stöder sig på ett så heterogent material, kan det måhända vara befogat att ytterligare understryka huvudlinjerna i utvecklingen.

Sängledningsceremonien är till sitt ursprung av så gammalt datum, att vi inte kunna skönja dess upphov. I svenska källor möta vi den första gången i de svenska landskapslagarnas bestämmelse, att brud och brudgum »uppenbarligen» skola gå i säng samman, dvs. i vittnens närvaro. Det gemensamma sänggåendet är här en borgerlig rättsakt utan något religiöst inslag. Det mest betydelsefulla momentet var, då täcket breddes över brud och brudgum, en symbolisk handling, som länge tycks ha bevarat sin karaktär av rättsakt.

Vilken stor betydelse sängledningsceremonien haft framgår bl. a. av att den katolska kyrkan ansett det nödigt att upptaga den i sin ritual. Som kyrklig ceremoni var den emellertid rättsligt betydelselös. Säkerligen har kyrkan aldrig helt förmått att ge akten en klerikal prägel; den borgerliga ceremonien har efter allt att döma levat kvar vid sidan av den religiösa.

I ceremoniens historia har reformationen inte satt några djupare spår. Den lutherska kyrkans ritual skiljer sig i sina väsentliga delar härvidlag icke från den katolska kyrkans. Under 1600-talet skedde emellertid en betydelsefull förändring i den religiösa akten på så sätt, att den förlades till tiden mitt på dagen. Ceremonien kom härigenom att förlora sin ursprungliga realistiskt-konkreta karaktär. Härtill bidrog också, att den från början självskrivna lokalen för densamma, bröllopsgården, stundom utbyttes mot andra lokaliteter. Den sistnämnda förändringen tycks dock aldrig helt ha slagit igenom; i yngre belägg på sedvänjan nämns aldrig annan lokal än bröllopsgården.

Trots dessa upplösningstendenser fortlevde det gamla bruket att leda brud eller brudpar till sängs sporadiskt ända fram till andra hälften av 1800-talet. Beläggen från senare tid ha i vårt land i regel kyrklig karaktär; sista gången akten beskrives detaljerat utan klerikalt inslag är år 1800 (hos prosten Öller), då den emellertid omtalas som bortlagd.

*

Sängledningens historia är endast en obetydlig detalj i det stora skeendet. Men i den lilla skärvan spegla sig de stora samman-

hangen: kampen mellan hedendom och kristendom, mellan ättesamhälle och statssamfund, kristendomens och statssamfundets slutliga och definitiva seger. Den gamla ceremoniens historia genom ett årtusende har också andra aspekter: den visar hur bakom kristen liturgi kunna dölja sig gammalgermanska rättsbruk.

På den folkliga fantasien har den högtidliga akten, som den en gång gestaltade sig med sång och brinnande ljus, utövat en stark tjuskraft, och folkvisornas okända diktare ha därur hämtat inspiration. Oklara föreställningar om den åldriga ceremonien tyckas också ha föresvävat en modern skald, Erik Axel Karlfeldt, då han i sin vackra dikt »Ljusstöperskan» talar om ljusknekten, som lyser en mö i säng.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Zeremonie der Bettbeschreitung am Hochzeitabend ist eine altertümliche Sitte, die in ihrem historischen Zusammenhang in der Literatur wenig bemerkt worden ist. Sie konnte in ihrer äusseren Ausgestaltung verschieden sein, bestand aber im wesentlichen darin, dass die Braut zu dem Brautbett geleitet wurde; Braut und Bräutigam bestiegen dann in der Gegenwart von Zeugen das Bett.

In schwedischen Quellen begegnen wir dieser Zeremonie zum ersten Mal in den Vorschriften der Provinzialrechte, dass Braut und Bräutigam »offenbar» dasselbe Bett besteigen sollen. Die Bettbeschreitung ist hier ein zivilrechtlicher Akt ohne religiöses Gepräge. In dem Augenblicke, wo die Decke über Braut und Bräutigam gebreitet wurde, war die Ehe vollzogen und ihre rechtlichen Wirkungen traten in Kraft.

Diese symbolische Handlung hat, wie es scheint, lange ihren rechtlichen Charakter bewahrt und wird u. a. in zwei Quellen des späteren Mittelalters, die auch sonst interessante Beiträge zu unsrer Kenntnis der Bettbeschreitungszeremonie abgeben, erwähnt. Die eine Quelle ist eine Schilderung von der Hochzeit des dänischen Herzogs und nachherigen Unionskönigs Hans in Kopenhagen 1478. Die andere ist Henning Brandis' Diarium mit seinem detaillierten Bericht über die drei Hochzeiten des Verfassers.

Dass die katholische Kirche es für nötig hielt, die Zeremonie der Bettbeschreitung, die *Benedictio thalami*, in ihr Ritual aufzunehmen, zeigt ihre grosse Bedeutung. Hier findet man sie am frühesten in dem englischen Rituale Dunelmense von ca. 900. In Schweden war es aber der mittelalterlichen Kirche nicht ganz gelungen, dem Akt ein religiöses Gepräge zu geben; die bürgerliche Zeremonie lebte an der Seite der religiösen fort.

In der Geschichte dieses alten Gebrauches hat in Schweden die Reformation keine tieferen Spuren hinterlassen. Das Ritual der lutherischen Kirche unterscheidet sich nicht wesentlich von dem der katholischen. Im siebzehnten Jahrhundert ist aber eine bedeutungsvolle Veränderung in dem religiösen Akt vorgegangen. Die Kirchenagende von 1693 schrieb nämlich vor, dass der Akt unmittelbar nach dem Gottesdienste, also in der Regel am hellen Tag, vor sich gehen solle. Die Zeremonie verlor dadurch ihren ursprünglichen realistisch-konkreten Charakter. Hierzu trug auch bei, dass das von Anfang an selbstverständliche Lokal derselben, das Hochzeithaus, bisweilen gegen andere Lokalitäten, z. B. das Pfarrhaus oder das Haus des Küsters, vertauscht wurde. Es scheint jedoch, als ob diese letztgenannte Veränderung nie durchgeschlagen hat; in jüngeren Belegen der Sitte wird kein anderes Lokal als das Hochzeithaus erwähnt.

Trotz dieser Tendenzen der Auflösung lebte in Schweden die alte Sitte, Braut oder Brautleute zu dem Brautbett zu leiten, bis in die letzte Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts sporadisch fort. Bezeichnend für den Konservatismus der schwedischen Liturgie ist, dass die letzten Überbleibsel der mehr als tausendjährigen *Benedictio thalami* erst im Jahre 1942 aus der Kirchenagende ausgemerzt wurde.

POUL NØRLUND

AV

HOLGER ARBMAN

Poul Nørlund avled stilla den 26 maj 1951. Hans tid var utmätt, men ännu skulle han haft mycket att fullborda. Sjukdom hade de senare åren präglat honom, men han var icke bruten; kvar fanns hans viljestyrka, hans arbetsglädje. Var och en som lärt känna honom minns hans kloka syn på tillvaron och hans vänliga, kanske ibland litet frånvarande leende, då han befann sig långt borta från nuet. Med sin rika personlighet och sin intelligens var han som skapad att stå i centrum av det verksamma livet. Man visste, att han kunde och ville åtaga sig uppdrag av vitt skilda slag, men måhända blev det dock till sist för mycket för honom.

Han var född den 4 november 1889 i Slagelse, där hans far var apotekare. Vid Sorø Akademi blev han student 1906 och vid universitetet i Köpenhamn studerade han sedan historia med Kristian Erslev och J. A. Fredericia som lärare. Han fick ej minst genom Erslevs kritiska metod en mycket god skolning. År 1912 tog han sin magisterkonferens och för att få någon existensgrund, som han själv har uttryckt det, sökte och fick han anställning vid Köpenhamns Nationalmuseum. Hans stora intresse var då alltjämt historia, f. a. samhällshistoria. Men den som blir tvingad att arbeta vid ett så rikt museum som Nationalmuseet kan ej gärna undgå att gripas av de vida och nya arbetsfält, som där öppnas. Redan året efter sin anställning, 1913, reste Nørlund till Wien, där han icke blott studerade historia utan också konsthistoria. Och så gled hans intresse allt mer över till medeltidens konst- och kulturhistoria, och han blev för alltid bunden vid museet. År 1917 blev han underinspektör, 1933 inspektör I och 1938 slutligen direktör för hela museet.

Lika rakt och följdriktigt som hans väg gått som museiman går också hans vetenskapliga bana framåt. Under åren 1913—19 utgav han biskop Hans Mogensens översättning av Philippe de Commines memoirer (1574). Ämnet för hans doktorsavhandling (1920) var »Det romerske Slavesamfund under Afvikling». Det är karakteristiskt för

Nørlunds personliga inställning till livet, att han som måtto för sin avhandling tagit en sentens från Montesquieu: *On ne fait pas les lois, on les découvre*. Kanske har Nørlunds kontakt med radikala kretsar under yngre år bidragit till att han valde just detta ämne. Redan här framträda i den deskriptivt-analytiska undersökningen av slavklassens utvecklingshistoria och inte minst i utredningen om dess rättsliga ställning de egenskaper, som präglade hela Nørlunds forskning och som säkerligen gå tillbaka på den skolning han fått av sina lärare, f. a. Erslev. Det är klarheten i framställningen, den kritiska behandlingen av källmaterialet och objektiviteten. Den personliga känslan och fantasien hållas i strama tyglar.

År 1925 kom hans översikt över Sorø kloster och dess gods och 1927 i festskriften till Erslev Jorddrotter paa Valdemarstiden. Nørlund blev emellertid, trots sitt historiska författarskap, snart så fast bunden vid Nationalmuseet, att han avstod från den professur i historia, som han redan tidigt hade kunnat få. Medeltidens konst- och kulturhistoria hade fångat honom och inom dess domäner skulle han göra sina stora, banbrytande insatser, till väsentlig del med spadens hjälp. Han fick uppleva det som förunnats endast få arkeologer: att genomföra två av vår tids märkligaste utgrävningar, att få fram ett material, där man ställs öga mot öga med en värld, som man trodde vara för alltid försvunnen. Det kan synas, som om Nørlund var ett gudabenådat söndagsbarn, som om allt han rörde vid förvandlades under hans händer till märkliga ting. Men i verkligheten stakade han själv ut sin väg; han valde klokt sina uppgifter och fick vad han hoppades och kanske mer än så.

Vid Ikigait nära Kap Farvel på Grönland låg norbornas gamla Herjolfsnes, Österbygdens port ut mot världen. Nere vid stranden låg kyrkogården, och vågorna åt sig långsamt in underifrån; meter efter meter rasade kyrkogården i havet och spolades bort. Men små tygstycken och bitar av träkistor sändes då och då in till Nationalmuseet i Köpenhamn. År 1921 lyckades Nørlund få Kommissionen för undersøgelser i Grönland att skicka honom dit upp för att taga till vara de rester av gravarna vid Herjolfsnes, som eventuellt kunde finnas kvar. Nu inträffade det märkliga, att han på c:a 1 m:s djup fann en hårdfrusen tjäle, och väl infrusna i den lågo kistorna, där såväl skelettdelar som dräkter hade bevarats. I Köpenhamns Nationalmuseum står nu en klädkammare med dräkter från 13—1400-

POUL NØRLUND

* 4/11 1889 † 26/5 1951

talet, som, med undantag för ett fynd från Halland, äro de enda av medelklassens enkla dräkter, vilka fullständigt bevarats från denna tid i Europa. De äro gjorda av grovt ylletyg, nästan som säckväv, ofta lappade och hopsyddas av bitar, men man kan se hur de isolerade nordborna här uppe nära inlandsisens rand försökt följa modets skiftningar ute i Europa in i det sista. Dessa dräkter visa också, att länge sedan ett fartyg från Norge till Grönland sista gången nämns i de isländska annalerna, år 1410, ha de nordiska kolonisterna på Grönland stått i någon förbindelse med yttervärlden. Tragisk och rörande är den bild Herjolfsnesfynden giva av den nordiska kolonien i dess kamp mot övermäktiga krafter. Ännu då den slutliga katastrofen stod för dörren ha de döda, även de små barnen, gravlagts i fattiga, hoplappade kläder för att de inte skulle träda nakna inför vår Herre. Omkring 1500 har allt varit slut. I *Buried Norsemen at Herjolfsnes* (1924) har Nørlund givit en uttömmande publikation över dessa märkliga fynd.

Men nordbobygden på Grönland bjuder på många andra problem, och Nørlund fortsatte och utvidgade sina undersökningar. År 1926 grävde han ut kyrkan och biskopsgården i Gardar, år 1930 en grupp ruiner vid Sandnes i Västbygden, som dittills varit föga kända, och 1932 Erik Rödes Brattahlid, Grönlands tingsplats, där lagmännen bodde. De vetenskapliga resultaten publicerade han i *Meddelelser om Grönland*, och i en populär bok »De gamle Nordbobygder ved Verdens Ende» (1934) sammanfattade han arkeologiskt och historiskt källmaterial. Det är ett utomordentligt fint arbete, populärvetenskapligt i dess bästa mening, en på säkra fakta byggd framställning, som är levande och varmt kännande för dessa fattiga nordbokolonisters tragiska öde. Den har vederfarits den ovanliga äran att bli översatt till grönländska.

Till utgrävningarna vid Brattahlid hade Nørlund inbjudit en svensk arkeolog. Jag minns mycket väl, när Nørlund kom upp till Stockholm för att med Riksantikvariens hjälp välja ut en lämplig man. Han talade varmt för ett utvidgat nordiskt samarbete inom vetenskapen och om den framtid den nordiska arkeologien skulle kunna få, när de nordiska länderna arbetade gemensamt. Valet föll på nuv. professor Mårten Stenberger. Det var en fortsättning på den dansk-svenska samverkan på det arkeologiska arbetsfältet, som hade inletts 1928—29, då Nørlund deltog i antikvarie Thordemans undersökning

av massgravarna på Korsbetningen utanför Visby, där de stupade från Valdemar Atterdags Gotlandståg 1361 hade jordats.

Ännu en stor, om möjligt än märkligare arkeologisk utgrävning skulle Nørlund få företaga. Det var undersökningen åren 1934 till 1942 av befästningen Trelleborg helt nära hans födelsestad Slagelse på Själland. Genom dessa utgrävningar fick Nørlund fram något absolut nytt från Nordens vikingatid eller äldsta medeltid och problemen kring Trelleborg äro ännu långt ifrån lösta. Inom en 17 meter bred, ursprungligen med träpalissad försedd jordvall ha 16 stora hus med bågformigt svängda sidor varit byggda i fyra karréer. Husen ha varit uppförda av mycket grovt resvirke. Mellan dem har det funnits broläggningar av trä. Utanför själva borgen fanns en förborg och emellan borgens och förborgens vallar, som gå parallellt, ligger, alltså solfjäderformigt ordnade, en grupp på 15 hus av samma utseende som husen inne i borgen. Hela anläggningen är utförd efter en ytterst noga beräknad plan med den romerska foten (29,5 cm) som måttsenhet. Varje hus är 100 romerska fot långt, med förрум i vardera ändan, som upptar $\frac{1}{5}$ av husens längd. Denna matematiskt regelbundna anläggning, som tydligen måste ha utländska förebilder, kanske byggt av främmande arkitekter, är säkerligen ett krigarlager. Men för vilka är det byggt? För kungens krigare eller för självständiga, fria krigarskaror samlade kring en hövding? Det veta vi inte. Nørlund har i en stor monografi 1948 publicerat hela materialet i detalj. Det är en mönstergill publikation, som man med obegränsat förtroende kan använda. Som alltid pålägger han sig en sträng återhållsamhet i fråga om teorier, annars inbjuder just denna anläggning gärna till att släppa lös fantasien.

Nørlund kom med åren över från konsthistoria och historia till arkeologi, och det var ej underligt, då han redan 1921 genom de rika fynden från Herjolfsnes såg vad jorden kunde ge. Men han hade hela sin skoltid i Sorø gamla ärevördiga Akademi gått intill Absalons kyrka, ett av Valdemarstidens förnämsta monument. Och så blev också Valdemarstiden det skede i Danmarks historia, som, trots Grönlandsfynden och Trelleborg, otvivelaktigt stod hans hjärta närmast. År 1926 gav han ut »Gyldne Altre», hans mest betydande vetenskapliga verk. Det behandlar en grupp romanska altaren, som äro helt beslagna med förgyllda kopparbleck och ha en rik driven plastik samt brännförgylld dekor. Nørlund har visat, att de i huvudsak

komma från jylländska verkstäder, och de utgöra höjdpunkten i medeltida nordiskt metallhantverk. Den analys Nørlund ger av dessa gyllne altaren, utan att han någonsin förlorar den direkta kontakten med materialet och med en säker känsla för dessa romanska relievers egenartade konstnärliga värde, hör till det bästa, som skrivits om nordisk medeltid, och — man vågar nog säga — att den bär mycket tydliga spår av den stränga vetenskapliga skolning Nørlund fått under Erslevs ledning.

Även en annan sida av Valdemarstidens konst har Nørlund behandlat, kalkmålningarna. Tillsammans med museets kalkmålningskonservator E. Lind har han utgivit dem i ett praktarbete, Danmarks romanske kalkmalerier.

Som museiman har Nørlund spelat en mycket stor roll. Han ordnade själv Nationalmuseets vackra och rika medeltidsavdelning, och ett av hans stora intressen var att popularisera museet genom visningar, föreläsningar och inte minst genom publikationer. Han har tagit initiativ till Nationalmuseets årsskrift, *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark*, där varje år de nyaste och mest betydelsefulla fynden visas fram. Som chef för museet ledde han dess arbete med fast men dock lätt hand, och han hade en klar blick för museets möjligheter liksom för dess skyldigheter.

Den starka känsla Nørlund hyste för sitt fädernesland var omisskännlig. Han var en aktiv motståndsmän under ockupationens svåra dagar, och han sparade aldrig sig själv. Trots de med åren allt större uppgifter, som i nationella och internationella sammanhang lades på honom, hade han dock alltid tid att ibland stanna i sitt arbete, att lyssna och att tala med människor. Sedan sina tidigaste år hade han goda förbindelser med Sverige; i 26 år har han varit medlem i Vetenskaps societeten. Skandinavien har med Nørlunds bortgång förlorat en betydande forskare och museiman, en sällsynt fin och varm människa, en stor kulturpersonlighet.

AXEL WALDEMAR PERSSON

AV

MARTIN P. NILSSON

Axel Perssons plötsliga bortgång var ett hårt slag för den klassiska arkeologien och hans många vänner. Den var tragisk och mer tragisk, därför att han lämnade så mycket ofullbordat efter sig. Han drabbades av ett svårt slaganfall i slutet av april och dog den 8 maj. Det är bittert för hans lärare, äldre vän och mångårige kollega att behöva tala minnesord över honom.

Han var född den 1 juni 1888 i Kvidinge på Tomarps kungsgård, som arrenderades av hans fader. Student 1906 ägnade han sig vid Lunds universitet åt studiet av grekiskan med den framgång, att han 1915 blev doktor och docent i grekiska på en utmärkt avhandling om Xenophons texthistoria; »haec dissertatio palmaris» kallas den i företalet till Oxfordupplagan av Xenophons skrifter. Under flera terminer vikarierade han för professor Lindskog, som då var riksdagsman. Han var nära att bli professor i klassisk filologi i Köpenhamn, två av de tre sakkunniga tillerkände honom första platsen. Den dåvarande kulturministern Nina Bang låg på saken, tills utnämningen i Uppsala var klar. Så räddades han åt Sverige och åt det område, på vilket han skulle förvärva sig berömmelse. Han visade också duglighet i praktiska värv, han var en tid sekreterare i Akademiska föreningen och notarie i filosofiska fakulteten.

Hans läggning drog emellertid honom över till det område som då kallades realfilologi. Han avlade licentiatexamen i klassisk fornkunskap och antikens historia och blev docent i detta ämne 1921. Under de följande åren offentliggjorde han ett par duktiga arbeten på vitt skilda områden, över exegeterna och Delfi och om stat och manufaktur i det romerska kejsarriket. Genom en mer än årslång studievistelse i Grekland, där han anslöt sig till den franska skolan i Athen, förvärvade han kännedom om landet, monumenten och arkeologiskt fältarbete. År 1924 utnämndes han till professor i Uppsala. Från denna tid tillbragte han nästan varje sommar i Grek-

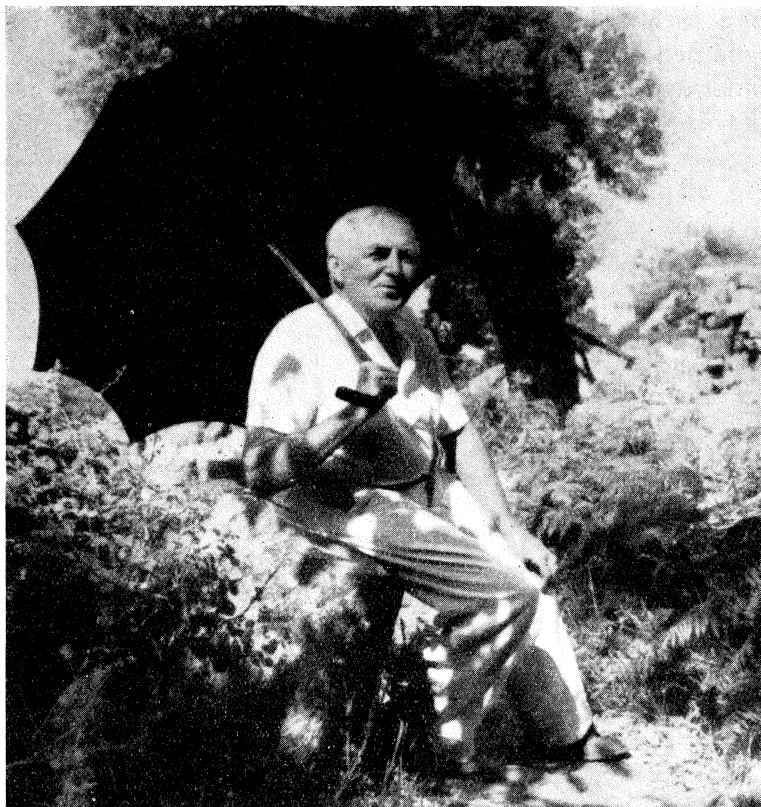

land sysselsatt med grävningar eller bearbetning av det utvunna materialet.

Redan tidigare hade han börjat sin första större grävning. Ledningen av de på vår dåvarande Kronprins' initiativ tillkomna grävningarna i Asine anförtroddes åt honom jämte Dr O. Frödin. De viktigaste uppgifterna föll på hans lott, utgrävningen av lågstaden med ett mykenskt »palats» med det första kultrummet från fastlandets mykenska tid med idol, ett stort huvud, en stenyx och käril. Där fann han också den dittills längsta kända inskriften från fastlandet i minoiska skrivtecken. Hans på den cypriska stavelseskriften grundade tolkning av den som en dedikation till Poseidon på grekiskt språk har blivit betvivlad men icke ersatt med en mera trovärdig. I den slutliga Asinepublikationen behandlade han det mycket rikliga och viktiga vasmaterialet.

Då på sommaren 1926 ett stenblock, som kunde antagas vara översycket till ingången till en kupolgrav, påträffats i byn Dendra nedanför den mykenska fursteborgen Midea mellan Mykene och Tiryns, förlade han sina grävningar dit. Här gjorde han det uppseendeväckande fynd, som gjorde hans namn vida bekant, en oplundrad kupolgrav med de rikaste skatter från den mykenska tiden som bragts i dagen, sedan Schliemann fann schaktgravarna i Mykene. De äro så allbekanta, att de ej behöva nämnas. Man förstår den gamle värden på »Sköna Helena» i Mykene, som då han bjöds att dricka vin ur guldbägaren, förde den till sina läppar med darrande händer och när han tömt den med tårar i ögonen utbrast: »Jag är lycklig. Två gånger har Gud låtit mig dricka ur guldbägare, i Vafio 1889, då jag var med Tsoundas (det var den minoiska konstens mästerverk, de berömda tjurbägarna) och åter i dag. Nu kan jag dö nöjd.» Följande år undersökte han fyra kammargravar, av vilka en var av särskilt intresse, en kenotaf med en altarhård, ett offerbord och två menhirer, som representerade de döda.

Då han år 1939 av den politiska spänningen mellan Italien och Turkiet hindrades att fortsätta de grävningar, som han föregående år påbörjat i en tell nära Mylasa i Mindre Asiens sydvästhörn, vände han tillbaka till Dendra och utgrävde sex kammargravar. Fynden, särskilt av bronser, voro återigen mycket rika, fast icke av samma uppseendeväckande art som de, som han gjort i kupolgraven. Till publikationen av dessa stora och viktiga fynd, anknöt han viktiga

Labranda, Turkiet, 1950

AXEL WALDEMAR PERSSON

* 1/6 1888 † 8/5 1951

undersökningar, särskilt om det egyptiska inflytandet på den mykenska kulturen. Överhuvud äro dess grävningar jämte hans noggranna berättelser mycket viktiga för de mykenska begravnings-sederna och ha kastat nytt ljus över dem.

Under åren mellan dessa grävningar hade han undersökt en fyndplats från den mykenska tiden av helt annan art vid Berbati öster om Mykene. Här hade krukmakeri bedrivits i stor skala, och fyndet visade, att Mykene icke blott var ett furstesäte utan också säte för en livlig industri, som frambragte en del av de vaser, som spriddes över Medelhavsområdet. Dessutom gjordes ett religionshistoriskt viktigt fynd, två torftiga hus med husaltare. Vid sin död var Axel Persson sysselsatt med att utarbete grävningsberättelsen; man får hoppas, att arbetet fullföljes av andra.

Det nämndes förut, att han utgrävt en tell vid Mylasa. Under detta arbete fick han sin uppmärksamhet riktad på Zeus Labrandeus' tempelområde, som ligger högt upp ej långt från Mylasa, där dittills blott ytliga undersökningar gjorts. Men Zeus Labrandeus var en gammal berömd gud, den förnämste guden i Karien. Man har sagt, att han här hoppades att kunna tränga ned till förhistoriska skikt, och det är möjligt, men jag vet av samtal med honom, att han hade klart för sig, att det i all huvudsak måste bli en arkitekturgrävning i stor skala. Det ha också de båda kampanjer visat, som han företog 1948 och 1949. Vid sin död hade han förberett en tredje och slutlig kampanj. Det visade sig, att de båda byggnader, vars ruiner dittills kallats tempel, voro bankettsalar. Det verkliga templet återfanns, dess arkitektur är så utsökt, att Persson förmodade, att byggmästaren var Pythios, den berömdaste arkitekten vid övergången till den hellenistiska tiden. Även omfattningsmuren med två propyleer återfanns. Utbytet av inskrifter var rikt, viktigast tio brev från konungar. Dessa fynd härstammar från en litet känd tid, som var ett förspel till den hellenistiska tiden. Byggherrar voro kung Maussollos och hans broder och efterträdare Idrieus. Ett löst fynd är viktigt, två lertavlor med inskrifter på kariskt språk, en av dem den längsta hittills kända. Man kan hoppas, att de skola bidra till lösningen av det kariska språkets gåta, viktig för folkförhållandena i äldre tid omkring det Aegeiska havets bäcken.

Hittills ha av Perssons skrifter efter hans utnämning till professor blott grävningsberättelser nämnts, men han har dessutom publicerat

ett ganska stort antal större och mindre arbeten. Blott några få må anföras. Det mycket omdiskuterade problemet, var järnet först utvanns, synes han mig ha löst. Han har behandlat den hellenistiska skeppsbyggnadskonsten i anslutning till fyndet av skeppen i Nemi-sjön. Han har klokt och omsiktigt diskuterat den vanskliga frågan om befolkningstalet i Athen. Ibland förde hans vetenskapliga fantasi honom väl långt, t. ex. när han ville tyda vissa bilder på mykenska sigillstenar som furstarnas vapenbilder och därur drog historiska konklusioner. Mitt under kriget verkade han som Sather Professor of Classical Philology vid Kaliforniens universitet i Berkeley. Han föreläste där om Greklands religion i förhistorisk tid. Tolkande sigillringarnas bilder sökte han utvisa kultriter av en genomförd vegetationscykel. Enligt min mening går han för långt i denna systematisering och liksom betraktar jag med skepsis hans postulerande av en »afrasisk» kulturkrets. Han ville göra resan runt jorden, men då Ryssland indrogs i kriget, måste han vända på Hawaii och kom hem över Portugal. Hans fru, som är docent i inre medicin, ledsagade honom på hans resor och vid hans grävningar. Särskilt värdefullt var hennes bistånd under hans uppoffrande verksamhet på Peloponnesos i Röda korsets tjänst under de förskräckliga krigsåren.

Trots sin omfattande och värdefulla produktion kommer Axel Persson att leva i eftervärldens minne som en av de stora och lyckliga utgrävarna. Hans finnarelycka var legendarisk, men den berodde icke på tillfällets gunst, utan han hade de vidsträckta kunskaper, den säkra blick för terrängen och den medfödda arkeologiska instinkt, som förde honom till den rätta platsen, där han satte in spaden och belönades med viktiga fynd. Hans grävningar med början i Asine voro den högskola, i vilken de yngre under hans ledning lärde känna landet, minnesmärkena och grävningstekniken. Han har berett sitt fädernesland en ärofull plats i utforskningen av det gamla Grekland. Även professor Gjerstads omfattande grävningar på Cypren kommo till stånd på grund av ett förslag av honom.

Axel Persson var en älskvärd man, som hade många vänner och inga fiender. Särskilt väl förstod han att umgås med sina grekiska medhjälpare och arbetare. Han var en trogen medarbetare i de gemensamma intressen, som förenade oss. Han ägde ett stort bibliotek även av filologiska verk. Sista gången jag tillbragte några dagar i hans hem, i mars i fjor, kom jag att tala om omöjligheten att an-

skaffa ett exemplar av den senantika religionens grundskrift, Jamblichos' bok om mysterierna. Han drog fram Gales editio princeps och skänkte mig den. Jag bevarar den som ett dyrbart minne av en bortgången vän. En stor del av hans bibliotek har kommit till det nygrundade svenska institutet i Athen. Det har funnit sin rätta plats i det land, åt vars utforskande Axel Persson ägnat sin livsgärning.

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

1950—1951

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

Beskyddare

H. M. KONUNGEN

Bortgångna hedersledamöter

MONTELIUS, GUSTAF OSCAR AUGUSTIN, riksantikvarie, f. $\frac{9}{9}$ 1843,
† $\frac{4}{11}$ 1921.

THOMSEN, VILHELM LUDVIG PETER, excellens, professor, f. $\frac{25}{1}$ 1842,
† $\frac{13}{5}$ 1927.

TEGNÉR, ESAIAS HENRIK WILHELM, professor, f. $\frac{13}{1}$ 1843, † $\frac{21}{11}$
1928.

V. WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, ULRICH, excellens, professor, f. $\frac{22}{12}$
1848, † $\frac{25}{9}$ 1931.

MÜLLER, SOPHUS OTTO, museumsdirektör, f. $\frac{24}{5}$ 1846, † $\frac{24}{2}$ 1934.

KOCK, KARL AXEL LICHTNOWSKY, professor, f. $\frac{2}{3}$ 1851, † $\frac{18}{3}$ 1935.

MEILLET, PAUL JULES ANTOINE, professor, f. $\frac{11}{11}$ 1866, † $\frac{21}{9}$ 1936.

EVANS, SIR ARTHUR JOHN, professor, f. $\frac{8}{7}$ 1851, † $\frac{11}{7}$ 1941.

WÖLFFLIN, HEINRICH, professor, f. $\frac{21}{6}$ 1864, † $\frac{19}{7}$ 1945.

HIRN, YRJÖ, professor, f. $\frac{7}{12}$ 1870, † $\frac{24}{2}$ 1952.

Hedersledamöter

CROCE, BENEDETTO, senator, Neapel, f. $\frac{25}{2}$ 1866, 34.

NILSSON, NILS MARTIN PERSSON, professor, Lund, f. $\frac{12}{7}$ 1874, 41.

WEIBULL, LAURITZ ULRIK ABSALON, professor, f. d. præses, Lund,
f. $\frac{2}{4}$ 1873, 43.

LÖFSTEDT, HAIMON EINAR HARALD, professor, f. d. præses, Stock-
holm, f. $\frac{15}{6}$ 1880, 45.

Styrelse

Praeses: STURE BOLIN (1950).

V. praeses: KARL GUSTAV LJUNGGREN (1951).

Sekreterare: GERHARD BENDZ (1950).

Skattmästare: THORILD DAHLGREN (1951).

Medlemmar: SVEN DEDERING (1949), IVAN SVALENIUS (1951),
THORSTEN BERGH (1950), ALBERT WIFSTRAND (1949), GUNNAR
WIGSTRAND (1949).

Suppleanter: HOLGER ARBMAN (1950), SVEN KJÖLLERSTRÖM (1951),
JOHN SVENSSON (1949).

Valnämnd

Ordförande: Societetens Praeses.

Medlemmar: ÅKE PETZÄLL (1951), SVEN DEDERING (1951), ALBERT
WIFSTRAND (1950), JOHN SVENSSON (1950).

Suppleanter: GERHARD BENDZ (1951), GUNNAR ASPELIN (1950).

Granskningsnämnd

Ordförande: Societetens Sekreterare.

Medlemmar: KARL GUSTAV LJUNGGREN (1951), ÅKE PETZÄLL (1951),
STURE BOLIN (1950), ALBERT WIFSTRAND (1950).

Bortgångna stiftande ledamöter

v. HALLWYL, WALTER, greve, f. $^{26}/_1$ 1839, † $^{27}/_2$ 1921.

EDSTRAND, REINHOLD THEODOR WERNER, direktör, f. $^{15}/_6$ 1882,
† $^{25}/_{11}$ 1923.

SWARTZ, CARL JOHAN GUSTAF, universitetskansler, f. $^{5}/_6$ 1858, † $^{6}/_{11}$
1926.

PETRÉN, KARL ANDERS, professor, f. $^{2}/_{12}$ 1868, † $^{16}/_{10}$ 1927.

WACHTMEISTER, AXEL WILHELM, greve, kammarherre, f. $^{16}/_7$ 1869,
† $^{24}/_8$ 1929.

ENGSTRÖM, MAX EMIL LEOPOLD, konsul, f. $^{15}/_{11}$ 1867, † $^{25}/_3$ 1930.

v. GEIJER, FREDRIK WILHELM GUSTAF, ryttmästare, godsägare, f. $^{8}/_2$
1865, † $^{16}/_5$ 1930.

- V. HALLWYL, ANNA FREDRIKA WILHELMINA, f. KEMPE, grevinna, f. $1/10$ 1844, † $27/7$ 1930.
- HAFFNER, JOHAN, stadsläkare, f. $6/9$ 1876, † $14/4$ 1931.
- SAHLIN, JOHAN ALBERT, fabriksägare, f. $7/9$ 1868, † $17/5$ 1936.
- SWARTZ, PEHR JOHAN JACOB, direktör, f. $21/10$ 1860, † $5/6$ 1939.
- WESTRUP, JOHAN WILHELM MAGNUS, v. konsul, f. $13/5$ 1862, † $9/11$ 1939.
- LUNDAHL, NILS, fil. d:r, f. $23/5$ 1858, † $16/6$ 1940.
- GYLLENKROK, NILS JOHAN MALCOLM, friherre, hovstallmästare, f. $15/10$ 1887, † $9/4$ 1941.
- COYET, HILDA ELEONORE HENRIETTE DOROTÉE AMELIE, f. friherrinna CEDERSTRÖM, f. $16/3$ 1859, † $28/8$ 1941.
- MONTELIN, ADOLF FREDRIK, apotekare, f. $17/1$ 1871, † $28/10$ 1941.
- SAHLIN, CARL ANDREAS, fil. d:r, f. $15/12$ 1861, † $22/1$ 1943.
- JACOBSEN, HELGE, direktör, f. $24/12$ 1882, † $21/6$ 1946.
- LUNDBERG, SVEN EMIL, bergsingenjör, direktör, f. $21/8$ 1889, † $24/3$ 1947.
- LUNDBLAD, NILS WALDEMAR, hovrättsassessor, direktör, f. $7/12$ 1888, † $25/9$ 1947.
- MUNKSGAARD, EJNAR JOHANNES, forlagsboghandler, dr. phil., f. $28/2$ 1890, † $6/1$ 1948.
- THOTT, GUSTAF OTTO TAGE STIG, greve, hovjägmästare, f. $29/1$ 1885, † $4/7$ 1948.
- SAHLIN, BO CARL HENRIK, med. lic., direktör, f. $24/7$ 1901, † $18/2$ 1949.
- V. SYDOW, CARL WILHELM, professor, Lund, f. $21/12$ 78, † $4/3$ 1952.

Stiftande ledamöter

- BERGER, SVANTE EDWIN LARSSON, direktör, Halmstad, f. $13/5$ 71, 20.
- V. SCHMITERLÖW, ADELHEID EMMA OTBURGIS, fröken, Smålands Rydaholm, f. $15/8$ 75, 20.
- EDSTRAND, KARIN THEKLA ELEONORA, fröken, Malmö, f. $3/7$ 80, 21.
- NORDQVIST, GUNHILD THERESIA ELVIRA, f. EDSTRAND, doktorinna, Sjöbo, f. $23/9$ 83, 21.
- ROOS, AXEL BERNHARD, jur. d:r, advokat, Malmö, f. $4/3$ 86, 21.
- DUNKER, HENRY CHRISTIAN LOUIS, fabriksdisponent, Hälsingborg, f. $6/9$ 70, 25.
- LUNDSTRÖM, MARGIT JOHANNA PALÆMONA CECILIA, f. VON GEIJER, generalska, Landskrona, f. $24/2$ 07, 32.

- DAHLGREN, STURE HJALMAR THORILD, fil. d.r., assurancesdirektör, Malmö, f. $^{25}/_6$ 88, 33.
- WEIBULL, MÄRTA MARIA (MARY) SOFIA, f. FAHLBECK, professorska, Göteborg, f. $^{18}/_1$ 97, 34.
- WIJKANDER, KLARA SEVERINA, f. KOCK, fru, Göteborg, f. $^{28}/_{11}$ 88, 40.
- EHRNBERG, GÖSTA THEODOR, direktör, Simrishamn, f. $^{26}/_5$ 95, 42.
- BERGH, THORSTEN CHRISTIAN HOWARD, jur. o. fil. kand., konsul, Malmö, f. $^{1}/_{10}$ 01, 43.
- WIGSTRAND, GUNNAR, ingenjör, Åkeholm, f. $^{11}/_1$ 03, 44.
- WEHTJE, ERNST JONAS, direktör, Malmö, f. $^{17}/_7$ 91, 45.
- WIBERG, JOHN ÅKE TRULS, direktör, Malmö, f. $^{30}/_3$ 02, 46.
- NEVSTEN, ANDERS EDVARD, byggmästare, Malmö, f. $^{18}/_3$ 85, 47.
- HJELME-LUNDBERG, JOHN, konsul, Tenhult, f. $^{26}/_5$ 02, 50.

Seniorer

- PEDERSEN, HOLGER, professor, Köpenhamn, f. $^{7}/_4$ 67, 21.
- BROCH, OLAF, professor, Oslo, f. $^{4}/_8$ 67, 20.
- MOBERG, CARL AXEL, professor, Lund, f. $^{15}/_6$ 72, 20.
- KOHT, HALVDAN, professor, Oslo, f. $^{7}/_7$ 73, 22.
- ANDERSSON, JOHAN GUNNAR, professor, Stockholm, f. $^{3}/_7$ 74, 25.
- FABRICIUS, KNUD FREDERIK KROG, professor, Köpenhamn, f. $^{13}/_8$ 75, 25.
- HESSELMAN, BENGT IVAR, professor, Uppsala, f. $^{21}/_{12}$ 75, 25.
- HEINERTZ, NILS OTTO, lektor, Stockholm, f. $^{5}/_{11}$ 76, 21.
- EKWALL, BROR OSKAR EILERT, professor, Lund, f. $^{8}/_1$ 77, 25.
- SHETELIG, HAAKON, professor, Bergen, f. $^{25}/_6$ 77, 21.
- THEANDER, CARL EJLERT OLOF, lektor, Stockholm, f. $^{10}/_2$ 78, 20.
- OLSEN, MAGNUS BERNHARD, professor, Oslo, f. $^{28}/_{11}$ 78, 20.
- ARNE, TURE ALGOT J:SON, professor, Stockholm, f. $^{7}/_5$ 79, 20.
- ROOSVAL, JOHNNY AUGUST EMANUEL, professor, Stockholm, f. $^{29}/_8$ 79, 20.
- FRÖDIN, JOHN OTTO HENRIK, professor, Uppsala, f. $^{16}/_4$ 79, 25.
- SCHMEIDLER, BERNHARD, professor, München, f. $^{6}/_8$ 79, 24.
- EIDEM, ERLING, f. d. ärkebiskop, Uppsala, f. $^{23}/_4$ 80, 20.
- RUDBERG, GUNNAR, professor, Uppsala, f. $^{17}/_{10}$ 80, 20.
- TUXEN, POUL, professor, Köpenhamn, f. $^{8}/_{12}$ 80, 23.

- KONOPCZYŃSKI, LADISLAUS ALEXANDER, professor, Krakow, f. $^{26/11}$ 80, 24.
- KARITZ, ANDERS, professor, Uppsala, f. $^{28/2}$ 81, 20.
- LINDKVIST, ERIK HARALD, rektor, Hälsingborg, f. $^{14/10}$ 81, 20.
- LANDQUIST, JOHN, professor, Stocksund, f. $^{3/12}$ 81, 21.
- LIESTØL, KNUT, professor, Oslo, f. $^{13/11}$ 81, 20.
- MATTHIESSEN, HUGO ALBERT, museumsinspektör, Köpenhamn, f. $^{19/12}$ 81, 20.
- TUNBERG, SVEN AUGUST DANIEL, professor, rektor, Stockholm, f. $^{1/2}$ 82, 20.
- SMITH, HELMER, professor, Saltsjö-Bo, f. $^{26/4}$ 82, 23.
- NELSON, HELGE MAGNUS OSKAR, professor, Lund, f. $^{15/4}$ 82, 23.
- LINDQVIST, ADOLF NATANAEL (NATAN), professor, Uppsala, f. $^{5/4}$ 82, 33.
- LINDBLOM, CHRISTIAN JOHANNES, professor, Lund, f. $^{7/6}$ 82, 34.
- JACOBSEN, ELISABETH (LIS), dr. phil., Köpenhamn, f. $^{29/1}$ 82, 33.
- BÖÖK, MARTIN FREDRIK CHRISTOFFERSSON, professor, Lund, f. $^{12/5}$ 83, 20.
- BELFRAGE, SIXTEN ESBJÖRN MAURITZ, fil. d:r, Åkarp, f. $^{27/7}$ 83, 27.
- PALMÉR, JOHAN, docent, lektor, Lund, f. $^{3/12}$ 83, 28.
- PEDERSEN, JOHANNES PEDER EJLER, professor, Köpenhamn, f. $^{7/11}$ 83, 27.
- NYMAN, ALF TOR, professor, f. d. præses, Lund, f. $^{12/3}$ 84, 20.
- SAHLGREN, GUSTAF FREDRIK JÖRAN, professor, Uppsala, f. $^{8/4}$ 84, 20.
- SEIP, DIDRIK ARUP, professor, Oslo, f. $^{31/8}$ 84, 35.
- KJELLIN, TOR HELGE, professor, museiintendent, Karlstad, f. $^{24/4}$ 85, 20.
- LILJEGREN, STEN BODVAR, professor, Uppsala, f. $^{8/5}$ 85, 20.
- LAGERROTH, LARS FREDRIK BARTHOLD, professor, Lund, f. $^{10/9}$ 85, 20.
- ANDERSON, WALTER, professor, Kiel, f. $^{10/10}$ 85, 32.
- PASQUALI, GIORGIO, professor, Florens, f. $^{29/4}$ 85, 32.
- JAAKKOLA, KAARLE JALMARI, professor, Helsingfors, f. $^{1/1}$ 85, 35.
- MÖRNER, AGNES MARIANNE, rektor, Malmö, f. $^{4/1}$ 86, 20.
- VASMER, MAX, professor, Berlin, f. $^{28/2}$ 86, 30.
- WEIBULL, CURT HUGO JOHANNES, professor, Göteborg, f. $^{19/8}$ 86, 20.
- NORDAL, SIGURÐUR, professor Reykjavik, f. $^{14/9}$ 86, 36.
- BONNESEN, STEN, lektor, Vänersborg, f. $^{11/10}$ 86, 22.
- BULL, FRANCIS, professor, Oslo, f. $^{4/10}$ 87, 32.
- FRIIS-JOHANSEN, KNUD, professor, Köpenhamn, f. $^{1/11}$ 87, 37.

- CARLSSON, OSCAR GOTTFRID HENRIK, professor, Lund, f. $18/12$ 87, 25.
 FRAENKEL, EDUARD, professor, Oxford, f. $17/3$ 88, 33.
 JAEGER, WERNER, professor, Cambridge, U. S. A., f. $30/7$ 88, 27.
 CARLQUIST, NILS WILHELM GUNNAR, överbibliotekarie, Lund, f. $3/2$
 89, 25.
 HABERLANDT, ARTHUR, professor, Wien, f. $9/3$ 89, 24.
 ROTH, ERIK GUSTAF THEODOR, professor, Lund, f. $24/4$ 89, 33.
 GALSTER, GEORG, museumsinspektör, Köpenhamn, f. $17/5$ 89, 44.
 PIPPING, HUGO RUDOLF (ROLF), professor, Åbo, f. $1/6$ 89, 35.
 AHNLUND, NILS GABRIEL, professor, Stockholm, f. $23/8$ 89, 36.
 KARLGREN, KLAS BERNHARD JOHANNES, professor, Stockholm, f. $5/10$
 89, 20.
 SAURAT, DENIS, professor, London, f. $21/3$ 90, 24.
 KAILA, EINO SAKARI, professor, Helsingfors, f. $9/8$ 90, 41.
 BRØNDSTED, JOHANNES BALTHASAR, professor, Köpenhamn, f. $5/10$
 90, 37.
 ANDRÉN, GEORG, professor, Lerum, f. $10/12$ 90, 36.
 HEDSTRÖM, KARL FREDRIK GUNNAR, docent, Lund, f. $31/12$ 90, 37.
 JOSEPHSON, RAGNAR, professor, f. d. præses, Lund, f. $8/3$ 91, 29.
 LUNDHOLM, OSCAR HELGE, professor, Durham, U.S.A., f. $15/5$ 91, 45.
 RUIN, HANS WALDEMAR, professor, Lund, f. $18/6$ 91, 40.
 BRILIOTH, YNGVE TORGNY, ärkebiskop, Uppsala, f. $12/7$ 91, 30.
 THOMSON, ARTHUR NATANAEL, universitetskansler, Stockholm, f. $6/11$
 91, 27.
 ANDERBERG, GUSTAF ALFRED RUDOLF, professor, Uppsala, f. $6/1$
 92, 26.
 NORDMAN, CARL AXEL, statsarkeolog, Helsingfors, f. $28/1$ 92, 45.
 BRANDT, FRITHIOF, professor, Köpenhamn, f. $23/5$ 92, 32.
 KJELLBERG, SVEN TORSTEN, museiintendent, Lund, f. $22/6$ 92, 44.
 HAMMERICH, LOUIS LEONOR, professor, Köpenhamn, f. $31/7$ 92, 36.
 WERIN, ALGOT GUSTAF, professor, Lund, f. $19/10$ 92, 25.
 OLINDER, OLOF GUNNAR, docent, Göteborg, f. $10/7$ 93, 34.
 FRIIS, ASTRID, professor, Köpenhamn, f. $1/8$ 93, 46.
 RICHTER, HERMAN BROR, förste bibliotekarie, docent, Lund, f. $6/9$
 93, 35.
 PLEIJEL, HILDING ATHANASIOS, professor, Lund, f. $19/10$ 93, 35.
 LÖFSTEDT, ERNST MARTIN HUGO, professor, Uppsala, f. $13/12$ 93, 34.
 SIEGVALD, HERMAN SIGBAN, professor, Lund, f. $13/2$ 94, 48.

- CARLSSON, NILS GUNNAR, professor, Stockholm, f. $7/3$ 94, 26.
COLLINDER, NILS ALFRED TORBJÖRN (BJÖRN), professor, Uppsala,
f. $22/7$ 94, 36.
TILANDER, ARTUR GUNNAR, professor, Stockholm, f. $22/7$ 94, 31.
OLSSON, BROR HJALMAR, förste bibliotekarie, Lund, f. $6/8$ 94, 39.
LINDQUIST, IVAR ARTUR, professor, Lund, f. $31/5$ 95, 25.
PIPPING, HUGO EDVARD, professor, Helsingfors, f. $12/6$ 95, 44.
ÅKERMAN, JOHAN HENRIK, professor, Lund, f. $31/3$ 96, 34.
RUBOW, PAUL VICTOR, professor, Köpenhamn, f. $9/1$ 96, 30.
SKAUTRUP, JENS PETER ANDREAS, professor, Aarhus, f. $21/1$ 96, 46.
KÖRNERUP, BJÖRN, överarkivarie, Köpenhamn, f. $8/5$ 96, 39.
HOLTSMARK, ANNE ELISABETH, professor, Oslo, f. $21/6$ 96, 49.
BARR, KAJ, professor, Köpenhamn, f. $26/6$ 96, 49.
HØEG, CARSTEN, professor, Köpenhamn, f. $15/11$ 96, 41.
THERMÆNIUS, JOHAN EDVARD FREDRIK, lektor, docent, Stockholm, f.
 $14/12$ 96, 32.
KNUTSSON, KNUT PETER, professor, stadsbibliotekarie, Stockholm,
f. $5/3$ 97, 28.

Arbetande ledamöter

a. Inländska

- ASPELIN, GUNNAR, professor, Göteborg, f. $23/9$ 98, 29.
BOLIN, ANDERS STURE RAGNAR, professor, Lund, f. $27/5$ 00, 30.
WIFSTRAND, SVEN ALBERT, professor, Lund, f. $3/3$ 01, 30.
ANDERSSON, CARL INGVAR, riksarkivarie, Stockholm, f. $19/3$ 99, 31.
HARRIE, IVAR OLAV, chefredaktör, Stockholm, f. $18/3$ 99, 32.
OLIVECRONA, KNUT HANS KARL, professor, Lund, f. $25/10$ 97, 35.
STRÖMBÄCK, DAG ALVAR, professor, Uppsala, f. $13/8$ 00, 35.
SEGERSTEDT, TORGNY, professor, Uppsala, f. $11/8$ 08, 36.
ÅKERLUND, ALVAR WALTER, lektor, Lund, f. $23/12$ 02, 36.
VALMIN, MATTIAS NATAN, lektor, Växjö, f. $30/5$ 98, 37.
ELOVSON, JOHN HARALD, docent, lektor, Lund, f. $1/6$ 97, 37.
LJUNGGREN, KARL GUSTAV, professor, Lund, f. $6/12$ 06, 37.
JARRING, GUNNAR VALFRID, envoyé, Delhi, f. $12/10$ 07, 37.
DEDERING, SVEN EMANUEL, professor, Lund, f. $10/12$ 97, 38.

- AXELSON, BERTIL FOLKE BONDE, professor, Lund, f. $^{22}/_{12}$ 06, 38.
 HANELL, KRISTER, docent, lektor, Lerum, f. $^{8}/_{8}$ 04, 38.
 KJÖLLERSTRÖM, SVEN GOTTLIEB, professor, Lund, f. $^{28}/_{1}$ 01, 39.
 LOMBARD, ALF, professor, Lund, f. $^{8}/_{7}$ 02, 40.
 PETZÄLL, ÅKE, professor, Lund, f. $^{3}/_{7}$ 01, 40.
 SJÖGREN, IVAR WILHELM, professor, Lund, f. $^{12}/_{6}$ 97, 40.
 GJERSTAD, ERIK PAUL EINAR, professor, Lund, f. $^{30}/_{10}$ 97, 41.
 SVENSSON, NILS ARNOLD, lektor, Karlskrona, f. $^{16}/_{8}$ 03, 41.
 JOHANNISSON, TURE GUSTAF, professor, Göteborg, f. $^{26}/_{9}$ 03, 41.
 ARNGART, OLOF SIGFRID, professor, Lund, f. $^{15}/_{4}$ 05, 42.
 BENDZ, CLAËS GERHARD MORTIMER, docent, Lund, f. $^{16}/_{10}$ 08, 43.
 FRISK, JÖNS IVAN HJALMAR, professor, Göteborg, f. $^{4}/_{8}$ 00, 44.
 SVALENIUS, IVAN HÅKAN, docent, lektor, Lund, f. $^{7}/_{9}$ 06, 44.
 RYDBECK, MONICA AUGUSTA ELISABETH CHRISTINA, docent, antikvarie,
 Stockholm, f. $^{11}/_{11}$ 06, 44.
 DAHLBERG, ANDERS TORSTEN, professor, Göteborg, f. $^{18}/_{8}$ 06, 44.
 AHLSTRÖM, GUSTAF GUNNAR, docent, London, f. $^{25}/_{11}$ 06, 45.
 ROSÉN, JERKER INGMAR, docent, Lund, f. $^{6}/_{5}$ 09, 45.
 SVENSSON, JOHN ALFRED, docent, Lund, f. $^{5}/_{2}$ 04, 45.
 QUENSEL, CARL-ERIK, professor, Lund, f. $^{9}/_{10}$ 07, 46.
 FALK, KNUT-OLOF, professor, Lund, f. $^{19}/_{4}$ 06, 46.
 ARBMAN, HOLGER, professor, Lund, f. $^{8}/_{9}$ 04, 46.
 SVENSSON, SIGFRID OSKAR, professor, Lund, f. $^{1}/_{6}$ 01, 47.
 WIESELGREN, PER VÄINÖ, lektor, Kristianstad, f. $^{4}/_{8}$ 00, 47.
 CAVALLIN, SAMUEL JOHAN, docent, lektor, Lerum, f. $^{27}/_{9}$ 03, 47.
 PFANNENSTILL, BERTIL ALGOT, docent, Lund, f. $^{22}/_{2}$ 09, 48.
 MALMBERG, BERTIL, professor, Lund, f. $^{22}/_{4}$ 13, 48.
 WIKANDER, OSCAR STIG, docent, Lund, f. $^{27}/_{8}$ 08, 48.
 NILSSON-EHLE, HANS GREGOR GUNNAR, docent, lektor, Lund,
 f. $^{17}/_{7}$ 10, 49.
 SANDBLAD, NILS GÖSTA, docent, Lund, f. $^{2}/_{9}$ 10, 49.
 CARLSSON, STEN CARL OSCAR, docent, Lund, f. $^{14}/_{12}$ 17, 49.
 LINDBLAD, GUSTAF MARTIN ESAIAS, docent, Lund, f. $^{26}/_{2}$ 11, 50.
 ALTHIN, CARL-AXEL GUSTAF, docent, Lund, f. $^{12}/_{2}$ 15, 50.
 FEHRMAN, CARL ABRAHAM DANIEL, docent, Lund, f. $^{3}/_{2}$ 15, 50.
 KORLÉN, HANS GUSTAV VILHELM, professor, Stockholm, f. $^{27}/_{1}$ 15, 50.
 GERLEMAN, JOHN GILLIS HARRY, professor, Lund, f. $^{27}/_{3}$ 12, 51.
 LUNDSTRÖM, SVEN GUNNAR, docent, Lund, f. $^{30}/_{1}$ 14, 51.

b. Utländska

- MACKENSEN, LUTZ, professor, Riga, f. $15/6$ 01, 32.
 BLATT, FRANZ, professor, Aarhus, f. $31/8$ 03, 34.
 HELGASON, JÓN, professor, Köpenhamn, f. $30/6$ 99, 38.
 L'ORANGE, HANS PETER, professor, Oslo, f. $2/3$ 03, 40.
 KOCH, HANS HARALD HAL, professor, Köpenhamn, f. $6/5$ 04, 41.
 CLARK, SIR KENNETH Mc KENZIE, museidirektör, London, f. $13/7$ 03, 42.
 MOLTKE, ERIK, cand. mag., Köpenhamn, f. $4/4$ 01, 43.
 ELLING, CHRISTIAN, professor, Köpenhamn, f. $14/11$ 01, 45.
 SCHREINER, JOHAN CHRISTIAN, professor, Oslo, f. $25/5$ 03, 45.
 SVEINSSON, EINAR ÓLAFUR, professor, Reykjavik, f. $12/12$ 99, 45.
 STEEN, SVERRE, professor, Oslo, f. $1/8$ 98, 46.
 BØGGILD-ANDERSEN, CARL OLOF, professor, Aarhus, f. $20/6$ 98, 46.
 AFZELIUS, ADAM GUSTAF, professor, Aarhus; f. $20/4$ 05, 46.
 BAYER, RAYMOND, professor, Paris, f. $2/9$ 98, 47.
 KAKRIDIS, JOHANNES, professor, Saloniki, f. $17/11$ 01, 47.
 HJELMSLEV, LOUIS TROLLE, professor, Köpenhamn, f. $3/10$ 99, 48.
 CHAPOUTHIER, FERNAND, professor, Paris, f. $14/10$ 99, 48.
 SYME, RONALD, professor, Oxford, f. $11/3$ 03, 48.
 GUSTAFSON, ALRIK, professor, Minneapolis, U.S.A., f. $23/4$ 03, 48.
 AMUNDSEN, LEIV, professor, Oslo, f. $30/5$ 98, 49.
 WEBSTER, THOMAS BERTRAM LONSDALE, professor, London, f. $3/7$ 05, 49.
 CHRISTENSEN, AKSEL ERHARD, professor, Köpenhamn, f. $11/9$ 06, 50.
 KAPSOMENOS, STYLIANOS GEORG, professor, Saloniki, f. 07, 50.
 SKARD, EILIV, professor, Oslo, f. $19/10$ 98, 51.
 POSTAN, MICHAEL, professor, Cambridge, f. $24/9$ 99, 51.
 JANZÉN, ASSAR GÖTRIK, professor, Berkeley, Calif., U. S. A., f. $22/8$ 04, 51.
 DIDERICHSEN, PAUL, professor, Köpenhamn, f. $16/8$ 05, 51.
 POULSEN, VAGN HÄGER, museumsdirektör, Köpenhamn, f. $25/8$ 09, 51.

SOCIETENS VERKSAMHET ARBETSÅRET 1950—1951

Som inländska arbetande ledamöter ha upptagits docenterna Gustaf Lindblad, Carl-Axel Althin, Carl Fehrman och Gustav Korlén, Lund.

Som utländska arbetande ledamöter ha upptagits professorerna Aksel E. Christensson, Köpenhamn, och Stylianos Kapsomenos, Saloniki.

Vid högtidssammanträdet den 1 december 1950 föreläste professor Hans Ruin över ämnet »Föränderligt och oföränderligt i de estetiska begreppen».

Dessutom ha på inbjudan av Societeten föredrag hållits:

den 2 april 1951 av professor Carl-Allan Moberg, Uppsala, över ämnet »Några problem i vallåtsmusiken»,

den 17 september 1951 av professor Wolfgang Krause, Göttingen, över ämnet »Die Kelten und die europäische Kultur» samt

den 18 oktober 1951 av docent Stig Wikander, Lund, över ämnet »Hetitiska myter hos greker och perser».

Av trycket har under arbetsåret utgivits:

Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund.

35. Sven Svensson: Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria.

36. Erik Rooth: Viktor Rydbergs Faustöversättning.

37. Sture M. Waller: Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande.

39. A. Thomson: Studier i frihetstidens prästvalsagstiftning.

Skånsk senmedeltid och renässans. Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund.

4. K. G. Ljunggren och Bertil Ejder: Lunds stifts landebok. I. Nuvarande Malmöhus län.

Årsbok 1950.

Ur anslaget för tillfälliga och smärre bidrag till vetenskaplig forskning har den 1 december 1950 utdelats:

till professor K. G. Ljunggren för arkivstudier i Köpenhamn och Odense i samband med utarbetandet av en inledning till Lunds stifts landebok, 200 kronor,

till docent Edvard Thermaenius såsom bidrag till täckande av kostnader för assistent- och sekreterarehjälp i samband med utarbetandet av en uppsats »Om tillkomsten av 1809 års regeringsform» samt en följskrift härtill, 200 kronor,

till professor Sture Bolin för mikrofotografering av handskrifter till Adam av Bremen, 200 kronor, samt

till docent Sten Carlsson för framställning och tryckning av underlagskarta över valkretsindelningen i Sverige på 1890-talet, 175 kronor.

Lund den 17 november 1951.

Gerhard Bendz

REVISIONSBERÄTTELSE

Vid denna dag företagen revision av Vetenskaps-Societetens i Lund räkenskaper för år 1950 hava undertecknade funnit dem i allo noggrant och omsorgsfullt förda och försedda med behöriga verifikationer samt funnit samtliga värdehandlingar betryggande förvarade i bankfack, varför det är oss en angenäm plikt att tillstyrka full och tacksam ansvarsfrihet åt skattmästaren för den tid, revisionen omfattar.

Lund den 3 mars 1951.

Harald Elovson

Carl-Erik Quensel

SAMMANDRAG
AV VETENSKAPS-SOCIETETENS I LUND RÄKENSKAPER
ÅR 1950

Balanskonto den 1 januari 1950.

Tillgångar:		Skulder:	
Obligationer	305.722: 50	Grundfond	188.000: —
Förlagsbevis	24.400: —	Dispositionsfond	22.750: —
Aktier	1.750: —	Resestipendiefond	20.397: —
Banktillgodohavanden	7.349: 99	Skånska landskapens fond	63.899: —
Förbindelser	1.800: —	Olga och Thorild Dahlgrens	
Kassa	477: 71	fond	19.912: —
		A.B. C. W. K. Gleerups fond	10.666: —
		Grevinnan von Hallwyls fond	10.000: —
		Knut och Alice Wallenbergs	
		fond	5.000: —
		Överskottsfond	876: 20
	Kronor 341.500: 20		Kronor 341.500: 20

Vinst- och Förlustkonto år 1950.

Inkomster:		Utgifter:	
Räntor å obligationer	11.042: 50	Sekreteraren	1.000: —
Utdelning å aktier	175: —	Författararvode	25: —
Räntor å banktillgodohavanden	119: 72	Föreläsare	550: —
Inträdesavgifter (del)	250: —	Forskningsbidrag	775: —
Årsavgifter (incl. del)	1.250: —	»Skånsk senmedeltid och	
Bidrag t. Skånska		renässans»	8.884: 72
landsk. fond ... 1.200: —		Övriga utgifter	1.727: 94
varav inlösta		Överskott för året	874: 60
förbindelser 200: —	1.000: —		
	Kronor 13.837: 22		Kronor 13.837: 22

Balanskonto den 31 december 1950.

Tillgångar:		Skulder:	
Obligationer	304.722: 50	Grundfond	189.250: —
Förlagsbevis	24.400: —	Dispositionsfond	27.000: —
Aktier	1.750: —	Resestipendiefond	21.060: —
Banktillgodohavanden	9.525: 52	Skånska landskapens fond	58.091: —
Förbindelser	1.600: —	Olga och Thorild Dahlgrens	
Kassa	376: 78	fond	20.559: —
		A.B. C. W. K. Gleerups fond	11.012: —
		Grevinnan von Hallwyls fond	10.000: —
		Knut och Alice Wallenbergs	
		fond	5.000: —
		Överskottsfond	402: 80
	Kronor 342.374: 80		Kronor 342.374: 80

Malmö den 31 december 1950

Thorild Dahlgren

SPECIFIKATION AV OBLIGATIONER, FÖRLAGSBEVIS OCH
AKTIER DEN 31 DECEMBER 1950

Obligationer:	%	År	Nom. värde	Bokfört värde
Svenska Staten.....	3	1/2 1937	2.000	2.000:—
» »	3	1/8 1937	10.000	10.000:—
» »	3,5	15/12 1941	25.000	25.000:—
» » (3. försvarslånet)	3,5	15/8 1942	10.000	10.000:—
» »	3,5	15/8 1943	10.000	10.000:—
» »	3,5	15/4 1943	20.000	20.000:—
» »	3,5	1/11 1943	25.000	25.000:—
» »	3,5	15/12 1944	10.000	10.000:—
Sveriges Allmänna Hypoteksbank	3	1/6 1937	5.000	4.000:—
Konungariket Sveriges Stadshypotekskassa	3	1/11 1934	5.000	4.200:—
» » »	3	15/11 1937	21.000	21.000:—
» » »	3	1. ser.		
» » »	3	15/11 1937	24.000	23.937: 50
» » »	3	2. ser.		
» » »	3	1/2 1939	10.000	9.987: 50
» » »	3,5	1. ser.		
» » »	3,5	15/1 1944	10.000	10.000:—
» » »	3	1. ser.		
» » »	3	15/4 1945	5.000	4.975:—
» » »	3	1. ser.		
» » »	3	15/4 1945	10.000	9.987: 50
» » »	3	2. ser.		
» » »	3	15/4 1946	2.000	2.000:—
» » »	3	1. ser.		
Svenska Bostadskreditkassan	3,6	15/1 1942	10.000	10.000:—
» »	3	15/10 1947	10.000	9.800:—
Stockholms Intecknings Garanti AB	3	1/12 1934	5.000	4.975:—
Stockholms stad	3	15/8 1945	10.000	9.975:—
» »	3	31/10 1946	10.000	10.000:—
AB Stockholms Spårvägar.....	3	1/9 1947	10.000	9.950:—
Bergvik & Ala Nya AB	3,5	1/6 1930	3.000	2.960:—
Rottneros AB	3	1/11 1945	5.000	4.975:—
Sandvikens Jernverks AB	3,25	1/11 1947	10.000	10.000:—
Allmänna Svenska Elektriska AB	3,5	15/1 1948	15.000	15.000:—
Hjälta AB	3,25	1/6 1948	10.000	10.000:—
» »	3,25	1/4 1949	5.000	5.000:—
Förlagsbevis:			Kronor	304.722: 50
Sandvikens Jernverks AB	4	1/10 1948	20.000	19.500:—
Korsnäs AB	4	1/11 1948	5.000	4.900:—
Aktier:			Kronor	24.400:—
Svenska Sockerfabriks AB			3.000	1.750:—
			Kronor	1.750:—

Malmö den 31 december 1950.

Thorild Dahlgren

INNEHÅLL

ARTIKLAR:

HANS VILLIUS: Före Poltava	3
WALDEMAR SUNDBERG: Ginza Jamina 273,15 and the Vocalisation of Proclitics in Mandaeen . . .	27
STIG WIKANDER: Hethitiska myter hos greker och perser	35
LIZZIE CARLSSON: Sängledningen. Hednisk-borger- lig rättsakt och kristen ceremoni	57

MINNESORD:

HOLGER ARBMAN: Poul Nørlund	109
MARTIN P. NILSSON: Axel Waldemar Persson . . .	117

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND:

Styrelse, nämnder, ledamöter	127
Verksamhetsåret 1950—1951	136
Revisionsberättelse	137
Räkenskaper	138

Förut ha utkommit:

Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund:

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklasie. 1921. Pris 15 kr.
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920. Pris 5 kr.
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923. Pris 5 kr.
4. *James Harrington's Oceana*, edited with notes by *S. B. Liljegren*. 1924. Pris 10 kr.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fäbodbygd. 1925. Pris 8 kr.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927. Pris 6 kr.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927. Pris 5 kr.
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928. Pris 7 kr.
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928. Pris 3 kr.
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928. Pris 3 kr.
11. Stockholms stads tänkebok 1524—1529 av M:r Olauus Petri Phase, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1—2. 1929. Pris kr. 12:50. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940. Pris 3 kr.
12. *Gudmundi Olai Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ*, utg. av *G. Kallstenius*. 1930. Pris 6 kr.
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgöotalagarna. 1931. Pris kr. 3:50.
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932. Pris 5 kr.
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932. Pris kr. 3:50.
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933. Pris kr. 7:50.
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935. Pris kr. 7:50.
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936. Pris 10 kr.
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936. Pris 6 kr.
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937. Pris 6 kr.
21. *Johan Åkerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938. Pris kr. 9:50.
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. 1938. Pris 6 kr.
23. *Walter Åkerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939. Pris kr. 3:50.
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösa stenarna. 1940. Pris 10 kr.
- 25:1. *Jesper Swedbergs Lefwernes Beskrifning* utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941. Pris 25 kr.
26. *Ivar Lindquist*. Västgöotalagens litterära bilagor. 1941. Pris kr. 4:50.
27. *Bertil Axelson*. Das Prioritätsproblem Tertullian — Minucius Felix. 1941. Pris 7 kr.

28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944. Pris kr. 7: 50.
  29. *Bertil Axelsson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945. Pris 10 kr.
  30. *Per Wieselgren*. Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundratalet. 1946. Pris kr. 8: 50.
  31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948. Pris 12 kr.
  32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644—1699. 1948. Pris 8 kr.
  33. *Thede Palm*. Trädskult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Tree-worship. Studies in Teutonic History of Religion). 1948. Pris 8 kr.
  34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949. Pris 13 kr.
  35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism). 1951. Pris 13 kr.
  36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. With a summary in German. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs). 1951. Pris 12 kr.
  37. *Sture M. Waller*. Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. With a summary in French. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois). 1951. Pris kr. 8: 50.
  38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275—1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275—1281). 1952. Pris 13 kr.
  39. *A. Thomson*. Studier i frihetstidens prästvalsagstiftning. 1951. Pris 15 kr.
- Skånsk Senmedeltid och Renässans. Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund:
1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian Church and the Reformation). 1947. Pris häft. 25 kr., inb. i hfr bd 48 kr.
  2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658). 1949. Pris häft. 25 kr., inb. i hfr bd 48 kr.
  3. *Karl F. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658). Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658—1679. 1950. Pris häft. 25 kr., hfr bd 48 kr.
  4. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Pris häft. 25 kr., inb. i hfr bd 48 kr.
- Årsbok 1920—1950. (Årsbok 1946 innehåller register 1920—1945).